T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ED-DAHHÂK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ VE EMEVÎ DEVLETİNİN ZAYIFLAMASINDAKİ ROLÜ

Saad Fouad Qader QADER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı – 2023

T.C.
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ED-DAHHÂK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ VE EMEVÎ DEVLETİNİN ZAYIFLAMASINDAKİ ROLÜ

Saad Fouad Qader QADER
ORCID ID: 0009-0007-3683-1200

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Aydın EFE

Çankırı – 2023

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ iii
TEZ KABUL VE ONAY iv
ÖNSÖZ v
ÖZET vi
ABSTRACT vii
KISALTMALAR viii

1. GİRİŞ 1

2. BÖLÜM 2
EMEVÎ DEVLETİ 2
2.1. Hilafetin Lugavi ve Istılahi Anlamı 2
2.1.1. Hilafetin Lugavi ve Istılahi anlamı 2
2.1.2. İslam Hilafetinin Dayandığı İlkeler 3
2.1.3. İmaretin Lugavi ve Istılahi Anlamı 4
2.2. Emevî Devletinin Doğuşu ve Kuruluşu 5
2.2.1. Emevî Devleti ve Kuruluşu 5
2.2.2. Devletin Kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan 6
2.2.3. Emevî Devletinin Başkenti ve İdaresi 8
2.2.4. Emevî Devletinin Halifeleri 9
2.2.5. Emevî Devletinin Siyaseti 12
2.3. Emevî Devletinin Son Dönemindeki Karışıklık ve İsyanlar 13
2.3.1. Karışıklık ve İsyanların Sebepleri 13
3.3.2. Emevî Devleti'ne Karşı Yapılan İsyanların sonuçları 17
2.3.3. Mervan b. Muhammed 20
2.3.4. İktidarı Devralması 21
2.3.5. Emevîlerle İlişkisi 22
2.3.6. Mervan b. Muhammed Dönemi Ayaklanma ve İsyanları 24

3. BÖLÜM 29

EMEVÎ DÖNEMİNDE HARİCÎLER VE DAHHAK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ EL-HARİCÎ İSYANI 29
3.1. Haricîler Kimdir 29
3.1.1. Haricîler 29
3.1.2. Haricilerîn Doğuşu 30
3.1.3. Haricîlerin İsimleri 31
3.2. Haricîlerin Emevîlere Karşı Çıkardıkları İsyanların Tarihi ve Emevîler Döneminde Ortaya Çıkmalarının Sebepleri 33
3.2.1. En Önemli Liderleri ve Halifelerle İlişkileri 33
3.2.2. Haricîlerin Emevî Hilafetine Ayaklanmalarının Sebepleri 42

4. BÖLÜM 52
DAHHÂK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ 52
4.1. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Sahip Olduğu Konumlar 52
4.1.1. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Hayatı 52
4.2. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Siyasi ve Askeri Rolü 52
4.2.1. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Siyasi Rolü 52
4.2.2. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Askeri Rolü 52
4.2.3. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî ve Haricîlerle İlşkisi 53
4.2.4. Emevî Devletinin Zayıflamasında Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Rolü 55
4.3. Haricî İsyanlarında Yukarı Mezopotamya (Fırat) Bölgesinin Rolü 55
4.3.3. Fırat Bölgesinin Dahhâk b. Kays'ta Haricî Düşüncenin Ortaya Çıkması ve Gelişmesindeki Rolü 58
4.3.4. Dahhâk İsyanı: Başlangıç 60
4.3.5. Dahhâk'ın Liderliği Üstlendikten Sonra Yöneldiği Yerler 62
4.3.6. Dahhâk b. Kays'ın Sonu 62
4.3.7. Dahhâk b. Kays İsyanının Diğer Haricî İsyanlarından Farkları 63

SONUÇ 65
KAYNAKLAR 66
ÖZGEÇMİŞ 72

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans/Doktora tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

..../ ...../ 2023

İmza

Saad Fouad Qader QADER

TEZ KABUL VE ONAY

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Saad Fouad Qader QADER tarafından hazırlanan "Ed-Dahhâk B. Kays Eş-Şeybânî Ve Emevî Devletinin Zayıflamasındaki Rolü" başlıklı bu çalışma, 31.05.2023 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda oybirliği başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Doç. Dr. Aydın EFE	İmza: .....
Üye	: Doç. Dr. Ahmet GÖZLÜ	İmza: .....
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Mustafa EĞİLMEZ	İmza: .....

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Coşkun POLAT

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Hamd Allah'a mahsustur, O'na hamd eder, O'ndan yardım ve hidayet diler, nefsimizin ve amellerimizin şerrinden Allah'a sığınırız. Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur, birdir, ortağı yoktur ve şehadet ederim ki Muhammed O'nun kulu ve Resulüdür. Ey Allah'ım! Muhammed'e, âline ve ashâbına salât ve selam eyle.

Tarih, halkların ve milletlerin geçmişe dair tecrübelerin bilgilerini elde ettiği en önemli alandır. Tarih, bugünün ve geleceğin insanları için dersler ve uyarılar içerir. Cenâb-ı Hak, Kur'an-ı Kerim'de kıssalardan bahsetmiş ve bu kıssaları mü'minler için bir öğüt kılmıştır. İslam tarihi, büyük, engin pek çok hadiseyi ve önemli olayları içeren bir tarihtir. Öyle ki neredeyse her bir zaman diliminde dersler ve öğütlerin olduğu büyük olayların gerçekleştiğini görürsünüz.

Bu tarih boyunca yüzyıllara dayanan devletler kurulduğu gibi uzun süre ayakta duramayan devletler de kurulmuştur. Bu devletlerin ve olayların en önemlileri arasında Emevî Devleti ve onun yıkılmasına sebep olan olaylar gelmektedir. Bu olaylardan biri olan Dahhak b. Kays eş-Şeybanî ayaklanması Emevî tarihi boyunca büyük bir etki yaratmıştır.

31 / 05/2023

Saad Fouad Qader QADER

ÖZET

Tezin Başlığı **:**Ed-Dahhak b Kays eş-şeybânî ve Emevî Devletinin Zayıflamasındaki Rolü

Tezin Yazarı **:** Saad Fouad Qader QADER
Danışman **:** Doç. Dr. Aydın EFE
Anabilim Dalı **:** Tarih Ana Bilim Dalı
Tezin Türü **:** Yüksek Lisan
Kabul Tarihi **:** 31.05.2023

Bu tez, genel olarak İslam devleti tarihinin ilk dönemindeki haricî isyanlarını ve özelde Emevî döneminin sonunda meydana gelen haricî isyanlarından birini konu edinen bir araştırmadır. Özelde konu edilen isyan, Emevî döneminin sonunda ve son Emevî halifesi halife Muhammed bin Mervan el-Cadi döneminde ortaya çıkan Dahhâk bin Kays eş-Şeybânî isyanıdır. Çalışma, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Birinci bölümde Emevî Devleti ve Hilafet, ikinci bölümde Emevî Devletinin kurucusu Muaviye b. Ebu Süfyan, Emevî Devletinin kuruluşu ve siyaseti, Emevî Devletinin son dönemlerinde ortaya çıkan karışıklık ve isyanlar, üçüncü bölümde ise Emevîler döneminde Haricîler ve Dahhâk b. Kays eş-Şeybanî isyanı ele alınmıştır. Daha sonra da çalışmadan elde edilen netice, tavsiye ve bilimsel bulguların ortaya konduğu bir sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ed-Dahhâk, Emevîler, Muaviye, Mervan, Haricîler.

ABSTRACT

Title of the Thesis **:**Ed-Dahhak b. Kays al-Shaybani and its Role in the Weakening of the Umayyad State

Author **:** Saad Fouad Qader QADER
Supervisor **:** Assoc. Prof. Dr. Aydın EFE
Department **:** History
Thesis Type **:** Master's Thesis
Date **:**31.05.2023

A historical figure who had a prominent role in weakening the Umayyad state and its fall. This paper deals with an investigative study in the case of Ad-Dahhak bin Qais al-Shaibani and his role in weakening the Umayyad state in the second century AH - 127-129 AH-), and the revolt of al-Dahhak bin Qais al-Shaibani, which is one of the revolutions The Kharijites in the first era of the history of the Islamic state in general, and the Kharijite revolutions at the end of the Umayyad era in particular, which took place at the end of the Umayyad era, The research defines the reality of the Umayyad state, its origin, history, founder and policy. The research tackled the definition of the last Umayyad caliph who lived through the revolution, the caliph Muhammad ibn Marwan al-Jaadi. The research deals with the definition of the Kharijites, from their origins, their names, and the most prominent of these leaders and movements that existed in the Umayyad era, and the reasons for their exit. The research discusses the Dahhak revolution, its causes, and its impact on the Umayyad state. It concludes that there is a major and effective role for Dahhak's revolution in the weakening and fall of the Umayyad dynasty.

Keywords: Ad-Dahhak, Umayyad, Muawiyah, Marwan, Kharijites

KISALTMALAR

B.Y.	Basım Yeri Yok
B.	Bin, İbn (Oğlu)
H.	Hicrî
M.	Milâdî
S.	Sayfa
T.Y.	Tarihsiz
THK.	Tahkik
Y.Y.	Yayıncı Yok

1. GİRİŞ

İslam tarihi, dünya tarihinde en geniş tarihlerden biri olarak kabul edilmektedir. müslüman âlimler bu tarihi kaleme alıp tüm detaylarıyla kaydettiler. Özellikle devletlerin yıkılmasında ve var olmaya devam etmesinde etkili olan büyük ve siyasi olayları yazıya geçirerek günümüze taşınmasını sağladılar.

Konunun önemi ve seçilme sebebi

Emevî Devleti, İslam tarihinin en önde gelen devletlerinden biri olarak kabul edilir. Aynı zamanda Emevî Devleti, Hilafeti zalim bir hükümdarlık sistemine dönüştüren ilk devlettir. Hızlı bir şekilde fetihlerin gerçekleşmesi ve genişlemesinin yanında devletin içinde karışıklıklar, isyanlar ve siyasi sorunlar meydana gelmiştir. Bu ayaklanmaların en önde gelenlerinden biri, bir dönem devleti meşgul eden ve devletin silah, teçhizat ve insan kaybetmesine sebep olan Haricî ayaklanmasıdır. Bu ayaklanmalardan bir olan Dahhak b. Kays eş-Şeybanî ayaklanması, Abbasî isyanı ve Emevî ailesinin yaşadığı sorunlarla birlikte Emevî devletinin sonunun gelmesinde büyük bir etki oluşturmuş ve yıkılmasına sebep olan amillerden biri olmuştur. Emevî Devlet'inin yıkılmasında böyle büyük bir etkiye sahip olan bu isyanın araştırılması gerektiğini düşünmemiz bizi konuyu seçmemize itmiştir.

Konuyla ilgili önceki çalışmalar:

Araştırma boyunca, müstakil olarak bu isyanı ele alan bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmanın hedefleri:

1. Tarih araştırmacıları için Dahhak isyanını tek bir çalışmada ortaya koymak.
2. Emevî Devleti'nin sarsılmasında payı olan Harici ihtilallerinden birini incelemek.
3. İslam Kütüphanesine yeni bir bakışla yeni bir araştırma eklemeye çalışmak.
4. Emevî Devleti'nin hayatının önemli bir yönünün sunmak.

2. BÖLÜM
EMEVÎ DEVLETİ

2.1. Hilafetin Lugavi ve Istılahi Anlamı

2.1.1. Hilafetin Lugavi ve Istılahi anlamı

Lugavi olarak hilafet: üç harften oluşmuştur: Ha, Lam ve Fa. Anlamlarından biri; bir şeyin kendisinden öncekinin yerini alması, ondan sonra gelmesi ve onun yerine geçmesi. Kendisinden öncekinin yerini alması ya da kişinin başka birini temsil etmesi, vekillik etmesi.[1] Diğer anlamı; öndekilerin değişimi. Üçüncü anlamı: değişimdir. Hilafet olarak isimlendirilir. Çünkü, ikincisi birinciden sonra gelir ve onun yerini alır. Ve denir ki "filanın hilafına (Hilafe) oturdum" yani "filandan sonra oturdum."[2] Kur'an'da ise Hilafet şöyle konu edilmektedir "Bir zamanlar Rabbin meleklere: Bakın ben yeryüzünde benim hükümlerimi uygulayacak bir halife, bir temsilci yaratacağım demişti de melekler: "Biz seni övgüyle yücelterek takdis edip sana saygı gösterip dururken, orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın?" dediler. Ama Allah onlara: "sizin bilmediğiniz çok şey var onları ben bilirim" dedi."[3]

Istılahi olarak Hilafet; halkın hem maddi hem de manevi çıkarlarını koruyup geliştiren ve şeriatın gerçek uygulamasına dayanan yegâne yönetim biçimidir. İslam devletlerinde, devletin Allah'ın kitabına göre yönetildiği özel bir sistemdir.[4] Hilafet: İslam hukukunun hükümlerini yerine getirmede Resulullah (sallallahu aleyhi ve

---

[1] Er-Ragıb el-İsfahanî, *Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'an*, (Dımaşk, Darü'l-Kalem/ed-Darü'ş-Şamiyye, M. 2009), 4/294; Salahaddin Besyûnî, *el-Fikrü'l-Siyasiyyü inde'l-Maverdî*, (Kahire, Darü's-Sekafe, M. 1983), s. 88.

[2] Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvinî er-Razî, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga*, (Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1979), 2/210.

[3] Bakara Suresi 2/30.

[4] Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, İbn Haldun Ebu Zeyd, Veliyüddin el-Hadramî el-İşbilî, *Dîvânü'l-mübtede ve'l-haber fî eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men âserahüm min zevi's-sultâni'l-ekber (Mukaddimetü İbn Haldun)*, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Fikr, M. 1988), s. 80.

sellem)'in yerini alan bir hükümettir.[5] Mâverdî, "İmamlık, dünyanın idare edilmesinde peygamberin yerinin alınmasıdır." dmiştir.[6]

Dihlevî, "Hilafet, Hz. Peygamberin yerine dini ilimlerin icra edilmesi, İslam esaslarının ikame edilmesi, cihad ve cihad ile ilgili ordunun gerekliliklerinin giderilmesi, ganimetten kendilerine pay verilmesi vb. husus ve gerekliliklerin yerine getirilmesi, sınırların korunması, hükümlerin yerine getirilmesi, zulmün engellenmesiyle ilgilenen ve iyiliği emredip kötülükten alıkoyan genel idare sistemidir" demiştir.[7]

2.1.2. İslam Hilafetinin Dayandığı İlkeler

İslam'da hilafetin dayandığı en önemli ilkeler:

1- Hilafet, gücünü ümmettin gücünden almaktadır.

2- Hilafet, ümmet ile halife arasında gerçekleştirilen anlaşma ve ahde göre kurulur. Anlaşma ise halife ile otorite ve nüfuzlu kişiler arasında yapılan özel bir biattir. Bu biattan sonra da diğer insanlar halifeye biat eder.

3- İslam Hilafeti tüm desteğini şura sisteminin ilkelerinden almaktadır ki bu sistem batıda oldukça yaygın olan demokratik ilkelerden tamamen farklıdır.[8]

Bu ilkelerden dolayı İslam'da hilafet seçiminin birçok yolu olmuştur. Özellikle Hulefâ-yi Raşidîn zorbalıkla değil seçim yoluyla halifelik görevini üstlenmiştir. Hilafet, toplumun önde gelenlerinin kendi aralarında istişare edip uygun kişiyi seçip ona biat etmesiyle tesis edilir.[9]

---

[5] Mustafa Sabri, *en-Nekîr ale Münkerî'n-Ni'meti mine'd-Dini ve'l-Hilafeti ve'l-Ümmeti,* (Umman, y.y. M. 1998), 1/25.

[6] Ebi'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Basrî el-Bağdadî el-Mâverdî, *el-Ahkamü's-Sultaniyye,* 1. Baskı, (Mısır, Matbaatü's-Saade, M. 1909), s. 3.

[7] Muhammed Sıddîk el-Kannevcî, *İklîlü'l-Kerâmeti fî Tibyâni Mekâsidi'l-İmâmeti,* (Medine, Külliyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn, M. 1434) s. 23.

[8] Aynı kaynak, s. 431.

[9] Fethiyye en-Nebrâvî, *Dirâsetün fî Asri'l-Hulefâi'r-Râşidîn*, (Riyad, Darü İbni'l-Cevzî, M. 1977), s. 30.

Yapılan tanım ve açıklamalar gösteriyor ki halife, ümmetin önde gelenleri tarafından şura yöntemiyle seçilen, dünya siyasetini ve insanları idare etme ameliyesini Allah'ın kanunlarına ve kendine has yöntemlere göre yerine getirip İslam adaletini tatbik eden bir otoritedir.

2.1.3. İmaretin Lugavi ve Istılahi Anlamı

Lugavi olarak İmaret: hükümranlık egemenlik demektir. Denir ki: halkı yönetti ve o emîrdir. Çoğulu ümeradır. İmaret de emîrin idare ettiği bölge anlamına gelmektedir.[10]

Istılahi olarak İmaret: dilde ıstılahi anlamı çıkmamaktadır. Ancak bu imaret genel İslam hilafeti anlamına da gelebilir, Mısır gibi özel imaretler anlamına da.[11]

Özel İmaret, halifeden aldığı yetkilere göre ikiye ayrılır;

Genel İmaret: Halifenin bir idareciyi, siyasi, hukuki, askeri, hac işlerinin yürütülmesi gibi önemli görevleri yönetmesi için belirli bir bölgeye atamasıdır. Genel imaret kendi içinde ikiye ayrılır;

1. İmaretü İstikfâ: Halifenin bir bölgeye istediği birini emîr olarak atamasıdır. Yürütme (tefvîd) vezirinin şartlarını taşımaktadır. Hz. Muhammed ve Abbasi Devletinin ilk zamanlarında emir ataması bu şekilde yapılmıştır. Çünkü hilafetin gücü yerindeydi ve merkezi otorite güçlü idi.[12]

2. İmaretü İstîlâ: Halifenin, anlaştığı kişiyi zorunlu olarak bir bölgeye emîr olarak atamasıdır. Bu imaret çeşidi Abbasi Devletinin gücünün azalması ve H. 247 yılında el-Mütevekkil'in öldürülmesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bu da atanan emirlerin bağımsız hareket etmesini ve devletten ayrılmasın kolaylaştırıyordu. Bu imaret, halifenin, kontrol ettiği bölgenin çıkarlarının yönetimini ve işlerinin siyasetini emîre devretmesidir. Emîr, sorumlu olduğu görevleri yerine getirirken halifenin tam

---

[10] Muhmud Abdurrahman Abdülmünim, *Mü'cemü'l-Mustalahâti ve'l-Elfâzi'l-Fıkhiyye*, (Kahire, Darü'l-Fadîle, t.y.), 1/280.

[11] Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, Rükneddin, *Ğiyâsü'l-Ümemi fi't-Tiyâsi'z-Zulmi*, 2. Baskı, (Suudiyye, Mektebetü İmami'l-Harameyn, H. 1401), s. 22.

[12] Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Musa İbn Mesud, Ebü'l-Hasan İbn Zilvizareteyn, *Tehrîcü'd-Delâlâti's-Sem'iyyeti ale mâ kâne fî Ahdi Rasulillahi mine'l-Hirefi ve's-Senâi'i ve'l-'İmâlâti'ş-Şer'iyye*,(Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslamî, H. 1419), 1/267.

desteğini almış olur ve bu da onun itaatini kazanmasına ve Müslüman kanının akmasının engellenmesine yardımcı olur.[13]

Özel (Has) İmaret: Bu emîr, çoğunlukla ordu ve askeri görevleri yerine getirmekle sorumluydu. Özel imaret emîrinin nitelikleri, askeri işlere ilişkin deneyim ve bilginin yerini alan şeriat bilgisi dışında, genel imaretteki emîrin niteliklerine benzemektedir.[14]

2.2. Emevî Devletinin Doğuşu ve Kuruluşu

2.2.1. Emevî Devleti ve Kuruluşu

Emevî Devletinin ismi, soyu Haşim oğullarına dayanan peygamberimizin ikinci dedesi Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf'tan gelmektedir.

Muaviye b. Ebî Süfyan b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf, H. 41/M. 661 yılında kurulan Emevî Devletinin kurucusu kabul edilmektedir.[15]

Cemel ve Sıffin gibi birçok sıkıntı ve karışıklıktan sonra bir anlaşmaya varılması sebebiyle tarihçiler H. 41/M. 661 yılına 'amü'l-Cemaa (birlik yılı) ismini vermişlerdir.[16]

Hz. Ali'nin şehit edilmesiyle Muaviye'nin önündeki en büyük engel kalktı ve halifelik kapısı kendisine açılmış oldu.[17] Ancak insanlar Muaviye'ye biat etme noktasında

---

[13] Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbnü'l-Ferrâ, *el-Ehkâmü's-Sultaniyye*, 3. Baskı, (Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1421), 1/36.

[14] İbn Cemaa Ebu Abdullah, Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cemaa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfi'î, *Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslam*, (Katar, Darü's-Sekafe, H. 1408), 1/79; Ahmed Hasan, *el-İmare, İslami Bilinç Dergisi*, sayı 365, Muharrem H. 1417, s. 49.

[15] Abdüşşafi Muhammed Abdüllatif, *es-Siretü'n-Nebeviyye ve't-Tarihu'l-İslamî*, 1. Baskı, (Kahire, Darü's-Selam, H. 1428), s. 326.

[16] Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Ya'kubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, (b.y. y.y. t.y.) 2/123; İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, (b.y. Darü Hicr, M. 2003), 10/441-490; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 2. Baskı, (Beyrut, Darü't-Türâs, H. 1387), 5/324.

[17] El-Yak'ubî, *Tarihu'l-Ya'kubî*, 2/86; Muhammed Süheyl Takkuş, *Tarihu'd-Devleti'l-Emevîyye*, (Beyrut, Darü'n-Nefais, M. 2010) s. 14.

kararsız kaldılar ve Hasan b. Ali[18]'ye biat ettiler. Şam halkı da Muaviye b. Ebî Süfyan'a biat etti ve kendisine emirü'l-mü'minîn diye hitap etmeye başladı. Hasan b. Ali, Muaviye'nin hakimiyeti ele geçirmek için bir orduyla Irak'a yürüdüğü haberini alınca Kays b. Sad b. Übade el-Ensarî[19] komutasında on iki bin kişilik bir ordu çıkardı. Ancak Hasan b. Ali'nin taraflar arasındaki askeri gücün denk olmadığını anlaması ve mü'min kanı dökülmesini istememesi sebebiyle müzakereci bir siyaset yürütmeye başladı. Ayrıca Kufe halkından bir grup Hasan b. Ali'yi küfürle itham edip ona karşı çıktı.[20] Tüm bu durumlar sebebiyle Hasan b. Ali, Muaviye ile görüşüp ondan sonra halife seçiminin şura ile yapılması şartı ile halifeliği Muaviye'ye devretti.[21] Böylece seksen dokuz yıl sürecek Ümeyye oğulları hilafeti başlamış oldu. Bu süre boyunca ilk halife Muaviye b. Ebu Süfyan, son halife Mervan b. Muhammed olmak üzere on dört halife görev yaptı. Böyle kısa bir zaman diliminde Emevî devleti, doğuda Çin sınırları batıda da Avrupa'ya kadar genişledi.

2.2.2. Devletin Kurucusu Muaviye b. Ebi Süfyan

Emirü'l-Mü'minîn, Ebu Abdirrahman, Muaviye b. Ebî Süfyan[22] b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf b. Kusay b. Kilab el-Kureşî el-Ümevîel-Mekki

[18] Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib b. Abdülmüttalip b. Haşim b. Abdimenaf el-Haşimî. Hz. Muhammed (sav)'in torunu. Babası Ali b. Ebî Tâlib'İn ölümünden sonra halife oldu ancak kan dökülmemesi için belli bir süre sonra halifelikten feragat etti. Kendisinden birçok hadis rivayet edilmiştir. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/60.

[19] Kays b. Sad b. Übade el-Ensarî el-Hazrecî (H. 60), Hz. Peygamber'in ashabı. Pek çok hadis rivayet etmiştir. Daima Hz. Ali'nin yanında durdu. Hz. Ali şehit edilince vatanına döndü. Bazı savaşlarda Hz. Peygamber'in sancaktarı idi. Hz. Ali'nin döneminde Mısır valisi idi. Muaviye'nin halifeliğinin son dönemlerinde vefat etti. Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut gözetiminde bir grup muhakkik, 3. Baskı, (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, M. 1985) 3/102.

[20] El-Ya'kubî, *Tarihu'l-Y'akubî*, 2/122.

[21] Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübrâ*, (b.y. Müessesetü Hündâvî, M. 2013), 2/198.

[22] Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf, Ebu Süfyan el-Kureşî el-Ümevî (H. 32), Mekke'nin fethedildiği yıl müslüman oldu. Huneyn ve Taif savaşlarına katıldı. Uhud ve Hendek savaşlarında müşriklerin komutanı idi. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/332.

Emevî Devletinin kurucusu kabul edilmektedir.[23] Bi'setten beş, yedi ya da on üç yıl önce doğduğu rivayet edilmiştir.[24]

Zehebî, Muaviye'nin Mekke'nin fethinden önce müslüman olduğunu zikreder. Muaviye: "Hudeybiye senesinde müşrikler Hz. Muhammed'in Kabe'ye girmesini engellediler ve anlaşma imzaladılar. Bu anlaşmadan sonra kalbim İslam'a ısındı ve müslüman oldum. Bu durumu anneme anlattım ve bana babama muhalif olduğumu söyledi. Müslümanlığımı gizledim. Hz. Muhammed Hudeybiye'den ayrıldığında ve umre için Mekke'ye geldiğinde ben müslüman idim. Ebu Süfyan, müslüman olduğumu öğrenince bana şöyle dedi: "Kardeşin senden daha hayırlı. Çünkü o benim dinim üzerinedir." Bunun üstüne "ben kendimi hayırlı görmüyorum" deyip müslümanlığımı açığa vurdum.[25]

Muaviye ilk komutanlığını Hz. Ebu Bekir döneminde yaptı. Ebu Bekir, Muaviye'nin kardeşi Yezid[26]'i bir ordunun başında Şam'a gönderdiğinde ordunun gidişinden sonra bir grup insan cihad etmek istedi. Bunun üzerine Ebu Bekir o insanları Muaviye'nin komutasında Şam'a gönderdi. Bundan sonra da Kayseriyye gibi birçok fetih ve savaşta komutanlık yaptı.[27]

Yezid, H. 19 yılında bir salgın hastalık sonucu vefat edince Hz. Ömer onun yerine Muaviye'yi Şam'a vali olarak atadı.[28]

Hz. Ömer'in halifeliği boyunca Şam valisi olarak görev yaptı. Hz. Osman Halife olunca Şam'ın diğer birçok bölgesini de Muaviye'nin yönetimine verdi. Böylece Hz. Osman'ın halifeliği boyunca Şam bölgesinin tamamını Muaviye idare etti.[29] Hz. Ali'nin ölümünden sonra Hz. Hasan'ın halifelikten çekilmesiyle de halife oldu.

---

[23] Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 3/119.

[24] Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalanî, *el-İsâbetü fî Temyîzi's-Sehabe*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1415), 6/120.

[25] Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 3/120.

[26] Yezid b. Ebi Süfyan Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems el-Kureşî el-Ümevî (H. 19), Halife Muaviye'nin kardeşi ve Şam emiri, İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/516.

[27] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/102.

[28] Es-Sallâbî, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 53.

[29] Es-Sallâbî, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 58.

Muaviye dönemi, iyi siyaseti, sağlam politikası ve idaresiyle temayüz etmiştir. Muaviye, divanlara ve devletin sınırlarını genişleten savaşlara oldukça önem verdi. Bölgeler arasında posta teşkilatı kurdu. Üretim, tarım ve vilayetlerde güvenliğin sağlanmasına oldukça önem verdi. Bunlara benzer, Emevî Devletini ayakta tutan organları güçlendirecek icraatlar gerçekleştirdi.[30]

Muaviye, halife olduktan sonra kendinden sonra oğlu Yezid[31]'i halife tayin ederek veliahtlık sistemini başlattı. Bu kararıyla Emevî Devletinin halife tayin biçimini de belirlemiş oldu. Böylelikle Muaviye, bir devlet kurdu ve başlatmış olduğu veliahtlık sistemiyle de yönetimin Ümeyye oğullarında kalmasını sağlamış oldu.

2.2.3. Emevî Devletinin Başkenti ve İdaresi

Emevî Devletinin Şam'da kurulmasından sonra Muaviye, devletin kurulduğu şehri yani Şam'ı başkent yaptı. Şam, H. 46-H. 126/M. 661-M. 744 tarihleri arasında Emevî Devletine başkentlik yaptı. Daha sonra da devletin yıkılışına (H. 132) kadar devlete Harran başkentlik yaptı.[32]

Emevî Devleti, gerekli görevleri yerine getirecek yöneticileri atayan halifeler tarafından idare ediliyordu. Halife değişimi de veraset sistemine göre işlemekte idi.
Emevî Hilafeti boyunca devlet işlerinin yürütüldüğü birçok divan kuruldu. Aynı şekilde Muaviye b. Ebi Süfyan döneminde Ukbe b. Nâfi'[33] komutasında batıdaki Arap bölgelerinde fetih hareketleri devam ettirildi. Velid b. Abdülmelik döneminde de Tarık

---

[30] Es-Sallâbî, *ed-Devletü'l-Emeviyye*, s. 221.

[31] Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan b. Harb b. Ümeyye el-Umevî, Halife Ebu Halid el-Kureşî, İstanbul kuşatmasında ordu komutanıydı. Babası kendisinden sonra onu halife tayin etti. H. 60 yılında babasının ölümünden sonra halife oldu. Dört yıldan daha az bir süre halifelik yaptı. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/35.

[32] Ahmed Ma'mûr el-Useyrî, *Mucezü't-Tarîh el-İslamî Münzü Ahdi Âdem Aleyhisselam (Tarihu Kable'l-İslam) ilâ Asrina el-Hâdır*, 1. Baskı, (Riyad, Mektebetü'l-Melik Fehdü'l-Vataniyye, H. 1417/M. 1996), 1/454.

[33] Ukbe b. Nâfi' el-Fihrî el-Kureşî. Hz. Osman, Hz. Ali ve Emevî Devleti döneminde batıdaki fetih hareketlerinin komutanı idi. Muaviye ve Yezid döneminde Afrika bölgesinin idareciliğini yaptı. Amr b. el-As tarafından Muharrere bölgesine vali olarak atandı. Kayrevan şehrini ve Büyük Ukbe b. Nâfi' camisini inşa etti. Ebü'l-Abbas Ahmed b. Halid b. Muhammed en-Nâsırî ed-Deriî el-Caferî, Şihabüddin, *el-İstiksâ li-Ahbâri Düveli'l-Mağribi'l-Aksâ*, (Mağrib, Darü'l-Kütüb, t.y.), s. 134.

b. Ziyad[34] ve Musa b. Nusayr[35] komutasında İstanbul ve Endülüs fethedilemeye çalışıldı.[36]

2.2.4. Emevî Devletinin Halifeleri

Devletin ilk halifesi Muaviye'den son halifesi Mervan b. Muhammed'e kadar toplam on dört halife görev yapmıştır.

1. Muaviye b. Ebi Süfyan (H. 41-H. 60)

Muaviye b. Ebî Süfyan b. Sahr b. Harb b. Ümeyye b. Abdişşems b. Abdimenaf b. Kilâb. Bi'setten beş ya da yedi yıl önce Mekke'de doğdu. Mekke'nin fethi esnasında müslüman oldu.[37] Hz. Muhammed'in vahiy ve hadis katiplerinden biriydi. Muaviye, bilgili, alim, zeki ve siyasette oldukça mahir biriydi.[38]

2. Yezid b. Muaviye (H. 60-H. 64)

Yezid b. Muaviye b. Ebi Süfyan. Künyesi Ebu Halid idi. H. 26 yılında Osman (r.a.)'ın hilafeti döneminde doğdu. H. 60 yılında babasının ölümünden sonra halife oldu. Babasının tayin ettiği yöneticileri değiştirmedi.[39]

---

[34] İber yarım adasındaki fetih hareketlerinin komutanı idi. Bölgeye ona nisbetle Cebel-i Tarık ismi verilmiştir. M. 720 senesinde vefat etti. Ebü'l-Kasım Ali b. el-Hasan b. Hibetüllah, İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, (Dımaşk, Darü'l-Fikr, H. 1415/M. 1995), 24/418; Şemsüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Ahmed b. Osman b. Kîmâz ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşâhîri ve'l-E'lâm*, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Ğarbi'l-İslamî, M. 2003), 2/1118.

[35] Mağrib, Endülüs, Rodos ve Kıbrıs bölgelerindeki fetih hareketlerinin komutanı idi. muaviye'nin emriyle Kıbrıs'ı ikinci defa fethetti ve orada kaleler inşa etti. Bölgenin yönetimini üstlendi. H. 99 yılında hacca giderken vefat etti. İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerim Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, (Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Arebî, M. 1977), 4/267; Ahmed b. Muhammed b. el-Makkarî et-Tilmesânî, *Nefhü't-Tîb min Ğusni'l-Endülüsi'r-Ratîb*, (Beyrut, Darü's-Sâdır, H. 1388/M. 1968), 1/253; Muhammed Abdülmünim, *er-Ravdetü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Ektâr*, (Beyrut, Mektebetü Lübnan, t.y.), s. 34.

[36] Abdülvahid Zünnûn Taha, *el-Irak fî Ahdi'l-Haccac b. Yusuf es-Sekafî*, (b.y. Darü'l-Arebiyye li'l-Mevsû'ât, t.y.), s. 215.

[37] Şemseddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kimaz ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, (Beyrut, Müessesetü'r-Risale, H. 1405/M. 1985), 3/122.

[38] Es-Suyûtî, *Tarihü'l-Hulefâ*, s. 155.

[39] Tokuş, *Tarihu'd-Devleti'l-Emevîyye*, s. 42.

3. II. Muaviye: Muaviye b. Yezid (H. 64)

Emevî Devletinin üçüncü halifesidir. Babası Yezid'in ölümünden sonra halife oldu. Ölümü sebebiyle sadece üç ay halifelik yapabildi.[40]

4. Mervan b. el-Hakem (H. 64-H. 65)

Mervan b. el-Hakem b. Ebi'l-As el-Ümevî. Ehli Beyt'i çok sever ve onlara hürmet ederdi. Sahip olduğu tecrübeyle Ümeyye oğulları kabilesini birleştirmeyi, Emevî Devletinin değerini yükseltmeyi ve Ekonomiyi canlandırmayı başarabildi. Şam ve Medine'de birçok mimari başarıya imza attı.

5. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem b. Ebi'l-As b. Ümeyye Ebu'l-Velid el-Ümevî (H. 65-H. 86). Çalışmanın ilerleyen sayfalarında ayrıntılı olarak işlenecektir.

6. El-Velid b. Abdülmelik (H. 86-H. 96)

Ebü'l-Abbas el-Velid b. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem el-Ümevî. Medine'de doğdu. H. 86 yılında halife oldu. On yıl görev yaptı ve H. 96 yılında Şam'da vefat etti.[41]

7. Süleyman b. Abdülmelik (H. 96-H. 98)

Emevî Devletinin yedinci halifesidir. İnsanlara karşı oldukça hoşgörülü idi. Kendi otoritesini güçlendirmek ve devleti kendi siyasetine göre idare edebilmek için kardeşi Velid'in görevlendirdiği bütün valileri azletti ve onların yerine yeni valiler atadı. Ömer b. Abdülaziz'i kendine yaklaştırdı ve kendisine önemli görevler verdi. Önemli kararlar alırken onun görüşlerine itimat etti.[42]

8. Ömer b. Abdülaziz (H. 99-H. 101)

---

[40] Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, 2. Baskı, (Kahire, el-Heyetü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Küttâb, 1992), 1/352.

[41] Ebu Amr Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî el-Usfurî el-Basrî, *Tarihu H.alife b. Hayyât*, 2. Baskı, (Şam, Darü'l-Kalem, H. 1397), 1/254.

[42] Ebu Hanife Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, 1. Baskı, (Kahire, Darü İhyâi'l-Kütübi'l-Arebî, M. 1960), s. 329; Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakup Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, (Tahran, Darü Sürûş li't-Tıbaa ve'n-Neşr, H. 1366/M. 1987), 2/460.

Ömer b. Abdülaziz b. Ebi'l-As b. Ümeyye. Medine'de büyüyüp yetişti. Hakkın ve adaletin katı bir savunucusu idi. İktidarda olduğu süre boyunca zulmü ve fesadı ortadan kaldırdı. Adalet ve eşitlikle hükmetti. Haksızlığa uğramışların hakkını teslim etti. Yumuşak huylu, sabırlı ve mütevazı bir idareciydi. Barış sevdalısı olması hasebiyle kendinden önceki halifelerin hatalarını düzeltti. Hadis tedvini faaliyetini başlattı. H. 101 yılında vefat etti.[43]

9. II. Yezid: Yezid b. Abdülmelik b. Mervan (H. 101-H. 105)

Devlet işleriyle ilgilenmedi. Ancak Yezid b. el-Mühelleb[44] isyanıyla uğraştı ve isyanı bastırarak ibnü'l-Mühelleb'i öldürdü. Aynı şekilde pek çok haricî ve Türk isyanını da bastırdı.[45]

10. Hişam b. Abdülmelik b. Mervan (H. 105-H. 125)

M. 691 yılında Şam'da doğdu. Emevî Devletinin onuncu halifesidir. İlim aşığı bir halifeydi. Öyle ki onun döneminde Şam, bir ilim meşalesi oldu. Kütüphaneler inşa ettirip birçok kitap bastırdı ve çoğalttı. Onun döneminde Emevî Devleti en geniş sınırlara ulaştı. M. 743 yılında vefat etti.[46]

11. II. Velid: El-Velid b. Yezid b. Abdülmelik (H. 125-H. 126)

II. Velid döneminde İç karışıklıklar sebebiyle Emevî Devleti yıkılma dönemine girdi. Amcasının çocuklarına karşı çok sert davranması sebebiyle Suriye'de amcasının çocukları tarafından öldürüldü.[47]

---

[43] İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, 2/460; Cemaleddin Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. el-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk,* (Beyrut, Darü'l-Kütüni'l-İlmiyye, M. 1992), 7/31.

[44] Yezid b. el-Mühelleb b. Sürrâk b. Sahîh el-Ezdî. Babası el-Mühelleb b. Ebi Sufra'nın ölümünden sonra Horasan valiliğini üstlendi. Haccac ile arasında bir çekişme vardı ve Haccac'ın isteğiyle azledildi. H. 102 yılında öldürüldü. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 74/119; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/503.

[45] Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *el-Muhabber*, (Beyrut, Darü'l-Afâki'l-Cedîde, t.y.), 1/28.

[46] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 7/25; Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ali b. Muhammed b. Muhammed Ömer b. Şahinşah b. Eyüp, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, 1. Baskı, (Kahire, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye el-Mısriyye, t.y.), s. 302.

[47] İbn Habîb, *el-Muhabber*, 1/30.

12. III. Yezid: Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik (H. 126)
Sadece sekiz ay halifelik yapabildi. Amcasının oğlu el-Velid b. Yezid'e karşı inkılap yaptıktan sonra hilafeti teslim aldı. Onun döneminde Emevî ailesi parçalanmış bir haldeydi ve devlete karşı birçok isyan patlak vermişti. Bu sebeple herhangi bir icraatte bulunamadı.[48]

13. İbrahim b. el-Velid b. Abdülmelik (H. 126)
Sadece üç ay gibi kısa bir süre görev yaptı.[49]

14. Mervan b. Muhammed b. Mervan b. el-Hakem el-Ümevî (H. 127-H. 132)
Emevî Hanedanının son halifesidir. Ümeyye oğulları arasındaki savaşın en şiddetli olduğu dönemde yönetimi devraldı. Savaşlardaki sabrı ve sebatıyla iştihar etmişti. H. 132 yılında öldürüldü ve Emevî Devleti yıkıldı.[50]

2.2.5. Emevî Devletinin Siyaseti

Emevî Devletinin halifelerinin yönetimi devralma noktasındaki siyasetleri râşid halifelerden farklı idi. Nitekim hulefâ-yi râşidîn şura yöntemini tercih etmişken Emevî halifeleri veraset sistemini takip ettiler.[51]
Muaviye, yönetimde tam bir egemenlik sağlamak için birçok icraat gerçekleştirdi. Muhammed Süheyl Tokuş bu icraatları eserinde şöyle zikreder:
1- siyaset sisteminde değişiklikler yaptı. Devletin içinde istikrarın sağlanmasında ve fetihlerde ordunun rolünü ortaya koydu.
2- kendisine has bir iç politikası ve idare biçimi vardı. Kendisinden sonra oğlunu halife tayin ederek veliahtlık sisteminin yürürlüğünü garanti altına aldı. Muhaliflerin üstünde tam bir hakimiyet sağladı.
3- sahabe ve müslümanların önde gelenlerini kendi yanına çekmeye çalıştı.

---

[48] İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, 1/368; et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 7/261.

[49] Ed-Dîneverî, *el-Maârif*, 1/367; el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *el-Bid' ve't-Tarih*, (Bur Said, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, t.y.), 6/53.

[50] Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-İmrânî, *el-Enbâ fî Tarihi'l-Hülefâ*, (Kahire, Darü'l-Afâki'l-Arabiyye, H. 1421/M. 2001), s. 13.

[51] Behçet Şahbender, *Muhtasaru Tarihi'l-Emeviyyîn ve'l-Abbasiyyîn*, 1. Baskı, (Halep, Matbaatü'n-Nehdeti'l-Arebiyye, H. 1343), s. 30.

4- Devlet idaresi için gerekli yeterlilikteki insanları seçerek güvenliği ve istikrarı sağladı.[52]

Emevî Devleti, bu amansız temposuyla müslüman bölgelerin tamamını otoritesi altına aldı. Sınırlarını genişletti ve döneminin başında siyasi gücü dikkat çekici bir şekilde kendini gösterdi. Hulefâ-yi râşidîn'in yöntemine muhalif bir yöntem kullanmasına rağmen bu güçlü siyaseti sayesinde yıllarca genişledi. Kuruluş döneminde birçok karışıklık yaşansa da daha sonra tam bir hakimiyet kurarak uzun bir süre istikrarı sağladı.

Siyasetteki bu güç, devletin dış politikada istikrarlı bir yol izlemesini ve etrafında Bizans İmparatorluğu gibi güçlü devletlerin olmasına rağmen büyük fetihlere imza atmasını sağladı.

Özet olarak Emevî Devletinin genel politikasının, siyaseti ve siyasi gücü kimseyle paylaşmadan ellerinde tutmak olduğunu söyleyebiliriz.

2.3. Emevî Devletinin Son Dönemindeki Karışıklık ve İsyanlar

2.3.1. Karışıklık ve İsyanların Sebepleri

1. Dini Sebepler

Emevî Hilafetine karşı yapılan isyanların en önemli sebeplerinden biri de dine dayanan sebeplerdir.

1-İslami şuraya zıt olan veliahtlık sistemine karşı çıkan isyanlar: Bu sebeple başkaldıran insanların isteği, seçim işlerinde şeri bir ilke olan şura ilkesine göre hareket edilmesiydi. Abdullah b. Zübeyr, Muaviye b. Ebi Süfyan'ın halifeliğini kabul etmişti ancak Muaviye'den sonra oğlu Yezid'in tahta geçmesini ve ona biat etmeyi kabul etmedi. Abdullah b. Zübeyr evine çekilip kendini korumaya aldı. Ancak Medine valisinin kendisini aldatması üzerine gizlice Mekke'ye gitti ve oraya yerleşti.[53] Hz. Peygamber'in torunu Hüseyin'in şehit edilmesi Abdullah b. Zübeyr'in Emevî hanedanına olan muhalefetinin daha da şiddetlenmesine neden oldu. Abdullah b. Zübeyr Mekke'de muhasara altına alınsa da başarılı olunamadı. Yezid ölümünden

[52] Ali Muhammed Sallâbî, *Asrü'd-Devleteyni'l-Emeviyye ve'l-Abbasiye ve Zühuru Fikri'l-Hevâric*, (b.y. Daru'l-Beyârik, t.y.), s. 297.

[53] Ed-Dîneverî, el-Ahbarü't-Tıvâl, 1/228.

sonra Muaviye b. Yezid'in halifelik görevini kabul etmemesi karışıklığı daha da arttırdı. İnsanlar, Abdullah b. Zübeyr'in halifeliğe daha uygun olduğunu düşünmeye başladılar ve akın akın gelip kendisine biat ettiler. Bunun üzerine Emevî hanedanı, rl-Haccac b. Yusuf es-Sekafî komutasında İbn Zübeyr'e savaş açtı ve onu öldürerek yönetimi tekrar eline geçirdi.[54]

2-Haricî İsyanları: Haricîler, Emevî Devletinin kuruluş döneminde adeta zehirli bir hançer gibiydiler. İsyanlarından biri bastırıldığında hemen başka bir ayaklanma çıkarıyorlardı. Onlara göre Muaviye, halifeliği gasp etmişti ve kesinlikle öldürülmeliydi. Çünkü Muaviye, "Hüküm yalnızca Allah'ındır" kaidesine aykırı davranmış ve büyük günaha düşmüştür. Muaviye, haricîlere karşı savaşmaları için Şam'dan bir ordu gönderdi ancak ordusu hezimete uğradı. Bunun üstüne Muaviye, bir taşla iki kuş vurabilmek için bir hileye başvurdu. Kufe halkına, haricîlerin üstesinden gelmeyinceye kadar kendilerine eman olmadığını söyledi.[55] Muaviyenin bu tehtidi onları haricîlere karşı savaşmaya sürükledi. Haricîler, Muaviye'nin ortak düşman olduğunu söyleyerek Kufelileri ikna etmeye çalışsalar da başarılı olamadılar.[56] Savaş sonunda Nevfel b. Fevre[57] Kufe'ye girdi ve el-Muğire b. Şu'be'ye karşı ayaklandı. El-Muğire de bunun üstüne bir ordunun başında Şebs b. Rab'i[58]'yi gönderdi. İki ordu Şehrezur[59]'da karşı karşıya geldi ve Nevfel b. Fevre öldürüldü.[60]

---

[54] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/219; Ali Hüsnü, *Abdullah İbn Zübeyr*, (Kahire, el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-Amme li't-Telif ve'l-Enbâ' ve'n-Neşr, t.y.), s.78.

[55] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/9.

[56] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/169. Hayrettin b. Mahmud b. Muhammed ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 15. Baskı, (b.y. Darü'l-Ulûm li'l-Melayîn, M. 2002), 5/143.

[57] Nevfel b. Fevre el-Eşce'î (H. 41). Muaviye döneminde el-Muğire b. Şu'be'ye karşı ayaklanan haricî. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/411; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/143.

[58] Osman'ın katillerinin yardımcılarından idi. İyi bir atlı idi. Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullah b. Salih el-İclî el-Kufî, *Marifetü's-Sikâti min Ricai Ehli'l-İlm ve'l-Hadîs ve mine'd-Dü'efai ve Zikri Mezahibihim ve Ahbarihim*, 1. Baskı, (Medine, Mektebetü'd-Dâr, H. 1405/M. 1985), s. 448.

[59] Şehr Farsçada şehir anlamına gelir. Şehrezur (Zur'un Şehri) da Muhaddis Zur b. ed-Dahhâk'a nisbetle bu ismi almıştır. Bölgede Kürtler İkamet etmektedir. Yakut el-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 3/375.

[60] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/166.

Ferve'nin öldürülmesinden sonra haricîlerin başına Abdullah b. Ebi'l-Havsâ et-Tâi[61] geçti. Hemen sonra da Emevî Hilafetine karşı ayaklandı. Haricîler ile Emevî ordusu arasında ayaklandıkları Nehîle[62] bölgesinde yapılan savaşın sonunda Abdullah b. Ebi'l-Havsâ ve yandaşları öldürüldü. Emevî ordusu daha sonra da Havsere b. Vüdâa[63] etrafında toplanan haricîlerin üstüne yürüdü. Havsere ve ordusu etkisiz hale getirdi.[64]

2. Siyasi Sebepler

Emevîlere karşı çıkan isyanlarda siyasi sebeplerin büyük bir rolü vardır. Çıkan isyanların çoğunun amacı Emevî hanedanını hilafetten düşürmektir. Abbasi isyanı Emevî egemenliğini devirip dizginleri onlardan almayı başarana kadar isyanlar çıkmaya devam etti. Dini ve ekonomik nedenler gibi başka nedenlerle de karışmasıyla siyasi bir nitelik taşıyan bu isyanlar arasında Abdullah b. Zübeyr ve H. 66 yılında İmam Hüseyin'in intikamı için ayaklanan el-Muhtar b. Ubeydullah es-Sekafî[65] isyanları bulunur. Bu isyan H. 67 yılına kadar sürdü. El-Muhtar, İmam Hüseyin'e karşı savaşanların çoğunu öldürdü ve Emevîler'e karşı, Emevîler'in yenilgisiyle sonuçlanan birkaç savaş yaptı. H. 67 yılında el-Muhtar'ın öldürülmesiyle bu isyan da bastırıldı.[66]

---

[61] Abdullah b. Ebi'l-Havsâ et-Tâi. Haricîlerin şairlerinden idi. Ferve'nin vasiyetiyle haricîlerin başına geçti. H. 41 yılında öldürüldü. İbn Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât*, 1/203; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/10.

[62] Şam yönünde Kufe'ye yakın bir bölge. Yakut el-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 5/278.

[63] Havsere b. Vüdâa b. Mesud el-Esedî. Tahkim olayına kadar İmam Ali'nin yanında savaştı. Tahkim olayından sonra muhalif oldu ve İmam Ali'nin şehit edilmesiyle Muaviye'ye karşı ayaklandı. Kufe yakınlarında Nehîle bölgesinde öldürüldü. İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/276.

[64] Abdulkahir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah el-Bağdadî et-Temimî el-İsferayînî, *el-Fark beyne'l-Fırak ve Beyânü'l-Fırkati'n-Nâciyye*, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Afâki'l-Cedide, M. 1977), s. 62; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/10.

[65] İmam Hüseyin'in intikamını almak için ayaklandı ve Hüseyin'in öldürülmesinde parmağı olan çoğu sorumluları öldürdü. Ömer b. Muzaffer b. Ömer b. Muhammed b. el-Fevâris, Zeyneddin İbnü'l-Verdî, *Tarihu İbnü'l-Verdî*, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1417/M. 1996), s. 167.

[66] Et-Taberî, Tarihu't-Taberî, 3/496; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 2/235; Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed b. Abdüddaim el-Kureşî et-Teymî el-Bekrî, Şihabüddin en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, 1. Baskı, (Kahire, Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiki'l-Kavmiyye, H. 1423), s. 16.

Zeyd bin Ali bin El-Hüseyin[67]'in isyanına gelince, Kufe halkının çoğu Zeyd bin Ali bin el-Hüseyin'in etrafında toplanıp ona biat etti ve Emevi hanedanının başında bulunan Hişam bin Abdülmelik'in karşısında onu desteklemeye yemin etti. Ancak ashabı onu aldattı ve yarı yolda bıraktı. Ashabından bir kısmı, bunu yapmamasını ve bu kara şehrin halkına aldanmamasına karşı uyarmıştı. Kendisine daha önce Kufe'de çarmıha gerilenler hatırlatıldı ve kendisinin de Kûfe'de çarmıha gerileceklerden olacağı konusunda uyarıldı. Ancak Zeyd bin Ali'nin bunlara aldırış etmedi. Gerçekten de Künâse[68]'de çarmıha gerildi ve ardından bedeni yakıldı.[69]

Zeyd b. Ali isyanı, o dönemde yaşanan haksızlık ve zulümleri ortadan kaldırmayı, adaleti tahsis etmeyi ve haksızlığa uğrayana hakkını teslim etmeyi[70] hedeflediği için bölge halkı tarafından özellikle Kufe nüfusunun yarısını oluşturan mevali tarafından desteklenmiştir.

3. Kabile Asabiyetine Dayanan Sebepler

Emevî Halifeliği, devletin temellerini oluştururken kabile ve ırk asabiyetini temele aldı. Devletin yönetimini de Arap ırkına dayalı yerine getirdi. Bu iki anlayış da devlete karşı yapılan isyanları bastırmaya yetmedi, tam aksine bu faktörler isyanların ana sebepleri oldu. Bu iki faktör, İranlılar, Türkler, Hintliler ve diğerleri gibi kendi otoriteleri altındaki Arap olmayan birçok kişinin hoşnutsuzluğuna neden oldu ve onları birbirini izleyen ayaklanmalar çıkarmaya itti. Bu ayaklanmalara Zenc isyanı örnek verilebilir. Öyle ki Abbasîler bu isyandan faydalanmış ve Arap, Fars, Türk ve Kürt gibi tüm müslümanları bir arada, her kese eşit haklar sağlayarak, adaleti tahsis ederek yönetmeyi hedeflemişti. Nitekim isyanlara katılanlar, İslam'ın ilkelerini kapsamlı bir şekilde yorumlamışlardı ve İslam'a bakışları, dar Arap Emevî bakış açısından daha genişti.[71]

---

[67] Zeyd b. Ali b. el-Hüseyin b. Ali b. Ebi Talib, Ebi'l-Hüseyin el-Hâşimî el-Ulvî el-Medinî. Destekçilerinin kendisini yüzüstü bırakması sebebiyle Irak valisi tarafından öldürüldü. Ed-Dîneverî, *el-Ahbarü't-Tıvâl*, 1/344.

[68] Kufe'ye yakın bir bölge.

[69] İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-E'yân*, 12/126.

[70] Naci Hasan, *Sevretü Zeyd b. Ali*, (b.y. Mektebetü'n-Nehdeti, M. 2007), s. 108.

[71] Faruk Ömer, *es-Sevretü'l-Abbasiyye*, (Bağdat, Darü'ş-Şu'ûni'l-Âmmeti, M. 1989), s. 108.

Herhangi bir rejime karşı yapılan isyanların sebepleri çoğu zaman mezhepsel veya etnik farklılıklardan ya da kendisini güçlü gören bir grubun iktidara gelme çabasından kaynaklandığı söylenebilir.

3.3.2. Emevî Devleti'ne Karşı Yapılan İsyanların sonuçları

Emevî Hanedanına karşı yapılan isyanların birden fazla amacı ve farklı yönleri vardı. Bu isyanların Emevî devletinin zayıflamasında ve gücünün tükenmesinde çok büyük etkileri oldu, bu da Arap İslam Devletinin devrilmesi ve Abbasilerin hükümetin dizginlerini ele almalarına neden oldu. Bu etkilerden ve sonuçlardan kısaca maddeler halinde ve aşağıdaki şekilde bahsedeceğiz.

1. Kabile asabiyetinin derinleşmesi: Emevî Halifeliği döneminde kabile asabiyeti derinleşerek, bazıları Emevî Halifeliğini destekleyen, bazıları da ona karşı çıkan büyük Arap kabileleri arasında açık bir düşmanlığa dönüştü. Kabileler, Emevîlere karşı besledikleri kin ve taassub nedeniyle Emevî idaresine karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkışların en önemli sonuçları; çıkan isyan ve savaşların toplumu olumsuz olarak etkilemesi ve Emevî Devletinin çöküşünü hızlandırmasıdır. Kabile asabiyetinin şekillerinden biri de Arap kabileleri arasında düşmanlığın ortaya çıkması ve kabilecilik kıvılcımlarının İslam fetihlerinin ulaştığı tüm ülkelere yayılmasıdır. El-Kaysiyye'den Dahhak bin Kays el-Fihrî[72]'nin öldürüldüğü Merci Rahıt savaşından sonra Emevî Devletinin düşüşüyle son bulan kabile çekişmeleri başladı. İbn Bühdül[73] de aynı şekilde Yemen asabiyetiyle ashabıyla birlikte ayaklandı. Böylece daha önce sadece Kureyş kabilesi arasında var olan veraset mücadelesinin yerini kabile çatışması

[72] Dahhak b. Kays b. Halid el-Ekber İbn Vehb b. Salebe b. Vaile el-Fihrî el-Kureşî. Şam'ı fethettikten sonra orda yaşamaya başladı ve yöneticiliğini üstlendi. Bundan önce de Muaviye tarafından Kufe valiliğine atanmıştı. H. 64 yılında öldürüldü. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 3/241.

[73] Hasan b. Malik b. Bühdül b. Enîf el-Kelbî, Ebu Süleyman. Şam bölgesinde emirlerden biriydi. Muaviye ile birlikte Sıffîn savaşına katıldı ve onun döneminde Filistin idarecisiydi. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 3/537; Abdüsselam et-Termâninî, *Ehâdisü't-Tarihi'l-İslamî Bitertîbi's-Sinîn*, (Dımaşk, Darü Tulâs, t.y.), 1/323.

almıştır. Günlerce süren kabile çatışmaları, Emevî Devletinin varlığının temellerini sarsan ve Abbasilerin önüne düşmesini kolaylaştıran başlıca sebeplerden biridir.[74]

2. Emevî Hilafetinin birçok eyaletinde ekonomik durumun bozulması: Bu ayaklanma ve yöneticilere karşı isyan hareketlerinin etkilerinden biri de ekonomik kısıtlama, yaşam koşullarında bozulma ve piyasalarda durgunluktur. En belirgin görüntülerinden biri de Abdullah İbnü'z-Zübeyr'in sığındığı Mekke kuşatmasıdır. Mekke kuşatması esnasında şehre erzak ve benzeri şeylerin girmesi yasaklanmıştı. Bu da Mekke'de açlığın, kıtlığın ve fiyat artışlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştu. Öyle ki bir tavuğun fiyatı on dirheme kadar çıkıştı. İbn Zübeyr'in evleri buğday, arpa, mısır ve hurmalarla doluyken Şam halkı onun elindekinin bitmesini beklemekteydi. Bununla birlikte, İbn Zübeyr sahip olduğu şeyi elinde tutma noktasında hırslıydı ve ondan sadece biraz harcardı. Ancak ölümünden kısa bir süre önce ashabı onu terk etti ve eman istemek için Haccac'a yöneldiler. Hamza ve Habib de dahil olmak üzere yaklaşık on bin kişi eman aldıktan sonra Abdullah b. Zübeyr'in yanından ayrıldı. Abdullah, oğlu Zübeyr'e de gidip eman almasını emretse[75] de oğlu babasıyla birlikte kalıp ölmeyi tercih etti.

3. İslami fetihlerin hızının düşmesi: İç savaşlar, Emevî devletinin dini yayma, gayrimüslim topraklarını fethetme ve onları Cenâb-ı Hakk'ın dinine sokma yolundaki yürüyüşünü engellemiştir. Çünkü bu iç savaşlar Emevî devletinin fetihlerde ve gayrimüslimlerle savaşmada bel bağladığı pek çok adamını kaybetmesine sebep oldu. Şam ordusunun misyonları gün geçtikçe dış savaşlar ve genişleyen fetihlerle meşgul olmaktan, iç isyanları kontrol etmek ve muhalifleri ortadan kaldırmaya dönüştü.

Bütün bunlar Emevî yönetimine karşı daha fazla düşmanlığa ve sürekli muhalefete neden oldu. Örneğin Haricilerin ortaya çıkışı ve isyanları İslam fetihlerinin önündeki en büyük engellerden biri oldu. Çünkü halife ve yöneticilerle savaşarak, onları ortadan kaldırarak ve fesat çıkararak onları meşgul ettiler, bu da halifelerin ve hükümdarların enerjilerinin çoğunu boşa harcamalarına sebep oldu. Bu da Emevî Hilafetini ik, amacı, o dönemde Emevî devletine karşı olan tüm hareketleri tasfiye etmek olan bir iç

---

[74] Füvâz Berekât, *Âsârü's-Sevrâti fi'l-Asri'l-Emevî, Mecelletü'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsaniyye*, es-Senetü'l-Ulâ, sayı 5, kış 2020; https://www.awraqthaqafya.com/722/, Ali Mahmud Za'rûr, *Tarihü'l-Asri'l-Emevî's-Siyasî ve'l-Hedârî*, Dımaşk Üniversitesi, s. 41.

[75] İbn Hazm, *Cemheretü Ensâbi'l-Arab*, 1/244; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 4/123.

cephede ve İslami fetihleri gerçekleştirmek için dış cephede olmak üzere iki cephede birden savaşmak zorunda bıraktı.[76]

4. Emevî Hilafeti döneminde müslümanların dağılması ve mezhepçiliğin ortaya çıkması: Emevîler döneminde yaşanan ihtilaller, isyanlar ve iç savaşların ortaya çıkardığı en kötü sonuçlardan biri de İslam toplumunda parçalanma ve dağılmanın, mezhepsel taassubun ve birbirine düşman grupların ortaya çıkmasıdır. Öyle ki Emevî devletine bağlı olan vilayetler mensup oldukları mezhep ya da fırka adıyla anılmaya başlanmıştır. Özellikle Şiilik insanlar arasında taraftar toplamaya başladı. Öyle ki Şam halkından bile insanlar Şiiliklerini açıkça ortaya koymaya başladılar. Bazıları Emevîlerin, siyasette mahir oldukları için hilafete diğerlerinden daha layık olduklarını savunurken bazıları da Irak'ta ve Mısır'da Şiiliklerini ortaya koyarak hilafetin Ali'ye ve ondan sonra onun çocuklarına uygun olduğunu savunuyordu. Haricîlere ise hilafete kimseyi layık görmüyorlardı. Müslümanların hilafetinin ister Kureyş'ten olsun ister başkalarından olsun, halifelik için yeterliliğe sahip her müslümanın hakkı olduğuna inanıyorlardı. Bu nedenle halifelerin, valilerin ve savaşçılarının kanını helal saydılar, çünkü iddialarına göre onlar dinden çıkmış kimselerdi. Bu parçalanma, hoşgörüsüzlük ve mezhepçilik, Emevî hilafetini zayıflık ve geri çekilmeye zorladı. Bu da onun yıkılmasına ve otoritesinin ortadan kalkmasına neden oldu.[77]

5. Emevi devletinin mal ve asker bakımından ağır kayıplar vermesi: İsyan hareketlerinin Emevî halifeliğine bir diğer olumsuz etkisi devleti mali ve beşerî yönden yıpratmasıdır. Emevî Devleti'nin pek çok askeri ve hatta en iyi komutanları, H. 65-87 yılları arasında ortaya çıkan haricîler başta olmak üzere muhalif hareketler

---

[76] Muhammed b. Ahmed b. Osman b Kiymaz ez-Zehebî, Şemseddin, Ebu Abdullah, *el-Müntekâ min Menahici'l-İ'tidâl fî Nakdi Kelâmi ehli'r-Rafd ve'l-İtizâl*, 1. Baskı, (es-Suudiyye, er-Riasetü'l-Ammetü li İdareti'l-Bühûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâi ve'd-Daveti ve'l-İrşâdi, H. 1413), 3/387; Muhammed es-Seyyid el-Vekil, *el-Emeviyyîn beyne'l-Şark ve'l-Garbi*, (Beyrut, Darü'l-Kalem, M. 2014), s. 56.

[77] Muhammed Ahmed el-Hatîb, *el-Herekât el-Batıniyye fi'l-Alemi'l-İslamî*, 1. Baskı, (Umman, Mektebetü'l-Aksâ, H. 1406/M. 1986), s. 445; Ali Kassâb, *Tarihu Sadri'l-İslam*, (Filistin, Darü Yâfâ, M. 2011), s. 293; Füvâz Berekât, *Âsârü's-Sevrâti fi'l-Asri'l-Emevî, Mecelletü'l-Adâb ve'l-Ulûmi'l-İnsaniyye*, es-Senetü'l-Ulâ, sayı 5, Kış 2020; https://www.awraqthaqafya.com/722/.

tarafından öldürülmüştür. Özellikle Haricîler, Emevî Devleti yıkılana kadar da bu zararları vermeye devam etmişlerdir.[78]

Yukarıda belirtilenlerden, Emevî halifelerinin işlerini karıştıran, merkezi otoritelerini zayıflatan, ekonomik ve askeri durumunun giderek gerilemeye başlamasına neden olan iç arenadaki kargaşa ve isyanlardan müzdarip olduğu ortaya çıkıyor. Ümeyye oğullarından birine Emevî Devletinin yıkılış sebebi sorulduğunda şöyle cevap verdi: "1. Vezirlerimiz bize gösterilmesi gerekeni bizden esirgediler. 2. Vergi tahsildarlarımız halka zulmettiler ve halkın yurtlarını terk etmesine sebep oldular. Bu da devletin gelir kaybetmesine sebep oldu. 3. Askerlerin rızkı kesildi, bu sebeple bize itaat etmeyi bıraktılar. 4. İnsanlar adaletimizden ümitlerini kestiler de adaleti başka yerde aradılar. Devletimizi yıkan bunlar oldu."[79]

2.3.3. Mervan b. Muhammed

Emevî halifesi Ebu Abdillah Mervan b. Muhammed b. Abdilmelik b. Mervan b. el-Hakem b. Ebi'l-As b. Ümeyye. Savaşlara karşı sabırlı, güçlü ve tahammül sahibi olması sebebiyle Mervan el-Himâr (eşek) olarak isimlendirilmişti. Hocasının Ca'd b. Dirhem[80] olması sebebiyle Mervan el-Ca'dî olarak da bilinmekteydi. H. 73 yılında

[78] Abdülhalim 'Avîs, *Benû Ümeyye beyne's-Sükûti ve'l-İntihâri*, 1. Baskı, (Kahire, Şirketü Suzlır linneşr, H. 1407/M. 1987), s. 75-76.

[79] Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Horasanî, Ebu Bekr el-Beyhakî, *Şu'abü'l-İmân*, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1410), 6/35.

[80] Ca'd b. Dirhem, Mevaliden idi. Zenadıkadan olduğuna dair rivayetler vardır. Cezire'de yaşadı. Mervan b. Muhammed kendisinden ilim tahsil etti. Mervan'ı sevmeyen insanlar onu yermek amacıyla kendisine Ca'dî şeklinde hitap ettiler. Zehebî, Ca'd hakkında şunları yazmıştır: sapkın bidaatçı, Allah'ın Hz. İbrahim'i dost edinmediğini ve Musa (as) ile konuşmadığını iddia ediyordu. Bu iddialarından dolayı Irak'ta öldürüldü. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 5/433; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/120.

Cezire'de doğdu.[81] H. 126 yılının sonlarında halife oldu.[82] Annesinin cariye olduğu noktasında tarihçiler arasında ittifak vardır. Annesi, İbrahim el-Eşter'in kızıdır.[83]

Dış görünüşü: Mervan b. Muhammed'in teni beyaz, gözleri mavi, dudakları sarkık ve göğsü geniş idi. Kafası büyük ve sakalları gür idi. Belâzurî, Mervan'ı cimri olarak nitelemiştir.[84]

Lakapları: : Mervan bin Muhammed, muharebe ve savaşlardaki kuvveti, sabrı, musibetlere karşı uzun tahammülü ve savaş konusundaki hünerinden dolayı eşek lakabını almıştır.[85] İkinci lakabı da hocası Ca'd b. Dirhem'den dolayı Ca'dî'dir.[86]

Çocukları: Çocukları: Abdülmelik, Ebân, Yezid, Muhammed, Abdülaziz, Abdullah, Übeydullah, Muhammedü'l-esğar ve Ebu Osman.

2.3.4. İktidarı Devralması

Hişam b. Abdülmelik[87]'ten sonra Emevî oğulları arasında karışıklık çıktı. Tarihçilere göre Mervan b. Muhammed'in halife oluşu Emevî Hanedanının sonunun işaretidir.

---

[81] Abdurrahman b. Ali el-Cevzî, *el-Müntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, thk. Muhammed Abdülkadir 'atâ ve Mustafa Abdülkadir 'atâ, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1992), 7/260.

[82] Salah Tahbûb, *Tarihu'd-Devleti'l-Emeviyye*, (Umman, Darü Üsame, M. 2004), s. 223.

[83] Sa'di ebu Ceyb, *Mervan b. Muhammed ve Esbâbü Suquti'd-Devleti'l-Emeviyye*, (Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1982), s. 65.

[84] Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, thk. Riyad ez-Ziriklî, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Fikr, M. 1996), 9/217.

[85] Yusuf el-Iş, *ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ehâdisü'l-letî Sebeqetha ve Mehhedet lehâ İbtidaen min Fitneti Osman*, (Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1965), s. 305.

[86] El-Mutahhar b. Tahir el-Makdisî, *el-Bedʾ ve't-tarih*, (Bur Said, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, t.y.), 6/54.

[87] Ebü'l-Abbas el-Velid b. Yezid b. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem (H. 126). H. 90 yılında doğdu. Babası öldüğünde çocuk olması sebebiyle halife olamadı yerine kardeşi Hişam halife oldu. Hişam onu veliaht ilan etti. Hişam öldükten sonra yönetimi devraldı. Bolca alkol alan fasık biriydi. Çirkin hareketler sergilemesi sebebiyle halk tarafından öldürüldü. Abdurrahman b. ebî Bekir Celaleddin es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, thk. Hamdi ed-Demirdaş, 1. Baskı, (b.y. Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, M. 2004), s. 186.

Nitekim Onun dönemi, Emevî oğulları arasındaki ilk ve en tehlikeli iç bölünmeye tanık oldu.[88]

Yezid b. el-Velid[89] halife olunca Muhammed b. Mervan, Halife el-Velid'in öldürülmesine sinirlenerek baş kaldırdı. El-Velid'in öldürüldüğü sırada Cezire'de bulunan Muhammed b. Mervan, el-Velid'in çocuklarını korumak amacıyla ordusuyla birlikte harekete geçti. Muhammed b. Mervan'ın bu hamlesiyle Ümeyye oğulları arasındaki ayrılık daha da arttı. Ancak el-Velid'in çocuklarının Şam'da muğlak bir şekilde öldürülmeleri üzerine Muhammed b. Mervan hemen halifeliğini ilan etti. Muhammed b. Mervan'ın halifelik davasının şer'i olarak bir dayanağı yoktu. Çünkü kendisinin şer'i olarak halifelik hakkı bulunmamaktaydı. İlk başta Şam ehli bu duruma herhangi bir itirazda bulunmadı. Ancak daha sonra Mısır, Hicaz ve Suriye de dahil olmak üzere birçok bölgede Emevî hükümdarları tarafından kendisine karşı ayaklanmalar çıkmaya başladı.

Mervan, cesareti, kurnazlığı, zekâsı ve sabrı ile iştihar etmişti. Kendi döneminde Emevî oğullarının büyüğü ve önde geleni kabul ediliyordu. Ancak halife olunca iş iyice karışmış, yeteneğini, zekasını ve becerikliliğini gösterememişti. Öyle ki hilafeti alır almaz, ülke çapında fitne ve huzursuzluklar patlak vermişti.

Mervan b. Muhammed orduda değişiklikler ve iyileştirmeler yaptı. Mütehassıs komutanları göreve getirdi. Askere alınan yeni askerleri sayıca az, hız, hareket ve kuvvet bakımından üstün olan gruplara ayırdı. Ancak tüm bunlar hiçbir fayda sağlamadı çünkü tüm koşullar ona karşıydı. Artık ıslah için umut kalmamıştı. Irak ve Şam'da büyük sorunlar yaşanmakta Horasan'daki valisine yardım sağlayamamıştı.

2.3.5. Emevîlerle İlişkisi

Mervan bin Muhammed, Yezid bin el-Velid'in ölümünden sonra kendisini halife olarak kabul ettirmeye çalıştı. Kays ve Rebia kabilelerini çağırıp hediyeler takdim etti.

---

[88] İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/256; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. el-İmrânî, *el-İnba fî Tarihi'l-Hulefâ*, thk. Kasım es-Sâmarrâiî, 1. Baskı, (Kahire, Darü'l-Âfâqi'l-Arebiyye, M. 2001), s. 51.

[89] Yezid en-Nâkıs, ebu Halid b. el-Velid b. Abdülmelik. Halife olma isteğiyle amcasının oğlu el-Velid'i öldürüp halife oldu. Ancak halifeliği çok sürmedi. Halife olduktan altı ay sonra öldü. Es-Suyûtî, *Tarihu'l-Hulefâ*, 1/188.

Kays kabilesinin başına İshak b. Müslim[90]'i, Rebia kabilesinin başına da el-Musâvir b. Ukbe'yi atadı. Daha sonra Şam'a yöneldi. Cezire'de yerine kardeşi Abdülaziz'i bıraktı. Daha sonra da el-Velid b. Abdülmelik'in iki oğlu Mesrur[91] ve Bişr[92]'in bulunduğu Halep'e yöneldi. Savaşmadan şehri teslim alan Muhammed b. Mervan daha sonra Humus'a yöneldi. Halktan biat etmelerini ve kendisine katılmalarını istedi. Ancak Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik[93]'in ordusuyla karşı karşıya geldi ve onları hezimete uğrattı. İbrahim b. el-Velid, Mervan'ın yaptıklarının haberini alınca hilafeti bırakıp Mervan'a biat etti.[94]

Son Emevî halifesi Mervan bin Muhammed, H. 127 yılında Şam'da hilafeti ele geçirdi. Biat aldıktan sonra evinin bulunduğu Harran'a döndü. Hilafetten el çektirilen İbrahim bin Velid ile oğlu Süleyman'ı çağırttı. Huzura gelen eski halife ve oğlu aileleriyle birlikte Mervan'a biat ettiler. Mervan, biattan vazgeçmelerinden dolayı tekrar biat almak için Harran'dan Humus'a gitti. Önce şehrin kapılarını Mervan'ın yüzüne kapatsalar da daha sonra bundan vazgeçip itaat ettiklerini bildirdiler. Ancak Mervan ile Humus halkı arasında savaş çıktı ve Mervan onlardan bir kısmını öldürdü, şehir surlarının bir kısmını yıktı ve halkın bir kısmını çarmıha gerdi. Bundan sonra

---

[90] İshak b. Müslim b. Rebîa el-Ukaylî. Mervan döneminin önde gelen seçkin insanlardandı. Ermenistan'a yönetici olarak tayin edildi. Kardeşleri de ileri gelen şerefli insanlardı. Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, *el-Maârif*, thk. Servet Ukaşe, 2. Baskı, (Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Küttab, M. 1992), s. 418.

[91] Mesrur b. el-Velid. Dindar birisiydi. El-Haccac b. Yusuf'un kızıyla evlendi. Ebu'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu, *Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-Aʿyân*, thk. Muhammed Berekat vd. 1. Baskı, (Şam, Daarü'r-Risaleti'l-Alemiyye, M. 2013), 10/143.

[92] Bişr b. el-Velid. El-Velid'in genç çocuklarından biriydi. Mesrur ile birlikte Kınesrin'e gönderildi. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 10/143.

[93] Ebu Eyyub Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem b. ebi'l-As b. Ümeyye. Babasının ölümünden sonra el-Velid b. Yezid tarafından hapsedildi. El-Velid öldürülünce hapisten çıktı ve Yezid b. el-Velid'e katıldı. Daha sonra Mervan b. Muhammed'den eman diledi ve ona biat etti. Ancak daha sonra hilafeti ele geçirmek istedi ve ordu topladı. Mervan kendisini hezimete uğrattı. Ebu'l-Abbas es-Seffah tarafından öldürüldü. İbn Asâkir, *Tarihu Medineti Dımaşk*, thk. Ali Şirî, (b.y. Darü'l-fikr, t.y.), 22/395.

[94] Ahmed b. Muhammed el-Endelüsî, *el-Akdü'l-Ferîd*, thk. Muhammed Müfid, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1983), 5/210.

başlarında Sabit b. Nuaym[95]'ın bulunduğu bir grup Filistin'de kendisine karşı çıktı. Bunun üstüne Mervan bölgeye ebü'l-Verd[96]'i gönderdi ve Sabit b. Nuaym hezimete uğratıldı. Mervan, H. 128 yılında Haricilerle savaşması için Yezid b. Hübeyre[97] yi Irak'a, Nasr b. Seyyar[98]'ı da Horasan'a gönderdi.

2.3.6. Mervan b. Muhammed Dönemi Ayaklanma ve İsyanları

1- Sabit b. Nuaym Ayaklanması

Sabit b. Nuaym Filistin valisiydi. Mervan, kendisinden gelip biat etmesini isteyince bundan imtina etti ve Mervan'a karşı baş kaldırdı. Bunun üstüne Mervan, Sabit'in üstüne ebü'l- Vered gönderdi. Ebü'l-Verd, Sabit'in aile efradından birkaçını esir alıp Mervan'a gönderdi. Daha sonra ebü'l-Verd, Sabit'i hezimete uğratıp esir aldı ve Mervan'a götürdü. Mervan, Sabit'i destekçileriyle birlikte infaz etti.[99]

2- Yezid b. Hâlid[100] İsyanı (H. 127)

Humus isyanının Mervan bin Muhammed tarafından bastırılmasının ardından Guta halkının Şam'da Yezid b. Hâlid önderliğinde ayaklandığı haberi geldi. Bunun üzerine

---

[95] Sabit b. Nuaym el-Cümâdî. Filistinli, Hişam döneminde hapse atıldı. Mervan b. Muhammed halife olunca hapisten çıkarıp kendisine birçok ikramda bulundu. Ancak o Mervan b. Muhammed'e ihanet etti. Bunun üzerine Mervan, ellerini ve ayaklarını keserek onu idam etti. Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zamân*, 11/384.

[96] Ebü'l-Vered b. el-Kevser b. Züfer b. el-Hâris (H. 132). Emevîlerin komutan ve emirlerinden biri sayılmaktadır. Abbasî ihtilaline kadar da Emevî emiriydi. H. 132 yılında azledildi. Mervan b. Muhammed'in dostlarından idi. Kınesrin'de Abdullah b. Ali b. Abdullah b. Abbas'a karşı savaştı ve büyük bir direniş gösterdi. Ordusu hezimete uğratıldı ancak o öldürülene kadar Abbasîlere karşı durmaya devam etti. İsmail b. Ali b. Mahmud b. Şahinşah b. Eyyub, *el-Muhtasar fî Ehbâri'l-Beşer*, 1. Baskı, (Mısır, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, t.y.), 1/213.

[97] Yezid b. Ömer b. Hübeyre. Velid b. Yezid b. Abdülmelik'in Kınesrin valisiydi. Ebu Cafer tarafından öldürüldü. Şemsettin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbas, (Beyrut, Darü Sadır, M. 1994), 6/314.

[98] Nasr b. Seyyâr ebu'l-Leys el-Mervezî. Mervan b. Muhammed'in Naibi ve Horasan Emiriydi. Ebu Müslim kendisine karşı savaş açtı ve onu zor durumda bıraktı. Mervan'dan yardım isteyen Nasr, daha fazla karşı koyamadı ve öldürüldü. Eb'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, s. 207-208; ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 5/463.

[99] Ez-Belâzurî, *Ensabü'l-Eşrâf*, 9/234.

[100] Yezid b. Hâlid b. Abdullah b. Yezid b. Esed el-Kasrî el-Becelî (H. 127). Babasıyla birlikte ırakta emirdi. Babası öldürülünce Şam'da bir bölgeye kaçtı. Bölge halkıyla birlikte başkaldırdı ve Şam'ı

Mervan, içlerinde ebü'l-Vered ve Amr b. Veddâh'ın bulunduğu on bin kişilik orduyu bölgeye gönderdi. Gönderilen ordu, Yezid ve beraberinde bulunan herkesi öldürerek isyanı bastırdı. İsyan bastırıldıktan sonra Zâmil b. Amr[101] Şam ve Humus emiri olarak görevlendirdi. Mervan b. Muhammed, Yezid'in gözlerini çıkardı ve şehrin çarşısında sergiletti.[102]

3- Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik İsyanı (H. 128)

Mervan b. Muhammed, Şam'dan ayrılmadan önce iki oğlunu Abdülmelik b. Mervan'ın kızlarıyla evlendirmek için bir tören hazırladı ve tüm Ümeyye oğullarını davet etti. Mervan'ın bu davetle yapmak istediği Ümeyye oğullarını tekrar birleştirmek, eski sağlam ilişkileri tekrar inşa etmek ve Irak'ta ortaya çıkan fitneleri bastırmaktı. Daha sonra Mervan, Süleyman b. Hişam ile birlikte sefere çıktı. Resafe'ye yetiştiklerinde Süleyman b. Hişam dinlenmek ve takviye almak için askerleriyle birlikte istirahat etti. Mervan da Kırkısya'ya kadar yürümeye devam etti. Kırkısya'da Mervan'ın ordusundan Dahhak b. Kays'ı öldürmek için orduya katılan on bin kişi geri döndü ve Resafe'de Süleyman b. Hişam'ın yanında istirahate durdular. Burada Süleyman'dan Mervan'ı azletmesini istediler. Süleyman teklifi kabul etti. Mervan bu haberi duyunca Hübeyre'ye bir mektup göndererek kalmasını emretti. Daha sonra da Süleyman ve beraberindekileri itaat etmeleri için uyardı ancak onlar buna yanaşmadılar. Bunun üzerine aralarında savaş meydana geldi ve Sülyman ve beraberindekilerin hepsi kılçtan geçirildi.[103]

---

kuşattı. Humustan Mervan'ın ordusu geldi ve isyanı bastırdı. Yezid b. Hâlid alıkonuldu ve çarmıha gerilerek öldürüldü. Kellesi, Humus'ta bulunan Mervan'a gönderildi. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 9/410; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/182.

[101] Zâmil b. Amr es-Seksekî el-Hibrânî el-Humeyrî el-Humusî. Mervan b. Muhammed tarafından görevlendirilen Şam ve Humus emiri. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 18/294.

[102] Muhammed b. Mükerrem b. Ali Cemalettin b. Menzûr, *Muhtasaru Tarihi Dımaşk*, Rüveyha en-Nühhâs vd. 1. Baskı, (Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1984) 27/337-338.

[103] Ahmed b. Abdülvehhab b. Muhammed b. Abdüddaim el-Kureyşî et-Temimî el-Bekrî Şihabüddin en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fî Fünûnî'l-Edeb*, 1. Baskı, (Kahire, Darü'l-Kütüb ve'l-Vesaiqi'l-Kavmiyye, t.y.) 21/514.

4- Irak'taki Yemân ve Kays Kabileleri Arasındaki Çekişme

Mervan b. Muhammed Irak valiliği için en-Nasr b. Said[104]'e haber gönderince İbn Ömer[105] buna karşı çıktı. İbn Ömer'in bu karşı çıkışı insanları, bazı Kureyşliler ve Yemen ehli İbn Ömer'in Irak ve Şam halkı da Mervan'ın görevlendirdiği en-Nasr b. Said'in yanında saf tuttu. En-Nasr ile birlikte Bişr b. Abdülmelik[106], el-Hakem b. Abdülmelik ve Bişr b. Mervan[107]'ın ailesi Meskale b. Hübeyre eş-Şeybanî[108]'nin evinde toplandılar. İbn Ömer harekete geçti ve karşı tarafı bozguna uğratarak evlere girmelerini yasakladı. Durumdan haberdar olan Mervan, İbn Ğuzeyl[109] komutasında el-Cezire ve Kınesrin'den dört bin kişilik bir ordu gönderdi. Ancak İbn Ömer bu orduyu da hezimete uğrattı. İşte bundan sonra ed-Dahhak b. Kays eş-Şeybâni ortaya çıktı. Ed-Dahhak'ın Irak'taki faaliyetlerinden sonra Mansur b. Cumhur[110], Mervan'ı azletti. Daha sonra kaçarak Şeyban'a sığındı.[111]

---

[104] En-Nasr b. Said el-Hureşî el-Hevazinî. Havazin'İn efendisi ve Emevî komutanlarından biriydi. Basra'nın ileri gelenlerinden ve Sad oğullarının önde gelen adamlarından biriydi. Mervan b. Muhammed'den önce Irak emiri idi. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 13/214.

[105] Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz b. Mervan el-Ümevî, Yezid b. el-Velid döneminde Kufe valisi idi. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 31/222.

[106] Bişr b. Abdülmelik b. Bişr b. Mervan b. el-Hakem (H. 132). Ümeyye oğulları emirlerindendi. İbn Hübeyre'nin yardımıyla El-Mansur el-Abbas tarafından öldürüldü.

[107] Bişr b. Mervan b. el-Hakem b. ebi'l-As el-Kureşî el-Ümevî (H. 75). Ümeyye oğulları emirlerindendi. Basra'da ölen ilk emir. Kırk yaşlarında vefat etti. Ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/55.

[108] Meskale b. Hübeyre b. Şibl es-Salebî eş-Şeybanî (H. 50). Ali b. Ebi Talib'in taraftarıydı. Mesudî'nin rivayet ettiği bir habere göre daha sonra Muaviye b. Ebi Süfyan'ın tarafına geçti ve Sıffin'de Ali'ye karşı saf tuttu. Taberistan fethi için savaşırken öldürüldü. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 58/269; Ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/249.

[109] Abbad b. el-Ğüzeyl. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 7/217.

[110] Mansur b. Cumhur b. Hısn b. Amr el-Kelbî (H. 133). Emevî döneminin emirlerindendi. Dımaşk halkından idi. H. 126 yılında Yezid b. el-Velid ile birlikte el-Velid b. Yezid'e karşı savaştı. Sonra da Irak'a gitti. İbn Manzur, *Muhtasaru Tarihi Dımaşk*, 25/255; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/298.

[111] El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8/230-233.

5- Horasan'daki Çekişme

İbrahim b. Muhammed[112]'in ölümünden sonra Horasan'da pek çok çekişme ve savaş patlak verdi. Ebu Cafer, Ebü'l-Abbas ve Ebu Müslim[113] birlikte Ebu Seleme[114]'nin Kufe'deki evine gittiler. Daha sonra Horasan'a doğru hareket ettiler. Ebu Müslim, Ebu Cafer'e biat ettikten sonra Mervan b. Muhammed'e savaş açtı ve onu hezimete uğratarak Horasan'da kendi valisini bıraktı.[115]

6- Mısır Olayları

Mervan b. Muhammed'in Hıfs b. el-Velid[116] yerine Hassân b. Atâhiyye[117]'yi görevlendirmesi Mısır halkının Mervan'a karşı ayaklanmasına sebep oldu. Bunun üzerine Mervan, ordusunu gönderdi ve Kayrevan'da savaşa tutuldular. İsa b. Ubde b. Ukbe b. Nâfii öldürüldü ve Mervan'ın ordusu İskenderiye'ye girdi. Daha sonra

---

[112] İbrahim b. Muhammed b. Ali b. Abdullah b. el-Abbas b. Abdülmüttalib (H. 131). Abbasî davasının liderlerindendi. El-Hamîme'de iskân ediyordu. Babası kendisine imameti vasiyet etti. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 5/379; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 1/59.

[113] Ebu Müslim el-Horasanî, Abdurrahman b. Müslim (H. 137). Abbasî Devletinin kurucusu. Basra'da doğdu, İsa ve İbn İdris el-İclî'nin yanında büyüyüp yetişti. Daha sonra İbrahim b. Muhammed el-Abbasî ile tanıştı. İbrahim, onu bir dai olarak Horasan'a gönderdi. Ebu müslim oraya yerleşti ve zamanla halkın gönlünü kazandı. Nişabur valisini öldürdü ve şehrin yönetimini ele geçirdi. Abbasî, Abdullah b. Muhammed'e es-Seffâh lakabını verdi. Mervan b. Muhammed'e savaş açtı ve onu hezimete uğrattı. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 6/48; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/337.

[114] Hıfs b. Süleyman el-Hemedâbî el-Hallâl (H. 132), ebu Seleme. İslam'ın ilk veziri. Abbasî davası için çok mal feda etti. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 6/7, ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/263.

[115] Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, thk. Abdülmünim Amir, 1. Baskı, (Kahire, Darü'l-İhyai'l-Arebiye, M. 1960), s. 359-361.

[116] Hıfs b. el-Velid b. Yusuf el-Hadramî (H. 138). Hişam b. Abdülmelik döneminde H. 108 yılında Mısır'a vali olarak tayin edildi. Aynı yıl azledildi ancak H. 124 yılında tekrar görevlendirildi ve Mervan b. Muhammed dönemine kadar görevine devam etti. H. 127 yılında yerine Hassân b. Atahiyye atandı ancak mısır halkının tepkisinden dolayı tekrar Hıfs görevlendirildi. Mervan b. Muhammed, ilk olarak H. 128 yılında kendisini azletti ve yerine Havsere b. Süheyl'i görevlendirdi. Mısır halkı tekrar karşı çıktı ve Hıfs'a giderek karşı çıkmasını istediler. Daha sonra Hıfs yakalanıp öldürüldü. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/264.

[117] Hassân b. Atâhiyye b. Abdurrahman b. Hassân et-Tücîbî (H. 131). Hişam b. Abdülmelik ve Mervan b. Muhammed döneminin Mısır Emiri idi. Salih b. Ali tarafından öldürüldü. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 12/438.

Mervan, ordusuyla birlikte es-Said ve Kıstâs'a yürüdü. Böylece Mısır'da patlak veren isyanlar bastırılmış oldu.[118]

Emevî devletinin yaşamış olduğu bu iç ve dış isyan, sıkıntı ve ayaklanma hareketleri, bu sıkıntıların giderek şiddetlenmesi Emevî Devletine çok büyük zararlar vermiş ve çökmesine sebep olmuştur.

[118] Ebu Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakub el-Kındî el-Mısrî, Kitabü'l-Vülât ve Kitabü'l-Kudât, thk. Ahmed Ferid ve Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 2002), s. 72.

3. BÖLÜM
EMEVÎ DÖNEMİNDE HARİCÎLER VE DAHHAK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ EL-HARİCÎ İSYANI

3.1. Haricîler Kimdir

3.1.1. Haricîler

Ali b. Ebi Tâlib döneminde yaşanan siyasi ihtilaflar sonucu ortaya çıkan İslami bir fırkadır. Mücemü'l-Vesît'in müellifi haricleri şöyle tarif etmektedir: "İmam Ali'ye karşı çıkıp onun görüşüne ihtilaf eden İslami fırkalardan bir fırkadır. Halifelere karşı çıkıp ayaklanan her kes haricî olarak isimlendirilmiştir."[119] "Hak imama karşı çıkan her kimse, çoğunluğun ittifakıyla haricî olarak isimlendirilmiştir."[120]

Dairetü'l-Mearifi'l-İslamiyye'nin tanımı ise şu şekildedir: "Havâric Arapça bir kelimedir ve tekili Haricî'dir. Haricilerîn önemi, kendilerine has hilafet teorisi ve İslam hakkındaki sözlerine dayanmaktadır."[121]

Bu fırka, mezhebini ve görüşlerini şiddet ve taassupla savunmasıyla bilinmektedir. Ebu Bekir, Ömer ve Osman'ın halifeliğini kabul ettiler. Ancak Ali döneminde tahkim olayından sonra Ali'yi tekfir edip hilafetini kabul etmediler. Tahkim olayını kabul eden herkesi tekfir edip sonraki halifelere biat etmeyi de reddettiler.[122]

---

[119] İbrahim Mustafa ve Mısırdaki diğer Arap dili alimleri, *el-Mücemü'l-Vesît*, (Kahire, Darü'd-Dava, t.y.), 1/225.

[120] Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebi Bekr Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, (Kahire, Müessesetü'l-Halebî, t.y.), 1/114.

[121] *Dairetü'l-Mearifi'l-İslamiyye*, thk. Ahmed eş-Şintâvî, İbrahim Zeki Hurşit vd. (Beyrut, Darü'l-Fikr, t.y.), 8/469.

[122] Abdürrafii Casim, *el-Medhelu li'd-Diraseti'ş-Şeriiyyeti'l-İslamiyye*, 1. Baskı, (Mısır, el-Merkezü'l-Arebî, t.y.), s. 69.

3.1.2. Haricilerîn Doğuşu

Ebu Said el-Hudri[123] r.a. dedi ki: "Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem, bazı malları paylaştırırken biz onun yanında idik. Derken ona Temim oğullarından bir adam olan Zul Huveysira adındaki birisi gelerek: Ey Allah'ın Resulü, adaletli ol, dedi. Allah Resulü: Yazık sana! Eğer ben adaletli olmazsam başka kim adaletli olabilir? Eğer adaletli olmazsam zarar ve hüsrandayım, dedi. Bunun üzerine Ömer: Ey Allah'ın Resulü, bana izin ver de boynunu vurayım, dedi.

Allah Resulü şöyle buyurdu: Hayır, onu bırak. Onun öyle arkadaşları olacak ki, sizden herhangi bir kimse kendi namazını onların namazına kıyasla, kendi orucunu onların orucuna kıyasla küçümseyecektir. Kur'an'ı okuyacaklar fakat gırtlaklarını aşmayacaktır. Okun hedefini delip geçtiği gibi dinden öylece çıkarlar. Okçu attığı okun sivri demir ucuna bakar, onda hiçbir şey görmez. Sivri uçlu demirinin tahtasına bağlandığı iplere bakar yine bir şey bulmaz. Daha sonra okun tahtasına bakar yine onda bir şey görmez. Arkasından okun tüylerine bakar yine hiçbir şey bulamaz. Hedefinin içindeki pisliği ve kanı geride bıraktığını görür. Bunların alametlerine gelince, pazularından birisi kadının memesini ya da sarkıp sallanan dışarı fırlamış bir et parçasını andıran siyah bir adam olacaktır. Bunlar insanların ayrılık içinde olduğu bir zamanda çıkacaklardır.

Ebu Said dedi ki: Ben bu hadisi Resulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'den dinlemiş olduğuma şahitlik ederim. Yine şuna şahitlik ederim ki, Ali b. Ebi Talib onlarla savaştı ve ben de onunla beraberdim. Emir vererek bu adamın aranmasını istedi. Bu adam getirildi ve ben onun Nebi Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in kendisini nitelediği gibi olduğunu gördüm."[124]

Haricîlerin itizal etmesinin sebebi, Taberî'nin de zikrettiği gibi, Ali'dir: "Ali, Kufe'ye geldiğinde Hariciler ondan ayrıldılar. Bir grup da ona gelerek şöyle dedi: "Senin dostluk ettiğinin dostu düşmanlık ettiğinin düşmanıyız." Bunun üzerine hariciler de şöyle çıkıştılar: "Siz ve Şam halkı, bir bahis atı gibi küfürde yarıştınız. Şam halkı,

---

[123] Said b. Malik b. Sinan el-Hudrî el-Ensârî el-Hazrecî (H. 74). Ebu Said, Hz. Muhammed'in sahabelerinden biridir. Çokça hadis rivayet etti. Rivayet ettiği hadis sayısı 1170'dir. On iki savaşa katıldı. Medine'de vefat etti. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/65; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/78.

[124] Muhammed b. İsmail Ebu Abdillah el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, 1. Baskı, (b.y. Darü Tavki'n-Necât, H. 1422), 4/200.

sevdikleri ve nefret ettikleri şeyler üzerine Muaviye'ye biat ettiler. Siz de Ali'ye dost olanların dostu, düşman olanların düşmanı olarak biat ettiniz." Ziyad b. en-Nadr[125] şöyle cevap verdi: "Ali'nin, Allah'ın kitabına ve Resulullah'ın sünnetine aykırı olanlar dışında, elini uzattığı her şeye biat ettik. Ancak siz kendisine karşı çıkınca taraftarları gelip ona destek verdi. Biz de aynı şekilde Ali'nin yanındayız. Ali, hak ve hidayet yolundadır. Ona karşı çıkan delalettedir." Hz. Ali, İbn Abbas'ı onlara gönderdi ve kendisinden habersiz onlara olumlu ya da olumsuz bir tavır sergilememesini söyledi."[126]

Farklılıklarına rağmen Haricilerin dini düşüncesini bir araya getiren genel ilke tekfirdir. Hariciler, Ali, Osman, Cemel ve hakemlerin ashabını, tahkim olayına ve herhangi iki hakemden birine razı olanları tekfir etmişlerdir. Ayrıca sultana karşı çıkmayı vacib görme de onların ortak fikridir.[127]

3.1.3. Haricîlerin İsimleri

Bu fırka, sözlerine nibetle birkaç isimle anılmıştır.

1- el-Hevâric (Haricîler)

Hak ve adalet ümmetine karşı çıktıkları ve pek çok isyan tertip ettikleri için bu adla isimlendirilmişlerdir. Haricîlere göre bu karşı çıkış, adaletsiz ve sapkın gruplara yönelik olup Allah yolunda cihad olduğu için de bir ganimettir.[128] Nureddin es-Sülemî el-İbâdî haricî isimlendirmesini övgü şeklinde şöyle açıklamaktadır: "Rablerinin rızası için canlarını daha çok verdikleri ve bölük bölük cihada çıktıkları zaman Hevâric

[125] Ziyad b. en-Nadr el-Harisî. Tabiinin önde gelenlerindendir. Ebu Hureyre'den rivayette bulundu. Kendisinden de birçok hadisçi rivayette bulundu. Sıffin'de komutanlık yaptı. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 2/530; ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, 1/166.

[126] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/64.

[127] Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed el-İsferâyînî, *el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyanü'l-Fırkati'n-Naciye*, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Afâki'l-Cedide, M. 1977), 1/55.

[128] Galib Avâcibî, *el-Hevâricu Tarihuhum ve Arâuhumü'l-İtikadiyye ve Mevkifü'l-İslami minhâ*, thk. Osman Abdülmünim Yusuf, (Mekke, Camiatü'l-Melik Abdülaziz, H. 1398), s. 422.

olarak isimlendirildiler. Hevâric, Haricî kelimesinin çoğuludur. Ve onlar Allah yolunda savaşa çıkan insanlardır.[129]

2- el-Harûriyye

Harûrâ'ya nisbetle bu isim verilmiştir. Fırat üzerinde Rakka'ya yakın bir yerdir. Haricîler bu bölgeye indikleri için kendilerine Harûriyye denilmiştir.[130]

3- el-Muhakkime

Amr b. el-As[131] ve Ebu Musa el-Eşarî[132]'nin hükmünü kabul etmedikleri için böyle isimlendirilmişlerdir. Hakemlerin hükmünü reddedip "Hüküm yalnızca Allah'ındır" dediler.[133] Muaviye'nin ordusu Ali'nin ordusunun karşısında yenilince ölümden kurtulmak için mızraklarının başına Kur'an sayfalarını geçirip tahkim istediler. Ali de zafer kazanmasına rağmen daha fazla kan dökülmemesi için bu talebi kabul etti. Bazı insanlar da Kur'an'ın Muaviye ordusu için gerekli hükmü verdiğini ve ayrı bir hakeme gerek olmadığını iddia ettiler. Bu yüzden "Hüküm yalnızca Allah'ındır" dediler ve el-Muhakkime olarak isimlendirildiler. Tahkim olayından sonra Ali taraftarları durumu kabullenmeyip Ali'den kabul etmemesini istediyseler de Ali bu isteklerini reddetti.[134]

---

[129] Ali Yahya Muammer, *el-İbadiyyetü Beyne'l-Firaki'l-İslamiyye*, 3. Baskı, (Umman, Vizaretü't-Türasi'l-Kavmî ve's-Sekafeti, H. 1415), s. 422.

[130] Abdülmümin b. Abdülhak b. Şemail el-Katîiî el-Bağdadî, Miesadü'l-İtlâ' ale Esmai'l-Emkine ve'l-Bika', 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Ceyl, H. 1412), 1/394.

[131] Amr b. el-As es-Sehî el-Kureşî (H. 43), Ebu Abdillah. Arapların dâhilerinden biriydi. Cahili dönemimde İslam'ın azılı düşmanıydı. Hudeybiye barışı zamanında müslüman oldu. Hz. Muhammed tarafından idareci olarak Umman'a gönderdi. Birçok savaşta komutanlık yaptı. Hz. Ömer zamanında Mısır'ı fethetti. Ali dönemindeki fitnede Muaviye taraftarıydı. Muaviye döneminde Mısır valisi oldu. Kahire'de vefat etti. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/537; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 5/79.

[132] Abdullah b. Kays b. Süleym b. Harb (H. 44), Ebu Musa. Kahtan'dan Eş'ar oğullarındandır. Tahkim olayında iki hakemden biriydi. Ömer döneminde Basra valiliği yaptı. Osman döneminde yöneticilik yaptı. Ali, Kufe halkını Cemel'de yardıma çağırdığında halka engel oldu ve azledildi. Tahkim olayında Amr b. el-As tarafından kandırıldı. Kufe'de vefat etti. 355 hadis rivayet etti. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/181; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 4/114.

[133] İbrahim b. Musa b. Muhammed eş-Şâtıbî, *el-İ'tisâm*, thk. Muhammed b. Abdurrahman ve diğerleri, 1. Baskı, (es-Suudiyye, Daü ibnü'l-Cevzî, M. 2008), 3/359.

[134] Nasr b. Muzahim, *Vak'atü Sıffîn*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 2. Baskı, (Beyrut, el-Müessesetü'l-Arebiyyetü'l-Hadîse, H. 1382), 1/514.

4- Şurat

Ahiretteki nimetlere karşılık bu dünyada ruhlarını sattıklarını iddia ettikleri için kendilerine Şurat (satıcılar) ismini vermişlerdir.[135]

3.2. Haricîlerin Emevîlere Karşı Çıkardıkları İsyanların Tarihi ve Emevîler Döneminde Ortaya Çıkmalarının Sebepleri

3.2.1. En Önemli Liderleri ve Halifelerle İlişkileri

Haricîler, İmam Ali'den sonra Emevî halifelerine de karşı çıkmaya devam ettiler. İmam Hasan'ın müslüman kanı dökülmesin diye hilafetten vazgeçmesiyle hilafeti Muaviye devraldı. O sırada Hariciler meşalelerini yakmış Muaviye'ye karşı da ayaklanmaya karar vermişlerdi. Çünkü onlara göre Muaviye hilafeti zorla almıştı ve hiç şüphesiz öldürülmesi gerekiyordu. Bu sebeple buldukları her fırsatta bir araya gelip isyan etmeye başladılar. Emevîlere karşı çıkardıkları isyanlar ve yaptıkları savaşlar oldukça şiddetliydi. Davalarına olan bağlılıkları sebebiyle kendilerini asla geri çekmiyorlardı. Şimdi bu isyanlarını, önemli önderlerini ve halifelerin bunlara karlı muamelelerini incelemeye çalışacağız.

1- Fevre b. Nevfel el-Eşce'î[136] isyanı

Kendisiyle birlikte beş yüz atlı harici vardı. Hz. Ali'ye karşı savaşıp savaşmama ve ona biat edip etmeme konusunda kararsız olduğu için ne yapacağı konusunda kesin bir karara varmak için olaylardan uzak durmuş ve etrafındakilerle birlikte Şehrezur'a çekilmişti.[137] Ancak Muaviye, hilafeti ele geçirince "Şüphe yok ki o an gelmiştir.

---

[135] Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail el-Eş'arî, *Makalatü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-Musallîn*, thk. Helmut Ritter, 3. Baskı, (Almanya, Darü Franz Ştayz, M. 1980), 1/127.

[136] Fevre b. Nevfel b. Şerîk el-Eşce'î (H. 41). Muhakkime ve Şurat'ın liderlerindendi. Tahkimden olayından sonra Ali'den ayrıldı. Ali ile savaşmaktan kaçındı. İmam Hasan hilafetten çekilene kadar Şehrezur'da ikamet etti. Muaviye hilafeti devralınca beraberindekilerle birlikte Kufe'ye yürüdü ve Muaviye'ye saldırmak istedi. Muaviye ordusuyla karşılık verdi. Şehrezur'da öldürüldü. Ez-Zirkilî, el-A'lâm, 5/143.

[137] ed-Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tıvâl*, 1/210; et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/86.

Muaviye'ye karşı yürüyün ve onunla savaşın" diyerek ona karşı ayaklandı.[138] Kufe'ye yakın bir yer olan Nehile'ye geldi. Muaviye bölgeye Şam halkından bir ordu gönderdi. Ancak Fevre, gönderilen orduyu hezimete uğrattı. Bunun üzerine Muaviye, ordusuna yük olmadan onlardan kurtulmak için bir hileye başvurdu. Kufe halkına şöyle dedi: "Vallahi, onları durdurmadıkça benim yanımda güvende olmayacaksınız." Bu tehdit kalplerini ikiye böldü ve Muaviye'nin zulmünden korktular ve haricilere karşı savaşmak için çıktılar. Haricîler, Kufe halkını görünce şöyle seslendiler: "Muaviye hem bizim hem de sizin düşmanınız değil mi? Bırakın onunla savaşalım. Ancak Kufe halkı bu sözlere aldırış etmedi. El-Muğire b. Şu'be[139], Şibis b. Reb'î[140] ve Makil b. Kays[141]'ı atlılarla birlikte gönderdi ve haricîler hezimete uğratıldı. Fevre de Şehrezur'da öldürüldü.[142]

2- Abdullah b. Ebi'l-Havsâ et-Tâiî[143] İsyanı

Yazdığı şu şiir fikirlerini açıklamaktadır:

Hasan'ın babası Ali'den ayrıldık

Artık Ali'ye dönüş olmayacak

---

[138] Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Tarih*, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kitabi'l-Arebî, M. 1997), 3/9; en-Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, 5/397.

[139] El-Muğire b. Şu'be b. Ebi Amir b. Mesud es-Sekafî (H. 50), Ebu Abdillah. Arapların dahi ve komutanlarından biri. H. 5 yılında iman etti. Hudeybiye, Yemame ve Şam'ın fetihlerine şahit oldu. Yermük'te gözlerini kaybetti. Kadisiye, Nihavend ve Hemedan savaşlarına şahit oldu. Ömer döneminde Basra valisi oldu. Daha sonra Kufe valisi oldu. Muaviye döneminde de ölümüne kadar görevine devam etti. 136 hadis rivayet etti. İbn Hacer, *el-İsabe*, 6/156; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/277.

[140] Şibis b. Reb'î et-Temimî el-Yerbu'î (H. 70), Ebu Abdülkuddus. Kufe halkının şeyhlerindendi. Hz. Peygamber dönemine yetişti. Hz. Osman'a karşı ayaklandı. Muhtar es-Sekafî ile birlikte ayaklandı. Kufe'de öldü. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/150; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/154.

[141] Makil b. Kays er-Riyahî (H. 43). Hz. Peygamber dönemine yetişmiş cesur komutanlardan biriydi. Kufe'de Muğire b. Şu'be ile birlikte idi. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/271.

[142] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 11/148.

[143] Abdullah b. Ebi'l-Havsâ (H. 41). Haricilerden bir şairdi. Fevre'nin vasiyetiyle haricilerin komutanı tayin edildi. H. 41 yılında tüm dostlarıyla birlikte öldürüldü. Halife b. Hayyât b. Halife eş-Şeybânî, *Tarihu Halife b. Hayyât*, thk Ekrem Diyâ el-Umrî, 2. Baskı, (Şam, Beyrut, Darü'l-Kalem, Müessesetü'r-Risale, H. 1397), 1/203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/10.

Hayat boyu Allah'ın kitabıyla hükmedeceğiz

Şu Eşarî dalalet sahibidir.[144]

Fevre'nin ölümünden sonra geriye kalan hariciler için komutanlık görevini alınca Muaviye'ye karşı baş kaldırdı. Kufe halkı, Fevre'ye karşı yaptığını ona karşı da yaptı ve onları başkaldırdıkları en-Nehile'de bozguna uğrattı. H. 41 yılının sonlarında Ebi'l-Havsâ ve taraftarları etkisiz hale getirildi.[145]

3- Havsere b. Veda' el-Esedî[146] İsyanı

İbn Ebi'l-Havsâ'nın ölümünden sonra, H. 41 yılında Muaviye'ye karşı isyan çıkardı. Haricîler etrafında toplanıp onu komutanları olarak tayin ettiler. Muaviye'nin öldürülmesi noktasında en ufak bir şüphesi bulunmamaktaydı. Bin beş yüz taraftarı vardı ve İbn Ebi'l-Havsâ'nın ordusundan geriye kalanlar da ona katılmıştı. Muaviye, Havsere'yi bu işten vazgeçirmek için nasihat etsin diye babasını gönderdi. Ancak Havsere, babasına bile kulak vermedi ve isyana devam etti. Bunun üstüne Muaviye, Kufe halkını ve Abdullah b. Avf komutasında iki bin kişilik orduyu Havsere'nin üstüne gönderdi. Havsere Kufe halkını görünce onlara şöyle seslendi: " Ey Allah'ın düşmanları, dün Muaviye'nin otoritesini yıkmak için ona karşı savaşıyordunuz, bugün ise onun otoritesini güçlendirmek için onun yanında savaşıyorsunuz."[147] Savaş esnasında Havsere ile İbn Avf mübarezeye çıktı ve İbn Avf Havsere'yi kılıcıyla yaraladı. Kufe'ye götürülen elli adamı hariç Havsere'nin tüm askerleri öldürüldü.[148] Denildi ki Havsere'yi Tay kabilesinden biri öldürdü ve alnında secde izlerini görünce öldürdüğüne pişman olmuştu.[149]

---

[144] İbnü'l-Esîr, el-Kâmil, 3/400.

[145] İbn Hayyât, *Tarihu Halife*, 1/203; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/10.

[146] Havsere b. Veda' b. Mesud el-Esedî, (H. 41). Haricilerin en şiddetli ve en meşhur liderlerinden idi. Tahkim olayından önce İmam Ali taraftarıydı ve onunla birlikte birçok olaya şahit olmuştu. Ancak tahkim olayından sonra Ali'nin yanından ayrıldı. İmam Ali'nin öldürülmesinden sonra da Muaviye'yi öldürmek amacıyla Habis et-Taiî ile ittifak yaptı. İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/276; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/288.

[147] İbn Abdürabbih, *el-Akdü'l-Ferîd*, 1/61.

[148] El-İsferâyînî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, 2/62; *İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't-Tarih*, 3/10.

[149] İbn Abdürabbih, *el-Akdü'l-Ferîd* 2/216.

4- Mü'în b. Abdullah[150] İsyanı

Mü'în'in Halife'ye karşı ayaklanacağı haberi el-Muğire'ye ulaşınca bir grup gönderip onu yakalattı ve hapsetti. Bu durumu Muaviye'ye bildirince Muaviye, eğer kendisinin halifeliğini kabul ederse serbest bırakmasını söyledi. El-Muğire onu huzuruna getirtti ve Muaviye'nin halife olduğuna şahitlik edip etmediğini sordu. Mü'in de "Ben, Allah'ın hak, kıyametin gelişinde şüphe olmadığına ve Allah'ın ölüleri dirilteceğine şahitlik ediyorum" şeklinde cevap verdi ve öldürüldü.[151]

5- Ebu Meryem Mevlâ Benî'l-Hars b. Ka'b İsyanı

Kendisiyle birlikte Katâm ve Kehîle adında iki kadınla ayaklandı. Kadınlarla birlikte ayaklanan ilk haricîdir. Nitekim bazı insanlar bu durumu ayıpladılar. O da kendilerine Hz. Peygamber'in kadınlarla birlikte savaşa çıktığını hatırlatarak cevap verdi. El-Muğire, Ebu Meryem'e karşı savaşması için Câbir el-Becelî'yi gönderdi. Savaş, Ebu Meryem ve ashabının Bağdat yakınlarında bir bölgede öldürülmeleriyle son buldu. Câbir, onlara yönelerek şöyle seslendi "Ey fasıklar, Katâm ve Kehîle ashabı yazıklar olsun size. Allah şöyle buyurmaktadır *Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme; çünkü kulak, göz ve kalb, bunların hepsi ondan sorumludur (İsrâ 17/36).* Ayeti okuduktan sonra onlarla savaştı ve hepsini öldürdü.[152]

6- Hayyan b. Zabyân es-Sülemî İsyanı[153]

El-Muğire b. Şu'be tarafından hapsedildi. El-Muğire'nin ölümüyle yerine Abdurrahman b. Abdullah b. Osman b. Rebi'a es-Sekafî[154] görevlendirildi ve Hayyan'ı serbest bıraktı. Ashabı Hayyan'nın etrafında toplandı. Hayyan'ın onları cihada davet

---

[150] Mü'în b. Abdullah el-Muhâribî (H. 41). Kavminin önde gelenlerindendi. Çok fazla cesaretliydi. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/274.

[151] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/412.

[152] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/12; el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 5/168.

[153] Hayyan b. Zabyân es-Sülemî. Haricî bir şairdi. Hz. Ali'nin öldürüldüğü haberini alınca ashabını Kufe'ye dönmeye davet etti. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/173.

[154] Abdurrahman b. Abdullah b. Osman b. Rebi'a es-Sekafî. El-Muğire'nin ölümünden sonra Kufe'ye vali olarak atandı. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/252; İbn Manzur, *Muhtasaru Tarihi Dımaşk*, 14/286.

etmesiyle ona biat ettiler. Sonra da Muaz b. Cüveyn b. Hasîn et-Tâiî[155]'nin evinde toplandılar. Hayyan, onlara ayaklanmanın nerde olması gerektiğini sordu. Muaz, Helvân[156]'a yürümeyi teklif etti ancak Hayyan kabul etmedi. Muaz b. Cüveyn Baniqia[157]'ya çıkmayı teklif etti. Ayaklandıkları gibi bölgeye ordu gönderildi ve hepsi öldürüldü.[158]

7- İbnü'l-Haleti Karîb b. Mürre ve Zihâf b. Zehr İsyanı

İbn Ziyâd[159]'ın Kufe valiliği döneminde Karîb b. Mürre ve Zihâf b. Zehr Emevîlere karşı ayaklandı (H. 50). İkisi de Basra'nın müctehilerinden idiler. O sırada Müslümanlara karşı öfkeyle kaynayan yürekle ayaklandılar. Korku ve ölüm yayarak kimi öldürdüklerine, kim olduklarına bakmadan karşılarında buldukları herkesi katlettiler. Ta ki Ezd kabilesinden Ali oğullarının bölgesine gelene kadar. Bu insanlar

---

[155] Muaz b. Cüveyn b. Hasîn et-Tâiî. Nehrevan'da İmam Ali'nin öldürdüğü Zeyd b. Hasîn'in amcasının oğludur. Ali'nin affettiği dört yüz haricîlerdendir. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/173; Abdurrahman b. Muhammed b. Haldûn, *tarihu İbn Haldun*, thk. Halil Şehhâde, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Fikr, M. 1988), 3/179.

[156] Irak'ın büyük şehirlerinden biridir. Halkı Arap, Acem, Fars ve Kürtlerden oluşmaktadır. Ömer döneminde fethedildi. Ahmed b. İshak Ebi Yakub el-Ya'kubî, *el-Büldân*, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1422), 1/75; İshak b. el-Hüseyin el-Müneccim, *Âkâmü'l-Mercân fî Zikri'l-Medâini'l-Meşhureti fî külli Mekân*, 1. Baskı, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1408), 1/68.

[157] Necef'te bir yer. İbrahim (as) ve Lut (as) ordan geçtiği için böyle isimlendirilmiştir. Ebu Abid Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî el-Endelüsî, *Mü'cemün ma İste'ceme min Esmai'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, 3. Baskı, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1403), 1/222; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/291.

[158] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/253.

[159] Ubeydullah b. Ziyad b. Ebîh (H. 67). Cesur bir hatipti. Basra'da doğdu. Muaviye tarafından Horasan'a yönetici olarak gönderildi. Horasan'da iki yıl kaldı ve sonra Muaviye onu Basra'ya emir olarak gönderdi. Haricîlere karşı savaştı. Yezid'in ölümünden sonra Basra halkı kendisine karşı baş kaldırdı ve oradan ayrılmak zorunda kaldı. İbnü'l-Eşter tarafından öldürüldü. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 3/545; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 4/193.

oldukça mahir okçulardı ve haricîleri de oklarıyla bertaraf ettiler.[160] Ubeydullah b. Ziyâd, Abbad b. el-Hasîn el-Habatî[161]'yi göndererek geri kalanların hepsini öldürttü.[162]

8- Tavvâf b. Ğallâk[163] İsyanı

İbn Ziyad'ın valilik döneminde H. 58 yılında ayaklandı. İbn Ziyad, Basra'da Cidâr isimli adamın yanında toplanan haricîleri hapsetti. Daha sonra onlara bir hile tertipledi ve bazılarını birbirlerine öldürttü. Diğerleri bunu haber alınca öldürenleri ayıpladılar. Daha sonra diyet ödetip kısas uyguladılar. Ancak sonra bu yaptıklarına pişman oldular ve tevbe kapısı aradılar. İçlerinden el-Heshâs adında biri çıkıp *Sonra şüphesiz Rabbin, eziyet edildikten sonra hicret eden, sonra cihad eden ve sabreden kimselerin yardımcısıdır. Bunlardan sonra Rabbin elbette çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir (Nahl 16/110)* ayetini hatırlatınca Tavvâf, ashabını İbn Ziyad'a bildirince hemen harekete geçtiler. İbn Ziyad, el-Buhariyye Şurtasını görevlendirdi ancak Tavvâf onu bertaraf edip Basra'ya girdi. Ancak insanlar bir araya gelip Tavvâf'a karşı savaşıp onu hezimete uğrattılar. Tavvâf yakalanıp çarmıha gerildi.[164]

9- Ezârika İsyanı

Ezârika, Nafi' b. el-Ezrak b. Kays b. Nehar el-Hanefî[165]'nin takipçisiydi. Nafi' b. Ezrâk, ilk defa Abdullah b. Zübeyr döneminde Basra'da ayaklandı. Daha sonra

---

[160] El-Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, 5/175; Abdülhamit b. Hibetüllah b. Muhammed b. Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belaga,* thk. Muhammed Ebü'l-Fasl İbrahim, (Kahire, Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arebiyye, t.y.), 4/135.

[161] Ebu Cühdüm. Temîm oğullarından bir süvariydi. İbnü'l-Zübeyr döneminde Basra'nın güvenliğinden sorumluydu. İbn Kuteybe, *el-Me'ârif,* 1/414.

[162] Yusuf b. Abdullah b. Abdilber en-Nemrî el-Kurtubî, *el-İstiğnâ fi Esmai'l-Meşhurîn min Hameleti'l-'ilmi bi'l-Künâ*, thk. Abdullah Merhûl, 1. Baskı, (Riyad, Darü İbn Teymiye, M. 1985), 2/946.

[163] Tavvâf b. Ğallâk. Basra'daki haricîlerin liderlerinden biriydi. Cesur ve müttaki biriydi. Ubeydullah b. Ziyad'a karşı ayaklandı. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/233.

[164] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/110; el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 5/187.

[165] Nâfi' b. el-Ezrak el-Harûrî. Haricîlerin reislerindendir. Ezârıka grubu ona nisbet edilmiştir. Emevî devletinin son samanlarında Yezid b. Muaviye'nin döneminde ayaklandı. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/351.

kendilerine Katarî b. el-Mâzinî et-Temîmî[166], Abdullah b. el-Mâhûz et-Temîmî[167], Ubeyde b. Hilal el-Yeşkürî[168], Abdurabbih el-Kebir Bai' er-Rummân[169], Abdurabbih es-Sağîr Müallimü's-Sıbyân[170] gibi diğer haricî liderler de katıldı. Abdullah b. Zübeyr, haricîlere karşı savaşması için el-Mühelleb b. Ebi Sufra el-Ezdî[171]'yi görevlendirdi. El-Mühelleb, öncelikle Basra'ya gitti ve ordusundan on bin asker seçti. Daha sonra kabilesinden ordusuna on bin kişi daha katıldı ve Ahvaz'a yürüdü. Orada Ezârika ile savaşarak onları hezimete uğrattı ve liderleri Nafi' b. el-Ezrak'ı öldürdü. Onun ölümünden sonra Ezârika, Abdullah b. el-Mâhûz et-Temîmî'ye biat etti. El-Mühelleb, ona da savaş açtı ve onunla birlikte Ezârika'nın önde gelenlerinden üç bin kişiyi öldürdü. Geri kalanlar Katarî'ye biat edip onu komutan tayin ettiler. Katarî, son derece cesur olması ve korkutucu bir görünüme sahip olmasıyla bilinmekteydi. Öyle ki mübarezede karşısındakine yüzünü açtığında karşısındaki mübarezeyi bırakıp kaçabiliyordu. Ancak savaş konusunda bir dahi olan el-Mühelleb onlarla savaşmak için hiç acele etmedi. Bunun yerine, onların saflarına nifak tohumları ekmeye çalışarak aralarına ihtilaf düşürmeye çalıştı. Sonra Abdullah b. Zübeyr öldürüldü ve Halife

---

[166] Ebu Nuame Katarî b. el-Fecâe (H. 78), Ce'une b. Mâzin b. Yezid b. Ziyad İbn Hanser el-Mâzinî el-Haricî. Musab b. Zübeyr döneminde ayaklandı. Yirmi yıl boyunca sürekli ayaklandı ve devlete karşı savaştı. El-Haccâc b. Yusuf, sürekli saldırdıysa da bir sonuç alamadı. Ta ki Süfyan b. el-Ebred el-Kelbî olaya müdahil olana kadar. Süfyan, Katarî'ye karşı zafer kazandı ve onu da öldürerek bu duruma son verdi. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân*, 4/93.

[167] Abdullah b. Beşir b. el-Mâhûz el-Yerbu'î et-Temîmî (H. 65). Ahvaz ve çevresindeki Haricîlerin reisiydi. Nafi' b. el-Ezrak ile birlikteydi. Kendisine Emirü'l-Mü'minîn diye hitap edilirdi. Mühelleb İbn Ebi Safra ile yaptığı savaşta öldürüldü. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 4/191.

[168] Ebu Malik Ubeyde b. Hilal el-Yeşkürî (H. 77). Ezârika'nın reislerinden bir şairdi. Cesaretli ve iyi bir hatipti. Süfyan b. el-Ebred el-Kelbî tarafından kendisi ve etrafındakiler öldürüldü. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 4/199.

[169] Abdurabbih el-Kebir, haricîlerin reislerindendi. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, 4/204.

[170] Abdurabbih es-Sağîr, haricîlerin reislerindendi. Çocuk muallimiydi. Haricîler, Katarî'yi bırakıp ona biat ettiler. İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, 4/204.

[171] El-Mühelleb b. Ebi Sufra Zâlim b. Serrâk el-Ezdî (H. 83), Ebu Said, saldırgan ve cesur bir liderdi. Irak halkının efendisiydi. Basra'da büyüdü. Hz. Ömer döneminde babasıyla birlikte Medine'ye gitti. Ezârika ile savaşmak üzere görevlendirildi. Abdülmelik b. Mervan döneminde Horasan valisi olarak görevlendirildi. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/242; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/315.

Abdülmelik, el-Haccac b. Yusuf es-Sekâfî[172]'yi Irak'a vali olarak atadı. El-Haccac, el-Mühelleb'i haricîlerle savaşma görevine devam ettirdi ve hemen onlara saldırmasını emretti. Çünkü haricîler arasında ayrılık vardı ve birbirleriyle savaşmakta idiler. El-Haccac da bu fırsatı avantaja çevirmek için saldırı emrini verdi ancak el-Mühelleb bunun doğru olmadığını düşündüğü için el-Haccac'a şöyle cevap verdi: "Birbirlerini öldürdükleri sürece onlarla savaşmayı mantıklı bulmuyorum. Çünkü durum böyle devam ederse o zaman istediğimiz budur ve bu onların helâkı olur. Yok eğer birleşirlerse zaten birbirlerinin zayıflatmış halde birleşmiş olurlar. Bu durumda da ben onları hezimete uğratmakta zorluk çekmem." El-Haccac kabul etti ve haricîler bir ay boyunca birbirleriyle savaşmaya devam ettiler.[173] El-Mühelleb'in görüşü El-Haccac'ın görüşünden farklı idi. El-Mühelleb, onların birbirleriyle savaşıp zayıflamalarını beklemeyi düşünüyordu. El-Heccac ise devletin bu beladan bir an önce kurtarılması için hemen saldırıya geçilmesi gerektiğini düşünüyordu. El-Mühelleb, daha stratejik ve kesin sonuçlar verebilecek yolu seçmek istiyordu.[174] Nitekim el-Mühelleb'in istediği gibi de oldu. Kirman'da aralarında çıkan ihtilafa güçleri parçalandı. Bazıları Abdirabbih el-Kebir'in bazıları da Katarî'nin tarafına geçti. Katarî'nini gücü zayıfladı ve Taberistan'a yönelmek zorunda kaldı.[175] Dağılmaları sebebiyle güçleri zayıfladı. İhtilafa düşen liderlerin her birinin kendi askeri grubu vardı. Katarî, İran topraklarında yaklaşık on bin adamla kaldı. El-Mühelleb, Kirman ve Rey diyarında onu mağlup edinceye kadar onunla savaştı. Oğlu Yezid bin el-Mühelleb[176]'i Abdirabbih es-Sağir'in

---

[172] El-Haccac b. Yusuf el-Hakem es-Sekafî (H. 95), Ebu Muhammed. Kurnaz, kan dökücü bir lider ve komutandı. Taif'te doğdu ve büyüdü. Sonra Şam'a gitti. Abdülmelik döneminde ordu komutanı oldu. Abdullah b. Zübeyr ile savaşmakla görevlendirildi. Mekke, Medine, Taif ve Irak valisi oldu. Vasıt şehrini kurdu. Tarihçiler, zalim bir kan dökücü olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/343; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/168.

[173] İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-E'yân*, 4/93; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/469; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, 4/204.

[174] Abdüşlkerim b. Muhammed b. Mansur es-Sem'ânî el-Mervezî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Müallimî el-Yemânî vd. 1. Baskı, Haydarabad, Meclisü Daireti'l-Mearifi'l-Osmaniyye, M. 1962), 1/185.

[175] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/606.

[176] Yezid b. el-Mühelleb b. Ebi Sufra el-Ezdî (H. 102). Babasının ölümünden sonra Horasan valisi oldu. Abdülmelik b. Mervan, el-Haccac'ın isteğiyle onu azletti. Çünkü el-Haccac, Yezid'in gücünden çekiniyordu. Azledildikten sonra hapsedildi. Daha sonra Şam'a kaçtı. Süleyman b. Abdülmelik halife

üstüne gönderdi. Yezid, onu ve ashabını hezimete uğrattı. Katarî'ye gelince, aldığı yenilgilerden sonra yirmi iki bin askeriyle Taberistan'a yöneldi. El-Hacac, onun üstüne de Süfyan b. el-Ebred el-Kelbî[177]'yi gönderdi. Süfyan, Katarî ve ordusunu kılıçtan geçirerek zaferle döndü.[178]

10- Şebîb b. Yezid eş-Şeybânî[179] İsyanı

Cezire bölgesindeki haricîlerin lideriydi. H. 26 yılında doğdu. Haricîlerin Şebîbe fırkası ona nisbet edilmiştir. Emevî hilafetine karşı koyma noktasında Salih b. Musarrah[180] ile anlaştı. Şebîb bin Yezid'in Emevi halifeliğine karşı ayaklanmasının sebebi, Abdülmelik bin Mervan'ın Şebîb'i Divan-ı Ata'dan uzaklaştırmış olmasıydı. Şebîb, adını Divan'a yerleştirmeye çalıştığında Halife ona şöyle dedi: "Bekr bin Vail ve Temîm oğulları çok fazla şer sahibiler ve ben onların bu ülkede çoğalmasını istemiyorum."[181] Bunun üzerine Şebîb, halifeye karşı durma ve ona zarar verme

---

olunca onu önce Irak'a sonra da Horasan'a vali olarak atadı. Cürcan ve Taberistan'ı fethetti. Ömer b. Abdülaziz döneminde azledildi ve Halep'te hapsedildi. Ömer b. Abdülaziz'den sonra hapisten çıkarıldı ve Basra'ya gitti. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/503; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 8/190.

[177] Süfyan b. el-Ebred el-Kelbî el-Kadâ'î el-Humeyrî. Emevî Devletinin süvarilerinden bir süvariydi. Abdülmelik b. Mervan'ın komutanlarından biriydi. İbn Hayyât, *Tarihu İbn Hayyât*, 1/276; ed-Dîneverî, *el-Ehbarü't-Tıvâl*, 1/280.

[178] İbn Hayyât, *Tarihu İbn Hayyât*, 1/276; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 6/195; İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belağa*, 4/204.

[179] Şebîb b. Yezid b. Nuaym b. Kays eş-Şeybânî (H. 77). Emevîlere karşı çıkan büyük asilerden biriydi. Kurnazdı ve güç peşinde olan biriydi. Salih b. Musarrah ile birlikte Musul'da el-Haccac'a karşı ayaklandı. Salih öldürüldü ve Şebîb halifelik iddiasında bulundu. İlk olarak yüz yirmi kişi kendisine biat etti ve daha sonra daha da güçlendi. El-Haccac üstüne ordu gönderse de onu mağlup edemedi. Şebîb daha sonra Kufe'ye intikal etti. Bu sefer el-Haccac kendisi gitti ama o da mağlup oldu. Bunun üzerine Abdülmelik, Süfyan b. el-Ebred el-Kelbi komutasında bir orduyla el-Haccac'ı destekledi. Bu yardımla Şebîb'in askerlerinin çoğu öldürüldü. Geri kalanlar da kaçmaya çalışırken nehirde boğuldular. Ez-Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nübelâ*, 4/146; Ez-Zirkilî, el-A'lâm, 3/156.

[180] Salih b. Musarrah et-Temîmî. Haricîlerin Safriyye (sarılılar) fırkasının kurucusudur. Safriyye denmesinin sebebi Salih'in yüzünün sarı olmasıdır. Çokça ibadet etmelerinden dolayı yüzleri sararmıştı. Zulme karşı arkadaşlarını isyana davet etti. Şebîb eş-Şeybâni, bu çağrıya icabet etti ve ordusunun komutanı oldu. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/555; İbn Haldûn, *Mukaddimetü İbn Haldun*, 3/152; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/197.

[181] El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 3/29.

üzerine yemin etti.[182] Sonra Şebîb, hac sezonunda halifeyi öldürmek istedi ama başarılı olamadı. Hac mevsimi bittiğinde Halife, el-Haccac'dan Şebîb, Salih ve onlarla birlikte olan haricîlerin peşine düşmesini istedi. El-Haccac, üç bin kişilik orduyu emrine vererek haricîlerle savaşması için el-Hâris b. Umeyre'yi görevlendirdi. El-Haris ilk savaşta Salih b. Musarrah'ı öldürdü. Şebîb ise ordusuyla birlikte geri çekildi. Şebîb bir savaş dâhisi idi ve iki yıl içinde Emevî ordularını defalarca yenerek onları küçük düşürmüştü. El-Haccac, Şebîb'in üstüne beş komutan gönderdi ancak Şebîb hepsini tek tek hezimete uğrattı.[183] Ancak Şehib'in ölümü savaşta değil boğularak gerçekleşti. Şam halkından kaçarken nehrin karşı tarafına geçmeye çalışırken nehirde boğuldu. [184] Annesi ölüm haberini duyunca şöyle dedi: "Benden çıkıp gök yüzünde parlayan sonra da suya düşüp sönen bir yıldız gibiydin."[185]

3.2.2. Haricîlerin Emevî Hilafetine Ayaklanmalarının Sebepleri

Bu sebepleri şöyle özetleyebiliriz:

1- Hilafet Konusundaki Anlaşmazlık

Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra hilafet noktasında müslümanlar arasında büyük bir ihtilaf çıktı. Nitekim bu ihtilaf, şia ve haricî gibi grupların ortaya çıkmasına sebep oldu. Tahkim olayından sonra haricî grup tam olarak ortaya çıktı ve Hz. Ali'ye karşı ayaklandı. İmamet noktasındaki çekişme ve mücadele, haricîlerin Emevî halifelerine karşı ayaklanmasının en büyük nedenlerinden biridir. Halifenin seçilme şekli, hak halifenin şartları ve halifenin emirlerinin uygulanma biçimi noktasındaki görüşleri de haricîlerin ayaklanma sebeplerindendir. Haricîlere göre halife, müslümanlar tarafından seçilmelidir. İşte bu görüş, haricîleri, Emevî ve Abbasî halifelerine karşı ayaklanmalarına itmiştir. Onlara göre bu halifeler haksız bir şekilde hilafeti elde ettiklerinden halifelik şartları onlara intibak edilemez.[186]

---

[182] El-Belâzurî, Ensâbü'l-Eşrâf, 3/29; el-Mesudî, Mürûcü'z-Zeheb, 3/147.

[183] ed-Dîneverî, *el-Mearif*, 1/410.

[184] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 6/224; es-Safedî, *el-Vâfî bi'l-Vefeyât*, 16/60; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/396; İbn kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 9/19.

[185] Ebü'l-Hayr el-Hâşim, *el-Emsâl*, 1/10.

[186] Ahmed Emin, *Fecrü'l-İslâm*, (Kahire, Müessesetü Hündâvî, M. 2012), s. 258.

2- Hilafetin Devralınma Biçimi

Haricîler, hilafetin devralınma ve hilafet görevlerinin yürütülme biçimi noktasında da insanlarla ihtilaf etmişlerdir. Halifelik meselesi her daim haricîlerin gündeminde olmuştur. Halifenin herhangi bir hatasında ona karşı ayaklanma konusunda da her an diken üstünde olmuşlardır.[187]

3- Tahkim Olayı

Hz. Ali, Haricîlere ayaklanmalarının sebebini sorunca şöyle cevap verdiler: "Sıffin günü kabul ettiğin hükümdür."[188] Haricîlerden Zur'a b. el-Burc et-Tâiî[189] ve Hurkûs b. Züheyr es-Sü'dî[190] Ali'nin yanına gelerek şöyle dediler: "Hüküm, Yalnızca Allah'a aittir." Ali de "Hüküm, Yalnızca Allah'a aittir" dedi. Hurkûs şöyle devam etti "Hataların için tövbe et, verdiğin hükümlerden geri dön ve rabbimize kavuşana kadar bizimle düşmanlarımıza karşı savaş." Ali de şöyle karşılık verdi "Ben sizden bunu istedim ancak siz bana karşı asileştiniz. Şimdi, karşı tarafla bir ahit yapıldı ve şartlar kabul edildi. Sözümüzden dönülmesi kabul edilemez. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır *Ahitleştiğiniz zaman Allah'ın ahdini yerine getirin ve pekiştirdikten sonra yeminlerinizi bozmayın. Çünkü Allah'ı üzerinize kefil gösterdiniz. Şüphesiz Allah ne yaptığınızı bilir* (Nahl 16/91). Hurkûs şöyle cevap verdi "Bu günahtır ve bunun için tövbe etmen gerekir." Ali de "Bu günah değildir. Ancak akli bir acizliktir ve zayıflıktır." Zur'a şöyle karşılık verdi "Ey Ali, eğer bundan vazgeçmezsen vallahi seninle savaşırım." Sonra da çıkıp gittiler.[191] Haricîlerin bu tutumu, Hz. Ali'ye ve ondan sonraki bütün halifelere karşı ayaklanmalarına sebep olmuştur.

---

[187] İvâcî, *el-Hevâric*, s. 100.

[188] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/327.

[189] Zur'a b. el-Burc et-Tâiî. Ali'yi tahkim olayından dolayı eleştiren ve ayaklanan haricîlerin reisiydi. İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 5/129.

[190] Hurkûs b. Züheyr es-Sü'dî. Hz. Peygamber ganimet dağıtırken adil olmasını söyleyen sahabedir. Hz. Ömer döneminde İranlılarla yappılan savaşta Müslümanlara büyük yardımı dokunmuştur. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 2/497; Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed el-Cezerî, *Esedü'l-Ğâbe fî Marifeti's-Sahabe*, thk. Ali Muhammed Muavved ve Adil Ahmed Abdülmevcud, 1. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1994), 1/714.

[191] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/113; İbn Haldûn, *Tarihu İbn Haldûn*, 2/732.

4- El-Emrü bi'l-Maruf ve'n-Nehyü ani'l-Münker

Haricilere göre hükümdarlar tebaaya zulmetmiştir. Haricilerin nazarında hükümdarlar tebaaya zulmetmiş, fitne çıkarmış, kötülükler ortaya çıkarmışlardır. Bu yüzden onlar, insanları Allah'a ve dine yöneltmek, kötülüklerden nehyedip iyiliği emretmek ve adaleti hakim kılmak için ayaklanmışlardır. Nitekim haricî liderlerden biri olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî[192] takipçilerine şöyle hitap etmiştir: "Allah'a iman edip Kur'an'ın hükmüne tabi olan bir kavim bu dünyada zorluk ve sıkıntı çekmemelidir. Çünkü onlar, iyiliği emreder, kötülükten sakındırır ve hak sözü söylerler"[193]

Komiktir ki, Haricilerin İmam Ali'ye karşı isyanlarının sebeplerinden biri de, İmam Ali'nin Müslüman kadınların esir alınmasını yasaklamasıdır. Nitekim haricîler bunu İmam Ali'ye açıkça şöyle ifade etmişlerdi: "Sana ilk öfkelendiğimiz şey, cemel gününde seninle savaştığımızda karşı taraf bozguna uğrayınca onların ordusunda bulduğumuz ganimeti bize verip kadınlarını esir almamıza izin vermemendi."[194] Hz. Ali, Müslümanların birbirleriyle savaşlarında köleleştirilmesinin kesinlikle yasak olduğunu bildiği için onları engelledi.

5- Yeryüzünde Haksız Yere Büyüklenmeleri

Haricîlerin en belirgin özelliklerinden biri de kendilerini büyük görmeleridir ve bu kibirleri, hareketlerinde ve yukarıda bahsettiğimiz tartışmalarında kendini açıkça göstermiştir. Hariciler kendilerine yüksekten bakarlardı ve diğerleri onlar gibi olamazdı. Yaptıkları, diğer Müslümanları tekfir etmek, kanlarını ve mallarını helâl kılmak gibi amelleri, adalete ve kötülüğü yok etmeye dayanmaz. Müminlerin Emiri Ömer b. Abdülaziz'in adil bir halife olduğunu kabul etmelerine rağmen, onun kendinden önceki halifeleri tekfir etmediğini ve onları lanetlemediğini ileri sürerek ona isyan ettiler. Ömer, kendilerine bir heyet gönderdi ve isyanlarının sebebini sordu. Onlar da şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun ki, kötü biri olduğundan dolayı sana öfkelenmedik. Tam aksine sen iyilik ve adaletle muamele ediyorsun. Ama seninle

---

[192] Abdullah b. Vehb er-Râsibî (H. 38). Ezd kabilesindendi ve İbaziydi. Bilgili, düşünceli, güzel söz söyleyen ve cesur biriydi. Hz. Peygamber dönemine yetişti ve Sad b. Ebi Vakkas ile birlikte Irak fethine katıldı. Önceleri Ali taraftarıydı ancak tahkim olayından sonra ondan ayrıldı ve ona karşı savaştı. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/78; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 4/143.

[193] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 5/174.

[194] El-İsferayînî, *el-Fark beyne'l-Fırak*, s. 78.

bizim aramızda bir şey var, onu bize verirsen biz sendeniz, sen bizdensin, bizi reddedersen sen bizden değilsin, biz de senden değiliz. Ömer: "Nedir o?" dedi. Onlar da şöyle karşılık verdi "Gördük ki, kendinden önceki halifelerin amellerine karşı çıktın, buna zalimlil adını verdin ve onların yolundan başka bir yol takip ettin. Eğer sen hidâyet üzeresin de onlar da sapıklık içindeler diyorsan, onlara lânet et. Seni ve bizi bir araya getiren ve ayıran şey budur. Ömer de "Günahkarları lanetlemenin farz olduğunu mu zannediyorsunuz! Eğer öyleyse, söyle bana, ne zaman Firavun'u lanetledin?" karşısındaki haricî de şöyle cevap verdi "onu lanetlediğimi hatırlamıyorum." Ömer: "Yazıklar olsun sana, yaratılmışların en şerlisi Firavun'a lanet etmiyorsun ve beni ehl-i beytimi lanetlemeye zorluyorsun. Yazıklar olsun size, çok cahil bir kavimsiniz."[195]

Hükümdarların zulmü ve insanlar arasında şerlerin çokluğu isyan için bir sebep olsaydı onların isyan etmeleri durumu düzeltirdi. Ancak tam tersine sorunlar düzelmedi ve hatta daha da kötüleşti.[196]

6- Kabile Asabiyeti ve Kureyş'i Kıskanmaları

Halifeliğin Kureyş kabilesinden devam etmesi ve çeşitli İslami bölgelerdeki prestijli diğer kabilelerin bunu kıskanmasına sebep oldu. Özellikle kabile asabiyeti kanlarında canlı bir şekilde dolaşan kabileler, Kureyş'in hakimiyetini hissedince ruhları daraldı ve hırsları körüklendi. Haricîleri isyana iten sebeplerden biri de kanlarında kabile asabiyetinin hala canlı olmasıydı.[197]

7- Hilafetin Konumunu Hafife Almaları

Haricilerin ortaya çıkmasına yardımcı olan en önemli sebeplerden biri hilafet makamını hafife almaları, hilafete karşı cürretkar olmaları, ictihad meselelerinde hilafeti inkâr etmeleri, ümmeti buna davet etmeleri ve kaidelerini göstermelerine imkân vermeyen her halife ve emiri görevden almaya çalışmalarıdır. Herhangi bir meselede emir ve halifenin verdiği karar ve yaptığı içtihadlar kendi görüşlerine zıt ise

[195] El-Mesudî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/431.

[196] İvâcî, *el-Hevâric*, s. 106.

[197] Nayif Mahmud Maruf, *el-Hevâricü fi'l-Asri'l-Emevî: Neş'etühüm Ta'rîhuhum Akaidühüm Edebühüm*, (b.y. Darü't-Talîa, M. 1977), s. 24.

kabul etmeyip hemen isyan ederlerdi. Çünkü onlar halife ve emirleri dikkate almaz ve hafife alırlardı.

8- İhtilaf ve Tefarruk

Bu tefarruk ve ihtilaf mezmûmdur. İmam Şafii şöyle buyurmuştur: "İhtilaf iki çeşittir; Mezmûm (yerilen) ve mahmûd (övülen)."

Şu üç usûlün dışında olan ihtilaf mezmûmdur; Nassın dışında, fıkhının dışında ve ihtilafın tertibinin dışında olan. Makbul ihtilaf ise ictihad ehlinin şer'i kanunlar ile ulaştığı ihtilaftır. Bu ihtilaf zenginliktir. Müctehidlerin bazı fürularda ihtilaf etmesi gibi. Sahih bir şekilde anlaşılırsa rahmettir. Tefarruk ve ihtilaf, bireye ve topluma verdiği tehlikeler ve zararlar nedeniyle toplumlardaki bozulmanın önemli bir nedenidir. Kur'an'ın uyardığı ve Sünnetin işaret ettiği bazı fesatlar[198]:

İlk fesat: Allah'a karşı isyankâr olmaktır. Allah, birlik olmayı emreder ve ayrılığa düşmemek noktasında bizi uyarır: "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin"[199], "Rabbin dileseydi insanları bir tek ümmet haline getirirdi, fakat onlar, aykırılığa düşmekten bir türlü kurtulamazlar. Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler müstesna"[200], "iyilikle kötülük bir olamaz, sen kötülüğü en güzel olan şeyle sav. O vakit seninle aranızda düşmanlık bulunan kimse, candan bir dost gibi olur."[201]

İkinci fesat: Allah'ın Resulüne karşı isyankâr olmaktır. Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "Emîrinde kerih bir şey gören sabretsin. Her kim cemaatten bir karış ayrılıp o hal üzere ölürse onun ölümü bir cahiliye ölümüdür."[202] "Sizden öncekiler Kitap noktasında ihtilafa düştükleri için helak oldular."[203]

Üçüncü fesat: Cenâb-ı Hakk'ın ve Hz. Muhammed'in emrettiği ve selef-i salihin'in tesis ettiği metodolojiye aykırı davranmaktır. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Kendisince doğru yol apaçık belli olduktan sonra Peygambere aykırı hareket eden ve

[198] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/273.

[199] Âli İmran Suresi 3/103.

[200] Hûd Suresi11/118-119.

[201] Fusillet Suresi 41/34.

[202] *Sahîhü'l-Buhârî.*

[203] *Sahîhü Müslim*.

inananların yolundan başka bir yola giden kişiyi döndüğü yolda bırakırız ve cehenneme atarız; orası, ne de kötü yerdir."[204]

Her kim Allah Rasulü'nün getirdiği ve ashabının takip ettiği şeriatın dışında bir yol tutarsa bu ihtilafına karşılık onun varacağı yer cehennemdir. Selef-i salihin ayrılığa düşmemiştir. Tam aksine tek bir cemaat olmuşlardır. İçinde davetçi, müchid ve âlim bulunan bu cemaat hiçbir zaman Kitap ve Sünnetin yolundan ayrılmamıştır.

Dördüncü fesat: Müşriklere benzemektir. Allah şöyle buyurmuştur: "Ne emrettiyse ona uyarak hepiniz, yüzünüzü o dine döndürün ve namaz kılın ve şirk koşanlardan olmayın. O şirk koşanlardan ki dinlerinde aykırılığa düşmüşler de bölükbölük olmuşlardır ve her zümre, kendisinde bulunana razı olup gitmiştir."[205]

Beşinci fesat: Hıristiyan ve Yahudilere benzemektir. Allah şöyle buyurmuştur: "Kendilerine açık belgeler geldikten sonra, Allah ve elçileri ile ayrılığa düşüp parçalananlar gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap vardır."[206] Hz. Muhammed şöyle buyurmuştur: "İsrailoğulları yetmiş bir fırkaya bölündü. Yetmiş fırkası helak oldu ve sadece bir fırka kurtuldu. Benim ümmetim de yetmiş iki fırkaya bölünecek ve yetmiş bir fırkası helak olacaktır. Sadece bir fırka kurtulacaktır." O fırka hangisidir diye sorulduğunda "el-Cemaaetün el-Cemaateün (Cemaattir Cemaattir)" dedi.

Bölünme ve ihtilaf zayıflığın ve başarısızlığın sebebidir. Cenâb-ı Hakk şöyle buyurmuştur: "Allah'a ve Rasûlüne itaat edin, sakın birbirinizle çekişmeyin, yoksa yılgınlığa kapılırsınız da cesaretiniz sönüverir. Zor durumlarda ve her türlü sıkıntılara karşı dirençli olun, gerçekten Allah zorluğa göğüs gerip sıkıntılara katlananlarla beraberdir."[207]

Bölünme ve ihtilaf şeytanî bir yoldur. Müslim'in Sahîh'inde rivayet edilen bir hadiste Allah Rasulü şöyle buyurmuştur: "Şeytan, Arap yarımadasında namaz kılanların kendisine kulluk etmelerinden ümidini kesmiştir. Ancak onları birbirlerine düşürmeye, aralarını açmaya çalışacaktır." Her kim müslümanları bölerse şeytanın planını tamamlamış olur.

---

[204] Nisa Suresi 4/115.

[205] Rum Suresi 30/31-32.

[206] Âli İmran Suresi 3/105.

[207] Enfâl Suresi 8/46.

Ayrılık ve ihtilaf, nimetlerden ve hayırlardan mahrum kalma gibi manevi cezalara sebep olur. Sahîhü'l-Buhârî'de şöyle bir haber rivayet edilmektedir: "Nebi (sallallahu aleyhi ve sellem) Kadir gecesinin hangi günde olduğunu bize bildirmek üzere çıktı. Müslümanlardan iki kişi bu konuda çekişince, Allah Resulü (sallallahu aleyhi ve sellem): "Ben size Kadir gecesinin hangi günde olduğunu bildirmek için çıkmıştım. Ama filan kişi ile filan kişi bu konuda çekiştiği için bu bilgi benden alındı. Belki de böylesi sizin için daha hayırlıdır. Siz onu Ramazan ayının yirmi beşinci, yirmi yedinci ve yirmi dokuzuncu günlerinde arayın"[208] buyurdu. İbn Hacer "Bunda, husumetlerin kınanması gereken şeyler olduğuna ve ahlaki cezaya sebep olduğuna dair kanıtlar vardır" demiştir.

Ayrılık ve ihtilaf, müslümanlar arasında düşmanlık, kin ve fitne sebebidir. Nitekim Allah şöyle buyurmuştur: "Hepiniz birden Allah'ın ipine yani Allah'ın kitabına sımsıkı sarılın, sakın ayrılıp bölünerek kitap bir yerde siz bir yerde olmayın. Allah'ın size verdiği nimetlerini hatırlayın. Siz birbirinize düşman iken, kalplerinizi nasıl uzlaştırdı da O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Siz ateşten bir çukurun kenarında bulunuyordunuz da sizi ondan kurtardı. İşte cennete götüren doğru yolu bulasınız diye, Allah ayetlerini böylece açıklar."[209] İbn kesir şöyle demiştir: "bu ayet Evs ve Hazrec hakkındadır. Bu iki kabile cahiliye döneminde çok iki büyük düşmandı ve aralarında sürekli savaşlar olmaktaydı. Ne zamanki Allah İslam'ı gönderdi o zaman bu iki kabile arasındaki düşmanlık bitti ve kardeş gibi oldular." Ayrılık ve ihtilaf sonucu insanın başına gelen en büyük kötülük budur. Bu yüzdendir ki sahabe devrinde insanlar ihtilaf edince, haricî mezhebi ve diğer mezhepler gibi mezhepler ortaya çıkıp yayıldı ve her mezhep kendi akidesini savunmaya ve diğer mezheplerin önünde durmaya düşmanlık etmeye başladı.

9- Yöneticilerin Zulmetmesi ve Kötülüklerin Ortaya Çıkması

Haricîler, yöneticilerin yaptıkları bütün zulümleri ve çirkinlikleri bütün hutbelerinde dile getiriyorlardı. Hatta bunu yaptıklarında, hasımlarla savaşmanın onları Cenâb-ı Hakk'a yaklaştırdığını düşündükleri için mevcut olandan kat kat daha fazla şikâyet ve kötülük ortaya çıkarıyorlardı. Onlara göre imamların, başta İmam Ali olmak üzere, sonra Emevîler ve Abbâsîler'in hükümdarları hepsi haksız ve zalimdir. Adaletin tesis

[208] *Sahîhü'l-Buhârî.*

[209] Âli İmran Sûresi 3/103.

edilmesi ve kötülüğün yasaklanması, onların izlediği yoldan başka bir şekilde yapıldığı halde, muhaliflerinin, yöneticilerinin ve yönetilenlerinin kanını helal görürlerdi.

10- Basiret Zayıflığı ve Sefih Olmaları

Basiretin zayıflığı ve fiillerin akıbetini takdir edememeleri, haricîlerin ortaya çıkışının önemli sebeplerindendir. Allah Resulü onları şöyle vasfetmiştir: "Âhir zamanda yaşları genç, akılları ermez bir kavim meydana çıkacak. Bunlar mahlûkatın en hayırlı sözlerini söyleyerek, Kur'an okuyacaklar (fakat okudukları Kur'an) gırtlaklarından aşağı geçmeyecek. Dinden, okun avı delip geçtiği gibi çıkacaklar. Böylelerine rastladınız mı hemen tepeleyin. Çünkü onları öldürenlere kıyamet gününde Allah indinde büyük ecir vardır."[210] Bunun en büyük delillerinden biri de Müminlerin Emiri Ali ibn Ebi Talib'e isyan etmeleri, ona itaat etmeyi reddetmeleri ve bunun ardından kendilerine ve müslümanlara belalar getirmeleridir. Aceleci olduklarından, onların bir görüşü benimsediklerini görürsün, sonra onların çoğu veya hepsi karşı çıkarlar, bir iş yaparlar, sonra pişman olurlar ve kendi aleyhlerine küfürlerine şehadet edip geri dönebilirler. Tıpkı tahkîm olayında yaptıkları gibi.

Nehrevan savaşından önce Ferve b. Nevfel savaştan vazgeçtiğinde şöyle demişti: "Vallahi, Ali'ye karşı niye savaştığımızı bilmiyorum. Onunla savaşma konusundaki öngörüm benim için netleşene veya ona tabi olup olmayacağımı anlayana kadar gitmem gerektiğini düşünüyorum, bu yüzden beş yüz atlı ile ayrılıyorum."[211] Haricîler, ayaklanmalarının sebebinin zulmü ortadan kaldırmak, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak olduğunu iddia ederler. Tarihçiler, "Abdullah b. Vehb er-Râsibî'nin evinde toplanan haricîlere güzel bir hutbe ile hitap ederek, onları bu dünyadan uzaklaştırdığını, ahirete ve cennete olan arzularını arttırdığını ve iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya teşvik ettiğini" zikrederler." Bunun üstüne Hurkûs b. Züheyr şöyle dedi: "Dünyanın zevki geçicidir, ölüm de yakındır, öyleyse onun ziynet ve neşesi seni içinde mesken tutmasın, seni hakkı aramaktan ve zulmü inkâr etmekten alıkoymasın. Şüphe yok ki Allah, müttakilerle birliktedir." Aynı şekilde Zeyd b. Husayn et-Tâiî haricîleri emri bilmaruf'a teşvik ederek şu ayetleri okuyordu: "Ve şöyle dedik: "Ey Davud! Seni bir peygamber ve yeryüzünde senden öncekilerin yerine halife ve vekil yaptık, öyleyse insanlar arasında adaletle hükmet, keyfine uyma, sonra keyfin

[210] *Sahîhü'l-Buhârî.*

[211] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 2/695.

seni Allah'ın yolundan saptırır. Allah yolundan sapanlara ise, hesap gününü unuttuklarından dolayı şiddetli bir azap vardır."[212] "Kimler, Allah'ın indirdiği hükme uygun olarak hüküm vermezlerse onlardır kafirlerin ta kendileri."[213] Daha sonra da orada bulunanları düşmanlarına karşı savaşmaya çağırdı.[214]

Garip olan şu ki, Haricîler, iddia ettikleri haksızlık ve kötülükleri inkar etmekteki fevrilikleri ve haddinden fazla kıskançlıkları nedeniyle, kendilerini ve müslümanları bela, fitne ve kan şerrine düşürdüler. Tüm bunlar, zayıf basiretlerinden, aptalca hayallerinden ve olayların sonuçlarını takdir etmemelerinden kaynaklanmaktadır.

11- Dünyaya Olan Sevgileri

İbâdet, zühd ve hürmete düşkünlükleri ile meşhur olan haricîlerin ortaya çıkış sebeplerinin dünyaya bağlılıkları olmasına insan şaşırabilir, fakat onların başlangıç tarihlerini araştıran herkes bunun, oluşumlarında nasıl önemli bir faktör olduğunu anlar. Bunun delili, Osman'ın evine saldırıp, onu öldürüp, evdekileri yağmaladıklarında, "Hazineyi ele geçirin" diye seslenmeleridir.[215]

12- Yüce Allah'ın Kitabında Kınadığı Aşırılık

Aşırılık, birçok milletin dininden sapmasının sebebidir. Ademoğullarında şirkin ilk ortaya çıkması, salihlerin aşırı bir şekilde abartılmasından dolayı olmuştur. Allah Resulü şöyle buyurmuştur: "Aşırıya kaçanlar helak oldu…"[216] Sözleri ve eylemleriyle sınırları aşan aşırılık yanlıları önceki tüm uluslarda bir beladır. Bu tehlikeli musibet insanların helâk olmasına sebep olmuştur ve bu sebeple Kur'an ayetleri ve Peygamberimizin hadisleri[217] bu belaya karşı uyarıda bulunmuştur. "Ey kitap ehli, dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında gerçek olanı söyleyin. Meryemoğlu Mesih İsa, ancak Allah'ın peygamberidir ve Meryem'e ilga ettiği kelimesidir ve kendisine ait bir ruhtur. Artık inanın Allah'a ve peygamberlerine ve Tanrı üçtür demeyin, vazgeçin bundan, bu hayırlıdır size. Allah, ancak tek tanrıdır, oğul sahibi olmaktan münezzehtir

[212] Sad Sûresi 38/26.

[213] Maide Sûresi 5/44.

[214] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*.

[215] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/316.

[216] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/568.

[217] *Sahîhü'l-Müslim*, 4/2055.

ve onundur ne varsa göklerde ve ne varsa yeryüzünde ve koruyucu olarak Allah yeter."[218] "De ki: Ey kitap ehli, haksız yere dininizde, aşırı gitmeyin ve evvelce hem sapmış hem çoğunu saptırmış ve doğru yolu bırakıp sapıklığa dalmış olan kavmin dileklerine uymayın."[219] İbn Kesir bu ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Allah, ehl-i kitab'ı kendilerinde çokça bulunan aşırılığa karşı uyarmaktadır. Onlar Hz. İsa'yı yüceltmekte aşırıya kaçtılar. Öyle ki onu ilah mertebesine yükseltip ibadet ettiler."[220]

İbn Hacer şöyle demiştir: "Aşırılık, bir şeyde mübalağa ve haddi aşarak onu vurgulamadır. Derinlik manasını taşır."[221]

13- Eksik veya Sapkın Kültürel Faktör

Haricî Araplar ne ilim nuruyla aydınlandılar ne de akıl hidayetiyle irşad edildiler. Çoğu Rabia kabilesinden idi ve hilafetin Kureyşlilerden devam etmesini kaldıramıyor, haset ediyorlardı. Belki de bu nedenle, Ebu Hamza el-Haricî'nin Medine'yi işgal ettiğinde Kureyşî olanları öldürüp Ensarî olanları bırakıyordu.

[218] Nisâ Sûresi 4/171.

[219] Mâide Sûresi 5/77.

[220] *Tefsirü İbn Kesir*, 2/477.

[221] İbn Hacer, *Fethü'l-Bârî*, 13/278.

4. BÖLÜM
DAHHÂK B. KAYS EŞ-ŞEYBÂNÎ

4.1. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Hayatı ve Sahip Olduğu Konumlar

4.1.1. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Hayatı

İsmi: Dahhâk b. Kays el-Hasîn b. Abdullah Sa'lebe b. Zeyd Münât b. Ebi Amr b. Avf b. Rebîa b. Mühellim b. Zühl b. Şeybân.

Nesebi: el-Mühellim b. Zühl b. Şeybân ailesindendir.

Lakapları: el-Haricî; haricîlere bağlı olması sebebiyle bu lakabı almıştır. Haricîlerin içinden ayaklanan son haricîdir.

El-Harûrî; Müslümanların halifesine karşı savaşmayı caiz kabul ettiği için harûrî kabul edilmiştir.

Es-Safrî; Haricîlerin Safriyye kolunun önderine biat ettiği için Safrî kabul edilmiştir.

Sıfatları: Yüz yirmi binden fazla savaşçıyı emri altına alıp Kufe ve diğer yerleri aldıktan sonra Basra ve Musul'u ele geçirebilecek kadar kurnaz ve cesur bir liderdi.

Yaşadığı dönem: Dahhâk bin Kays, Emevî halifeliği döneminde yaşadı ve Said bin Bühdül eş-Şeybânî İsyanına katıldıktan sonra ünü ortaya çıktı ve adı yükseldi.

4.2. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Siyasi ve Askeri Rolü

4.2.1. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Siyasi Rolü

Haricî hareketleri, halife Mervan bin Muhammed döneminde en şiddetli hale dönüştü. Emevî Hilafeti, Irak'ta Dahhâk bin Kays eş-Şeybânî liderliğindeki haricî isyanlarının sonuncusuna ve en tehlikelisine tanık oldu. Dahhâk bin Kays eş-Şeybânî, zeki bir komutan idi ve siyasetin yöntemlerini biliyordu. Kendisine ve itikadına sadık büyük bir orduyu etrafında toplayarak Irak bölgesinde büyük bir isyan başlattı. Öncelikle Kûfe'ye girdi ve orayı ele geçirdi. Şehrin yönetimini ele geçirip burayı kendine başkent yaptı. Kufe valisi ise Vasıt'a kaçtı. Dahhâk daha sonra Vasıt'a yürüdü ve şehri teslim aldı. Dahhâk, Musul'u da ele geçirdikten sonra, Süleyman b. Hişam b. Abdülmelik ona biat etti ve halifeliği ona teslim etti.

4.2.2. Emevî Hilafetine Karşı İsyandaki Askeri Rolü

Dahhâk bin eş-Şeybânî'nin savaşlardan korkmayan, kurnaz, tecrübeli ve cesur bir lider olduğunu, savaş dâhisi olduğundan daha önce bahsetmiştik. Dahhâk, İbn Ömer'in

ashabını bozguna uğratıp Vâsıt'ı ele geçirince İbn Ömer'e: "İnsanlar kaçmışken sen neden kalıyorsun?" dedi. İbn Ömer de bir iki gün kaldıktan sonra insanların haricîlerin korkusundan kaçtığını görünce öde oradan ayrıldı. Ubeydullah b. Abbas el-Kındî de Dahhâk'tan kurtuluşun olmadığını anlayınca yanına gidip biat etti.

Mansur, İbn Ömer'e "şu haricîler gibisini daha önce görmedim. Onlarla niye savaşıyorsun. Onlara istediğini ver ki hem onlardan hem de Mervan'dan kurtul. Onlarla Mervan uğraşsın. Onlara istediklerini verirsen bizi bırakıp Mervan ile uğraşacaklar ve şiddetlerini Mervan görmüş olacak. Sen de bulunduğun yerde rahat etmiş olursun. Eğer onlar Mervan'a karşı muzaffer olurlarsa istediğin olmuş olur ve sen de güvende olursun. Ama eğer Mervan muzaffer olursa artık iş sana kalır. Emin ol ki onlar Mervan'a çok zarar verecekler" dedi. İbn Ömer de "acele etme bekleyelim" dedi. Mansur da "niye bekleyeceğiz? Biz onlarla baş edecek güçte değiliz. Eğer onlarla barış yapmazsak bu Mervan'ın işine yarar. Biz de haricîlerle uğraşmak zorunda kalırız. Ben gidip onlara katılacağım" dedi ve Dahhâk'a biat etti. Sonra İbn Ömer de gidip Dahhâk'a biat etti.

Daha sonra Dahhâk Musul'a doğru yürüdü. Çünkü Musul halkı gelip şehri alması için onu davet etmişti. O zaman Musul valisi ben-i Şeybân'dan el-Katran b. Ekme idi. Musul halkı şehri Dahhâk'a teslim ettiler. El-Katran ona karşı koymaya çalıştı ancak başarılı olamadı ve Dahhâk Musul'u ele geçirdi.

4.2.3. Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî ve Haricîlerle İlşkisi

Dahhâk'ın haricîlerle çok kuvvetli bir ilişkisi vardı. Bu ilişki, aralarındaki bağlantının gücünü gösterir. Dahhâk ile Hariciler arasındaki ilişkinin kökleri, babası ve annesine kadar uzanmaktadır. Nitekim babası, ismini kendisinden alan Şebîbe fırkasının lideriydi. Emevî Hilafetini iki yıl karıştıran, Emevî ordularını bitkin düşüren ve birçok komutanını ölümüne sebep olan gerilla taktiğini ilk kullanan ve el-Haccac'ın tahtını sallayıp neredeyse üstesinden gelen, Dahhâk'ın babasıdır.

Annesi Gazale el-Harûriyye ise Musul'da doğmuştur ve doğum yılı bilinmemektedir. Gazale, Şebîb el-Haricî ile evlenmesi ve onunla birlikte el-Haccac b. Yusuf es-Sekafî döneminde Emevi Hilafetinin ordusuyla savaşmasından sonra ünlendi. Şebîb, el-Haccac'dan önce Kufe'ye girmek istediğinde Haccac, Kufe'ye onlardan önce girdi ve Şebîb ve eşi Ümmü'd-Dahhâk'ın korkusundan sarayının kapısını kapattı. Gazale ona

şöyle seslendi "Mübareze'ye çık" ancak o korktu ve askerlerin içinde saklandı.[222] İmran b. Hittân[223] şu şiiriyle el-Haccac ile alay ediyordu:

Bana karşı aslansın ama savaşlarda, ıslıktan kaçan deve kuşu gibi kaçıyorsun

Gazale'ye karşı mübarezeye çıksaydın ya! Hayır, senin kalbin kuşun iki kanadı arasındaydı.

Gazale, onun kalbini atlılarla patlattı ve dünün geçmesi gibi sırtlarını idbar etti.[224]

Gazale, kocası Şebîb ile birlikte Kufe'ye girince büyük mescitte iki rekât namaz kıldı. Sonra Şebib, Kufe'den ayrıldı ve ardından kılıç ve mızrak taşıyan iki yüz kadının kumandanı karısıyla beraber bin asker ile tekrar Kufe'ye döndü. Muhafızlarını ve içindekileri öldürdükten sonra mescide ulaştılar. Şebib, Gazale'yı kürsüye oturttu. Gazale orada bulunanlara seslendi. Eymen b. Harîm b. Fâtik el-Esedî[225] bu durumu betimleyen şu şiiri kaleme almıştır:

Iraklılar, Gazale'den güç gördü[226]

Utbân bin Vesîle eş-Şeybânî el-Haricî, Abdülmelik bin Mervan'a hitaben haricîlerin erkekleriyle övünürken, onların erdemlerini ve kahramanlıklarını bir şiirinde sıralarken bundan bahsetmiştir. Şiirinde bir mısra da Gazale için ayırmıştır:

Adak sahibi Gazale, nezdimizde övülmüştür

Müslümanların ecirlerinde onun nasibi vardır.[227]

Kufe yakınlarında Emevî ordusu ile Gazale'nin de içinde olduğu Şebîb'in ordusu arasında şiddetli bir savaş yaşandı. Hilafetin ordusunun komutanı el-Haccac'dan savaş için izin isteyip onun izniyle savaşa gelen Halid b. Üttâb[228] idi. Halid, Kûfelilerden bir

---

[222] El-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih,* 6/33.

[223] İbn Hayyât, *Tarihu İbn Hayyât*, 1/275.

[224] El-Makdisî, *el-Bed' ve't-Tarih,* 6/33; İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 43/498.

[225] Eymen b. Harîm b. Fâtik el-Esedî. Mısır'da Abdülaziz bin Mervan'ın yanında büyük bir şairdi. Babasının Bedir'e katıldığı söylenmiştir. Aynı şekilde babasıyla birlikte Mekke'nin fethinde müslüman oldukları da söylenmiştir. Buhari ve diğer kaynaklar Eymen ve kardeşinin Bedir'e katıldıklarını rivayet etmiştir. Muhammed b. Said b. Münîi, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, (Beyrut, Darü Sâdır, M. 1968), 6/38.

[226] Ez-Zirkilî, *el-A'lâm,* 5/118; el-Belâzurî, *el-Ensâb*, 8/37.

[227] Halife, *Tarihu Halife*, 1/274.

[228] Halid b. Üttâb b. Verkâ b. el-Hâris b. Amr b. Hemmâm Riyâh (H. 77), Ebu Süleyman et-Temîmî er-Riyâhî el-Yerbu'î. El-Haccac'dan önce Rey emiriydi. El-Haccac'ın kendisini korkutması sebebiyle

grupla çıkıp arkalarından onların ordugahına saldırdı ve Şebib'in kardeşini ve karısı Gazale'ye öldürdükten sonra ordugahı yaktı.[229] Gazale'nin başını kesip el-Hacca'a götürmek istediler ancak Şebîb, bir atlı gönderdi ve atlı karısının başını alıp ona getirdi. Şebîb, onu yıkattı, kefenledi ve gömdü.[230]

Bu haricî, harûrî ailenin sulbünden ve rahminden ed-Dahhâk b. Şebîb eş-Şeybânî çıktı. Küçük yaşlardan itibaren kendisine iktidardaki halifelere karşı isyanlar sevdirilerek yetiştirildi. Harûrî ve haricî fırkalarının hilafete, ordusuna ve onunla ilgili şeylere karşı duyduğu dış nefretle beslendi. Anne ve babasının öldürülmesinden sonra Dahhâk, haricîlerin savaş alanına girmeye, isyanlara liderlik etmeye ve babasının intikamını almaya hazır hale geldi. Bu yüzden ilk olarak Said b. Bühdül[231]'ün komutasında Safriyye fırkasında isyana katıldı.

4.2.4. Emevî Devletinin Zayıflamasında Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin Rolü

Dahhak'ın Emevî Devleti'ni zayıflatmadaki rolünün boyutu konusunda gerçeğe ulaşmak için öncelikle Dahhak'ın doğup büyüdüğü Yukarı Mezopotamya (Fırat) bölgesinin bu konudaki rolüne değinmemiz gerekir. Çünkü bu bölge Emevî Halifeliğine karşı Irak'taki haricî isyanlarının çoğunun çıkış noktasıydı.

4.3. Haricî İsyanlarında Yukarı Mezopotamya (Fırat) Bölgesinin Rolü

4.3.1. Yukarı Mezopotamya (Fırat) Bölgesinin Coğrafi Konumu, Önemi ve Bu Bölgede Yaşayan en Önemli Kabileler

Yukarı Mezopotamya (Fırat), Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan topraklardır. Irak topraklarının kuzeyi, Suriye'nin kuzeydoğusu ve Anadolu'nun güneyi olmak üzere üç ülkenin topraklarını kapsar.[232]

Şam'a kaçtı. El-Haccac'ın ordusunda Şebîb'e karşı savaştı ve Şebîb'in kardeşini öldürdü. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 16/172; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/297.

[229] İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 3/461.

[230] Et-Taberî, *Tarihu Taberî*, 3/588.

[231] Said b. Bühdül eş-Şeybânî (H. 127). El-Velid b. Yezid'in ölümünden sonra Fırat adası halkından iki yüz kişi ve Dahhâk ile birlikte ayaklandı. Ancak Irak'a yürürken öldürüldü. Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/92.

[232] Ahmed b. Muhammed b. İshak el-Hemedânî İbnü'l-Fakih, *el-Büldân*, thk. Yusuf el-Hâdî, 1. Baskı, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, M. 1996), 1/176; İzzettin Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ensârî, *el-E'lâku'l-Hatîre fî Zikri Ümerâi'ş-Şami ve'l-Cezire*, Yahya İbare, (Dımaşk, Vizaretü's-Sekafe, M. 1991), 1/133.

İçinden Dicle Nehrinin de geçmesine rağmen Fırat bölgesi olarak isimlendirilmesinin nedeni Fırat nehrinin bölgeyi, Batı, Kuzey ve Güney yönünden çevrelemesidir. Bölge, Sahihetü'l-Hevâ, Ceyyidetü'r-Rey' ve'n-Nemâ, Vâsietü'l-Heyrât gibi sıfatlarla nitelenmiştir.[233] Fırat'ın Batısı Cezire, Güneyi ise Şam bölgesi olarak bilinmektedir. Cezire bölgesi, Irak'ta Musul[234], Sincar[235], Türkiye'de Nusaybin[236], Rasulayn[237], Mardin ve Diyarbakır[238] şehirlerini, Suriye'de ise Rakka[239], Ruha[240] ve diğer şehirleri kapsamaktadır.[241]

Cezire bölgesi, eski çağlardan geç İslam dönemlerine kadar coğrafi ve stratejik konumu ile temayüz etmiştir. Bölge, Şam ve Irak arasında bağlantıyı sağladığı gibi Bizans Devletinin de komşusuydu. Bölgedeki şehirler ekonomik, ticari, tarım ve sanayi merkezleri olduğu gibi önemli bilim ve fikir merkezleriydi.[242]

---

[233] El-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 2/134.

[234] Abdülmelik b. Mervan döneminde Muhammed b. Mervan b. el-Hakem tarafından inşa ettirildi. İshak b. el-Hüseyin, *Âkâmü'l-Mercân fî Zikri'l-Medâini'l-Meşhûreti fî Külli Mekân*, 1. Baskı, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1408), 1/63.

[235] Diyarı Rabi'a bölgesinde Sincar dağlarının yakınında bir şehir. İbrahim b. Muhammed el-Farısî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Beyrut, Daru Sâdır, M. 2004), 1/73.

[236] Bölgenin büyük şehirlerinden biridir. Şehirde verimli bahçeler ve tarım arazileri bulunması sebebiyle meyve, buğday, arpa ve üzüm tarımı yapılmaktadır. Muhammed b. Hevkal el-Bağdadî el-Musulî, *Sûretü'l-Erd*, (Beyrut, Daru Sâdır, M. 1938), 1/211.

[237] Dıyarı Benî Ebi Rebi'a bölgesinde bir şehirdir. Hayra ve Şam arasındadır. Şehir surlarla çevrilidir. Surun içinde çiftlikler, değirmenler, meyve bahçeleri vardır. İbn Hevkal, *Sûretü'l-Erd*, 1/221; Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî, *Mü'cemün mâ İste'ceme min Esmai'l-Bilâd ve'l-Mevâdi'*, 3. Baskı, (Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1403), 2/623.

[238] Bekir b. Vâil'e nisbet edilen büyük bir şehirdir. El-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 2/494.

[239] Fırat havzasında kurulan meşhur bir şehirdir. El-Hamevî, *Mücemü'l-Büldân*, 3/59.

[240] Cezire'nin Kuzeyinde bir şehir. Halkın çoğunluğu Hıristiyan idi. İbn Hevkal, *Sûretü'l-Erd*, 1/227.

[241] İbnü'l-Fakih, *el-Büldân*, 1/178.

[242] İbn Şeddâd, el-E'lâku'l-Hatîre, s. 40; Muhammed b. Ahmed el-Makdisî el-Beşşârî, *Ehsenü't-Tekâsîm fî Marifeti'l-Ekâlîm*, 3. Baskı, (Beyrut, Daru Sâdır, Mektebetü Medbulî, M. 1991), s. 173.

Bu bölgelere, İslam'dan önce burada yaşayan kabilelerin adı verilmiştir. Türkiye'deki Fırat bölgesine Dıyar-ı Bekir, Irak ve Şam bölgelerine ise Diyar-ı Rebi'a ve Diyar-ı Mudar isimleri verilmiştir.[243]

4.3.2. Fırat Bölgesinde Haricîlerin Ortaya Çıkışı

Genel olarak Haricîler, Fırat bölgesi halkını Nehrevan Savaşı'ndan hemen sonra etkilemeye başladılar. İlk hariciler de Cezire haricîlerinin liderliğini üstlenen Salih b. Müserreh'in komutasında Reb'a ve Bekir b. Vail Araplarından idi. Aynı şekilde, onun vefatından sonra Bekir bin Vail kabilesinden olanlar orduların başına geçtiler. Bu kabilenin haricîlerle birlikte ayaklanması büyük bir etki yaratmış ve geniş bir yankı uyandırmıştır. Şehristânî, Fırat bölgesinde haricîlerin ortaya çıkışının başlangıcını şöyle anlatır: "Nehrevan savaşından sonra haricîlerden sadece on kişiden daha azı kurtulabildi. Bunlardan ikisi Umman'a, ikisi Sicistan'a, ikisi Fırat bölgesine, biri Tel Mevzen'e, biri de Yemen'e kaçtı. Daha sonra kaçtıkları bu bölgelerde tekrar ortaya çıktılar."[244] Şehristânî'nin hayatta kalanların sadece on kişi olduğu iddiasının bir hayal olduğunu düşünüyoruz. Belki de hayatta kalan liderleri ve komutanları kast ediyordur. Çünkü yandaşları olmadan bir veya iki tanesinin fikirlerini bu kadar çabuk yayma gücüne ve kabiliyetine sahip olmaları neredeyse imkansızdır. Özellikle de o bölgelere kaçanların bölgede yabancı oldukları gerçeğini dikkate alırsak.[245]

Fırat bölgesinde, Sıffin savaşı'nın sona ermesinden sonra savaşmaktan çekilen Tağlib kabilesi çok geçmeden haricîlerden etkilendi, onların ideolojisini benimsedi ve onu bölgede yaymak için Bekir bin Vail ile birlikte hareket başladı. Bu kabilenin erkekleri liderliği üstlenmedi. Çünkü Bekir bin Vail kabilesi, haricî düşünceyi ilk benimseyenlerdendi ve diğerlerine göre ileri bir konuma sahipti.[246]

Fırat bölgesi, haricîler veya başka haricî fikirlere sahip olanlar için bir merkezdi. Tarihçiler kitaplarında Emevî Halifeliğinin gölgesinde kalan bölgeleri anlatırken bu

---

[243] Abdullah b. Abdurrahman b. Zeyd el-Huran, *İklimü'l-Cezîreti'l-Füratiyye fî Ahdi'd-Devleti'l-Emeviyye*, (es-Suudiyye, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud, Tarih Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, M. 1989), s. 5.

[244] Eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, 1/117.

[245] Ali Muhammed es-Sallâbî, *Esmâü'l-Metâlib fî Sireti Emirü'l-Mü'minîn Ali b. Ebi Tâlib*, (eş-Şârika, Mektebetü's-Sahabe, M. 2004), s. 640.

[246] El-Amrî, *el-Cezireti'l-Fıratiyye*, s. 153.

gerçeği dile getirmişlerdir. Fırat bölgesinden bahsederken en belirgin özelliğinin, çok sayıda haricî barındırması olduğunu belirtirler. Abbasî Hilafetinin en meşhur dailerinden biri olan Muhammed b. Ali b. Abdullah b. Abbas bölgede davasını yaymak için konuşma yaptığında şöyle hitap eder: "Kufe'ye gelince, Ali ve oğlunun taraftarları oradadır. Basra'da ise Osman'ın taraftarları şöyle dedi: "Ölen Abdullah ol. Öldüren Abdullah olma!" Cezire ise haydut harûriyyedir. Kaba bedevidir. Müslümandırlar ancak Hıristiyan ahlakıyla ahlaklanmışlardır.[247] Görüldüğü üzere Emevî Halifeliğinin sonunun çağdaşı olan büyük Abbasî siyasetçisi bölgeyi harûrî olarak tanımladı. Yani haricî. Kabilelerini, ruhları İslam tarafından parlatılmamış Araplar olarak tanımladı. Ahlaklarını Hristiyanların ahlakı olarak vasfetmesi ise, Hristiyanların belirgin özelliğinin cedeli ve tartışmayı sevmeleridir. Kabilelerinin zalim bedeviler olarak bu şekilde tanımlanması, Maan bin Yezid[248]'in onları tarif ettiği ile aynıdır. Maan, Hz. Ali'yi tahkim için ikna etmeye çalışan Muaviye'nin adamlarından biriydi. O zaman Hz. Ali'ye şöyle demişti: "Muaviye sözüne sadık, sen de sadık ol. Bekir ve Temim bedevileri seni görüşünden alı koymasın."[249] Bu şerefli sahabe onları bedevi olarak nitelendirdi. İçlerine işlemiş olan kabilecilik ahlakı onların sert olmalarının en büyük nedenlerinden biridir. Bu zulüm ve serlik haricîlerin en önemli özelliğidir. El-Mesûdî, haricîlerin yeryüzündeki yurtlarını zikrederken şöyle demiştir: "Haricîlerin Safriyye ve diğer fırkalarının yurtları Sincar, Telafer ve Musul'un diğer bölgeleridir."[250] Fırat bölgesinin birer parçası olan Sincar, Telafar ve Diyarbakır bölgelerinin, harûrî ve haricî fikrinin yayıldığı topraklar olduğunu açıkça belirtmiştir.

4.3.3. Fırat Bölgesinin Dahhâk b. Kays'ta Haricî Düşüncenin Ortaya Çıkması ve Gelişmesindeki Rolü

Dahhâk, Fırat bölgesinde doğdu ve aynı bölgede yetişti. Bölgenin Fikirlerini öğrendi, inançlarına boyun eğdi ve kabullendi. O haricî harûrî bir anne ve babanın oğluydu. Haricîlerin Emevî Hilafetine olan kin sofrasından beslendi. Emevî devletinden anne ve babasının intikamını alan lider olmak için her türlü mücadeleye girişti. Büyüdüğü

[247] İbnü'l-Fakih, *el-Büldân*, 1/604.

[248] Maan b. Yezid b. el-Ehnes b. Habîb b. Cürre es-Sülemî (H. 64). Muaviye'nin önemli taraftarlarından biriydi. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 6/151; ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 7/274.

[249] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 3/110.

[250] El-Mesûdî, *Mürûcü'z-Zeheb*, 1/391.

andan itibaren intikamını almak için tutunacak birini aradı. Ta ki Said bin Behdel[251]'in şahsında aradığını bulana kadar. Fırat bölgesinde Safriyye haricîlerinin liderlerindendi. Cezire'de harûrîlerden iki yüz kişi ile ayaklandı.[252] Said b. Behdel, Mervan ed-Daif'in dostlarındandı. Ed-Daif denmesinin sebebi, kendisine bir keresinde sorar: "sen kötülükten alı koyup iyiliği emretmiyor musun?" O da "vallahi bu konuda bir zayıflığım yok ama bedenim zayıf. Kendime yardımcı bulamıyorum." Daha sonra Said arkadaşlarının arasına oturup şöyle dedi: "Allah'ın üzerimdeki hakkını yerine getirmeden ölümün ansızın gelmesinden korktum. Ölümle kendinizi nasıl memnun edebilirsiniz?" Onlar da: "Memnun edemeyiz" dediler. Said, Kendisine biat edildikten birkaç gün sonra öldü. Dahhâk onun için şu şiiri okudu:

Ey Havsa! Kim giderse gitsin, Allah gitmeyene rahmet etsin
Ey canları alan! beni de Said b. Behdel'in peşinden alır mısın?[253]

İbn Behdel öldüğünde Dahhâk, tartışmasız bir şekilde harûrî Safriyye'nin lideri oldu. Doğu'da Emevî dönemi olaylarında en etkili olan Safriyye idi. Safriyye fırkası diğer haricî fırkalardan farklı idi. Muhaliflerinin çocuklarının ve kadınlarının katledilmesini doğru bulmazlardı. Muhaliflerini bulundukları amel üzerine isimlendirirlerdi (zina eden için zâni, hırsız için sârik gibi). Kafir ya da müşrik demezlerdi. Onlara göre namazı ve orucu terk etmek gibi cezası olmayan her günah küfürdür ve faili kâfirdir. Fiili olarak kendilerine katılmasa da düşünce olarak kendileriyle aynı fikirde olanları tekfir etmezlerdi. Müşriklerin çocuklarını da kâfir saymazlar ve recmi uygularlardı. Diğer fırkalara göre ise recm düşmüştür. Takiyenin sadece sözlü olanını caiz görmüşlerdir. İbaziyye ve Ezarika fırkaları hariç diğer tüm haricî fırkalar Safriyye

[251] Said b. Behdel eş-Şeybânî (H. 127). Fırat bölgesinde Safriyye haricîlerinin liderlerindendi. Fırat bölgesinden iki yüz kişi ile ayaklandı ancak başarılı olamadı ve öldürüldü. İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 10/25; ez-Zirkilî, *el-E'lâm*, 3/92.

[252] Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 3/215.

[253] El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 8/57.

fırkasından çıkmıştır.[254] Bu fırka, Ezarika[255] ve İbaziyye[256] arasında orta bir yol tutmuştur.

4.3.4. Dahhâk İsyanı: Başlangıç

Dahhâk'ın ayaklanma sebebi, Said'in ayaklanma sebebinin bir uzantısıydı. Üç yıl içinde Emevî Devletinin üç halefi Emevî Halifeliğinin tahtına çıktı. El-Velid b. Yezid b. Abdülmelik[257] H. 125 yılında halife oldu. Ancak amcasının çocukları ona karşı isyan edip H. 128 yılında el-Velid'i öldürdüler. Onun ölümünden sonra yerine Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik[258] geçti. Ancak bozulan devlet işlerine hâkim olamadı. Emevî devletindeki bu karışıklıkların ortasında Yezid bin Velid öldü. Hükümdarlığı altı ayı geçmeyen Yezid, devletini fitnelerin içinde bıraktı. Onun ölümünden sonra yerine İbrahim b. el-Velid geçti. Ancak o da işleri yürütemedi. Bu yüzden Ermenistan ve Azerbaycan hükümdarı Mervan bin Muhammed, İbrahim bin El-Velid'e isyan etti. Mervan bin Muhammed'in göreve geldiği dönemde koşullar, ona devleti krizlerden

---

[254] Ebü'l-Hasan el-Eşarî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, 1/101.

[255] Haricî fırkalardan biridir. İsmini lideri Nafi' b. el-Ezrak'tan almıştır. Bu fırkaya göre peygamberler bütün büyük veya küçük günahları işleyebilir, Ali, tahkimi kabul etmesinden dolayı kafirdir ve öldürülmesi haktır. Muhammed Ali et-Tehânevî, *Mevsuatü Keşşafî Istılahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm*, 1. Baskı, (Mektebetü Lübnan, t.y.), 1/142; Ahmed Avd, *el-Hevâric-Tarihuhum, Fürukuhum ve Akaiduhum*, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1433), s. 222.

[256] Haricî fırkalardan biridir. Kurucusu Abdullah b. İbaz et-Temimî'ye nisbet edilmiştir. Takipçileri, haricî olmadıklarını söyleyip bu nibetlendirmeyi inkâr etmektedirler. Haricîler, Emevîlere karşı isyan hareketlerini yürütürken, Nehrevan savaşı'ndan sonra içlerinden bir grup çıktı ve Basra şehrini karargâh edindi. Barışı tercih etti ve görüşlerini dayatmak için kılıca ya da şiddete başvurmadı. Bu grubun başında Ebu Bilal Mirdas bin Ediye et-Temimî bulunmaktaydı. El-İvâcî, *el-Hevâric*, s. 206.

[257] Ebü'l-Abbas el-Velid es-Sânî b. Yezid b. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem el-Ümevî el-Kureşî. Bir yıl iki ay halifelik yaptı. El-Velid, Allah'ın yasaklarını çiğneyen bir halifeydi. Bunun üzerine halk ona taşladı, o da saraya girip sarayı kapattı, bunun üzerine etrafını sardılar ve şöyle dediler: Biz senden kendimiz için intikam almadık ama Allah'ın haram kıldığını çiğnediğin için senden intikam alıyoruz. İçki içmek, babanın çocuklarının anneleriyle evlenmek Allah'ın emirlerine karşı gelmektir. Daha sonra halk tarafından linç edildi ve kafası kesildi. Muhammed b. Şakir b. Ahmed, *Füvâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, (Beyrut, Darü Sâdır, t.y.), 4/257.

[258] Yezid b. el-Velid b. Abdülmelik b. Mervan b. el-Hakem ebü'l-Halid el-Kureşî el-Ümevî ed-Dımaşkî. Kuzeni el-Velid b. Yezid'i öldürüp halife oldu. İbn Asâkir, *Tarihu Dımaşk*, 74/122; ez-Zehebî, *Siyerü E'lâmi'n-Nübelâ*, 5/375.

kurtarmasında yardımcı olmadı. Ne zaman bir krizden kurtulsa, hemen başka bir kriz patlak verirdi. Şam, Emevîlerin kalesi, gruplara ve fırkalara ayrılmış olan destekçilerinin merkezi ve hilafetin başkentiydi. Ancak bu krizler Şam bölgesinin tamamına yayılmıştı. Yeni halifenin yaptığı ilk şey insanları sakinleştirmeye çalışmak oldu. Bu yüzden Şam halkına, mezhebi ve kabilesi ne olursa olsun, yönetici olarak kimi isterlerse onu seçmelerini teklif etti ve hak bunu kabul etti. Mervan, bu adımla Şam'ın sorunlarını gidermeyi, ona sükûnet ve düzeni geri getirmeyi başardı.[259]

Irak'ta bu rahatsızlık o dönemde Emevî valileri arasında çıkan bir mücadele şeklinde intikal etmiştir. Yezid b. el-Velid ve yardımcıları öldüğünde Irak'ta öldürüldüğünde Abdullah b. Ömer b. Abdülaziz bir karışıklık içindeydi. Mervan bin Muhammed, Irak valiliği için İbn Ömer'in komutanlarından biri olan en-Nadr bin Said el-Harşî'ye haber gönderdi. Ancak İbn Ömer, görevi kendisine devretmedi. Bunun üzerine en-Nadr Kufe'ye gitti ve İbn Ömer karışıklık içinde kaldı. Dört ay boyunca savaştılar. Mervan, el-Velid'in intikamını almak isteyince Mudar kabilesi en-Nadr'a destek verdi. Çünkü el-Velid annesi Mudar kabilesinden idi. Yemen halkı da İbn Ömer ile birlikte idi.[260]

Emevî Devleti'nin başkentindeki bu karışıklıkların ve Irak'ta hükümdarları arasında çıkan çekişmelerin sonuçlarından biri, haricîlerin bu parçalanmadan yararlanarak Emevî Devletinin varlığını sarsan isyanlarını gerçekleştirmeleriydi. Bu isyanlar da Abbasîlerin Emevîleri ortadan kaldırmalarına yardımcı oldu. Bu isyanlardan bir tanesi devenin belini kıran saman gibiydi. Bu isyan, Said bin Bühdül eş-Şeybânî liderliğinde Fırat bölgesinde çıktı. Said, beraberindekilerle birlikte yürüdü ve haricîlerden kendi görüşüne katılmayanların hepsini ortadan kaldırdı. Said, daha sonra Irak'a yöneldi ancak vebadan dolayı öldü. Ondan sonra yerine Dahhâk b. Kays geçti. Dahhâk, İbn Bühdül'ün isyanını tamamlamak için Kufe ve Irak'taki diğer şehirlere yöneldi.[261]

---

[259] Samî Abdullah el-Melğût, *Etlesü Tarihi'd-Devleti'l-Emevîyye*, 1. Baskı, (Suudiyye, Darü'l-Ubeykân, M. 2011), s. 275.

[260] Ahmed b. Muhammed b. Yakub Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem ve Te'akibü'l-Hümem*, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, 2. Baskı, (Tahran, Sürûş, M. 2000), 3/230; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/31.

[261] Et-Taberî, *Tarihu Taberî*, 4/273.

4.3.5. Dahhâk'ın Liderliği Üstlendikten Sonra Yöneldiği Yerler

Dahhâk, Musul ve Şehrezur'a gitti. Oradaki takipçilerinin kendisine biat etmesiyle sayıları dört bine ulaştı. Dahhâk, Kufe'ye yaklaşınca İbn Ömer, en-Nadr'a haber göndererek birlik olmayı teklif etti.[262]

İbn Ömer ve en-Nadr anlaşarak Kufe'de Dahhâk'a karşı bir siper oldular. O gün onlarla birlikte Şam halkından otuz bin civarında kişi vardı. Aynı zamanda Kınesrin halkından bin atlının komutanı Abbad bin el-Ğuzeyl adlı bir komutan da onlarla birlikteydi. Mervan, İbnü'l-Harşi'yle onları destekledi. O gün yapılan savaşta Asım bin Ömer bin Abdülaziz öldürüldü.[263]

Dahhâk, Kufe'yi ele geçirdi ve el-Muhtar'ın evinde Şam halkından kendisini destekleyen bir gruba denk geldi ve kendilerine ihsanda bulundu. Bilal b. Ebi Bürde[264]'nin evindeki insanlar kendisine karşı savaştı. Dahhâk onları öldürdü ve diğer insanlara eman verdi. Dahhâk'ın ashabı Kufe halkını kılıçtan geçirmek istedi ancak Dahhâk buna izin vermedi ve şöyle dedi: "Size dar-ı küfr'de imanlarını gizleyen dostlarımızın olduğunu söylemedim mi?" Dahhâk, Kufe'ye Milhân b. Maruf eş-Şeybânî'yi vali olarak atadı. El-Harşî, Milhân'a karşı ayaklandı ve onu öldürdü.[265]

Dahhâk, Vasıt'a gitti ve şehri kuşattı. Mansur b. Cumhur, İbn Ömer' haber göndererek durumun vahim olduğunu bildirdi. İbn Ömer, onu oyalayarak Mervan'dan uzak tutmasını ve savaşmamasını söyledi. Mansur, Dahhâk'a giderek teslim olmak istediğini söyledi ve Dahhâk'a biat etti.

4.3.6. Dahhâk b. Kays'ın Sonu

Dahhâk'ın cesaretinin, elde ettiği zaferlerde ve onunla savaşmaya gelen Emevî Halifeliğinin tüm komutanlarını ortadan kaldırılmasında büyük etkisi oldu. Bu, Dahhâk'ın halifeyle bizzat görüşmeye karar vermesine neden oldu. Emirlerine geri çekilmelerini emretti ve şöyle dedi: "Bu dünyadan istediğim bir şey yok ve ben bu

---

[262] El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 9/256.

[263] Kendisinden birçok isim rivayette bulunmuştur. Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/284; İbn Asakir, *Tarihu Dımaşk,* 25/237.

[264] Bilal b. Ebi Bürde Amir b. Ebi Musa el-Eşari (H. 126). Basra emiri ve kadısıydı. Fasih ve edib bir raviydi. Sika bir raviydi. H. 109 yılında Halid el-Kasrî tarafından görevlendirildi. İbn Asakir, *Tarihu Dımaşk,* 10/509; Ez-Zirkilî, *el-A'lâm*, 2/72.

[265] El-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf,* 9/256.

zalimi gördüğümde Allah aramızda hüküm verene kadar savaşacağım." Savaş günün sonuna kadar devam etti. Savaşın sonunda Dahhâk ve çoğunluğu haricîlerden olmak üzere altı bin savaşçı öldürüldü.

Hariciler, Dahhâk'ın öldürüldüğü gecenin sabahında el-Habirî adında bir adama biat ettiler. El-Habirî ve aralarında Mervan'ın da bulunduğu hilafetin ordusu savaşa tutuştu. El-Habirî, orduyu hezimete uğrattı ve Mervan'ın çadırına kadar ilerledi. Bunun üzerine Mervan, ordugahtan altı mil uzaklaşıncaya kadar kaçtı. Ancak Mervan'ın ordusunun bir kısmı el-Habirî'ye ve yanındakilere baskın düzenledi ve el-Habirî öldürüldü. Mervan, durumu haber aldı ve geri döndü. Haricîlerden geri kalanlar bu sefer Şeyban b. Abdülaziz'e biat ettiler ve bölgeden ayrıldılar. Mervan onları takip etti, onlar ikamet ettiklerinde o da ikamet etti ve savaştıklarında onlarla savaştı. Haricîlerin her biri bir bölgeye kaçıp yok edilene kadar durum böyle devam etti. Şeyban da Umman'da öldürüldü. Böylece, neredeyse Emevî halifeliğinin sonunu getirecek olan haricî isyanı bertaraf edildi. Nitekim bu isyan Emevî Devletinin çöküşünü ve Abbasî devletinin kuruluşunu hızlandırmıştır.[266]

4.3.7. Dahhâk b. Kays İsyanının Diğer Haricî İsyanlarından Farkları

Bu isyanın temeli, Fırat bölgesinden Musul, Vasıt ve Kufe'den geçerek doğu Irak ve batı İran'a erişmekti. Bu isyanın lideri, cesareti, kurnazlığı ve cüretkarlığıyla tanınan Dahhâk bin Kays eş-Şeybanî el-Harûrî idi. Bu İsyan, birçok önemli yönleriyle diğer harûrî isyanlarından ayrılmaktadır:

1- İsyanı idare eden seçkin liderin kişiliği, Dahhâk, savaşlardaki cesareti ve bilgisi, etrafına insan toplama yeteneği ile bilinmekteydi.

2- Dahhâk'a tabi olanların sayısı yüz yirmi bini geçkindi ve savaşçı sayısı savaşlarda en önemli faktördü. Şuna dikkat çekmek zorundayız ki haricîler nadiren bu kadar çok sayıda bir adamın önderliğinde bir araya gelmişlerdir.

3- Dahhâk'ın askerlerine çokça ihsanlarda bulunması ve takipçilerine davranış şekli, onu onlar arasında sevilen biri kılıyordu.

---

[266] Muhammed b. Ahmed b. Kimaz ez-Zehebî, *el-İber fî Haberin men Ğebire*, thk. Muhammed es-Said Zeğlûl, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.), 1/127; Muhammed b. Ahmed b. Kimaz ez-Zehebî, *Tarihü'l-İslam ve Vefeyâtü'l-Meşahîri ve'l-E'lâm*, thk. Ömer Abdüsselam et-Tedmürî, 2. Baskı, (Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-Arebî, M. 1993), 8/19.

4- Emevî ailesinden bile Dahhâk'ın ordusuna katılınlar oldu. Emevî ordularına liderlik etmedeki becerisiyle tanınan ve Emevî otoritesine yönelik tehdidin artırmasına yardımcı olan Mervan bin Muhammed'e karşı çıkan halife Hişam bin Abdülmelik'in oğlu Süleyman bunlarda biriydi.

5- Emevî valilerinden bazıları Dahhâk'a biat ettiler ve kendi yönetim alanlarında onun prensiplerine göre hareket ettiler.

6- Dahhâk, Düşmanlarını ortadan kaldırmak için gerilla savaşı taktiğini kullandı. Nitekim bu taktik birçok savaşı kazanmasını sağladı.[267]

[267] Et-Taberî, *Tarihu't-Taberî*, 4/273; el-Belâzurî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, 9/256; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 7/262; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, 4/343.

SONUÇ

Dahhâk b. Kays eş-Şeybânî'nin isyanı üzerine yapılan bu çalışmadan sonra, Emevî döneminin sonunda gerçekleşen bu isyanın, devletin idare ve siyasette sağlam temellere sahip olmasına rağmen Emevî hanedanında yankı uyandırdığını görüyoruz. Dahhâk isyanı haricî isyanlarından biridir ancak Emevî hanedanın sıkıntılı dönemlerinde meydana gelmesi devlete negatif yönden çok büyük etkileri olmuştur.

Bu çalışmadan sonra vardığımız sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

1- Emevî devletinin var oluş ve yıkılış sürecini ele alarak, temelleri her ne kadar sağlam olsa da her devletin bir çöküşü olduğunu görmüş olduk.

2- Dahhâk b. Kays isyanı, Emevî devletinin parçalanmasına neden olan en önemli etkenlerden biridir.

3- Bu çalışmamız sonucunda görüyoruz ki haricîler, aralarında dahi olsa kana doymayan bir fırkadır, bugün dost olabilirler ama yarın düşmandırlar.

4- Dahhâk bin Kays seçkin bir liderdir. Ailesi ve çevresi tarafından ona uygun ortamın hazırlanması onu haricîler için neredeyse eşi olmayan bir önder yapmıştır.

Bunlar, bu çalışma sonucunda çıkardığımız önemli noktalardır. Bu noktalar aracılığıyla şu tavsiyelerde bulunabiliriz:

1- Tarihte var olan isyanlar ve hareketleri incelememiz gerekir. Çünkü bu isyanları incelemek, bize bu ülkelere karşı yapılan silahlı muhalefetin bir resmini verir.

2- Dahhâk bin Kays gibi Haricî isyanları ve Emevî döneminde gerçekleşen her isyan için bir çalışma yapılmalıdır.

3- Emevî dönemine dikkat çekilmelidir. Çünkü Emevî döneminin, Müslümanlar arasında çeşitli fikirlerin oluşmasında büyük etkisi olmuştur.

KAYNAKLAR

A- Kur'an-ı Kerim

B- ARŞİVLER

Abdullah b. Abdurrahman b. Zeyd, İklimü'l-Cezireti'l-Füratiyye fî Ahdi'd-Devleti'l-Emeviyye, es-Suudiyye, Camiatü'l-İmam Muhammed b. Suud, Tarih bölümü, Yüksek Lisans Tezi, M. 1989.

Abdüllatif, Abdüşşafi Muhammed Abdüllatif, es-Siretü'n-Nebeviyye ve't-Tarihü'l-İslam, 1. Baskı, Kahire, Darü's-Selâm, H. 1428.

Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf b. Muhammed el-Cüveynî, Rükneddin, Ğiyâsü'l-Ümemi fi't-Tiyâsi'z-Zulmi, 2. Baskı, Suudiyye, Mektebetü İmami'l-Harameyn, H. 1401.

Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Musa İbn Mesud, Ebü'l-Hasan İbn Zilvizareteyn, Tehrîcü'd-Delâlâti's-Sem'iyyeti ale mâ kâne fî Ahdi Rasulillahi mine'l-Hirefi ve's-Senâi'i ve'l-'İmâlâti'ş-Şer'iyye, Beyrut, Darü'l-Garbi'l-İslamî, H. 1419.

Avd, Ahmed Avd, el-Hevâric-Tarihuhum, Firekuhum ve Akaiduhum, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1433.

Câsim, er-Râfi' Casim, el-Medhal li'd-Dirâseti'ş-Şer'iyyeti'l-İslamiyye, 1. Baskı, Mısır, el-Merkezü'l-Arebiyye, (t.y.).

Dairetü'l-Me'arifi'l-İslamiyye, thk. Ahmed eş-Şintâvî ve İbrahim zeki Hurşit ve diğerleri, Beyrut, Darü'l-Fikr, (t.y.).

Ebu Ceyb, Sa'dî Ebu Ceyb, Mervan b. Muhammed ve Esbâbü Sükûti'd-Devleti'l-Emeviyye, Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1982.

Ebu Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyin b. Muhammed b. Halef İbnü'l-Ferrâ, el-Ehkâmü's-Sultaniyye, 3. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1421.

Ebü'l-Huseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriya el-Kazvinî er-Razî, Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luga, Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1979.

Ed-Dımaşkî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, el-Bidâye ve'n-Nihâye, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 1. Baskı, (b.y.), Darü Hicr, M. 2003.

Ed-Dîneverî, Ahmed b. Davud, el-Ehbârü't-Tıvâl, thk. Abdülmün'im Amir, 1. Baskı, Kahire, Darü'l-İhyâi'l-Arebiyye, M. 1960.

Ed-Dîneverî, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe, el-Me'ârif, thk. Servet

Ukâşe, 2. Baskı, Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Ammetü li'l-Küttâb, M. 1992.

El-Askalânî, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer, el-İsâbe fî't-Temyizi's-Sahabe, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavved, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1415.

El-Bağdadî, Abdülkahir b. Tahir b. Muhammed b. Abdullah el-İsferâyînî, el-Fark Beyne'l-Fırak ve Beyanü'l-Fırkati'n-Naciye, 2. Baskı, Beyrut, Darü'l-Afâki'l-Cedîde, M. 1977.

El-Bağdadî, Abdülmü'min b. Abdülhak, el-Hanbelî, Safiyüddin, Mirsâdü'l-İtlâ' ale Esmai'l-Emkine ve'l-Bikâ', 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Ceyl, H. 1412.

El-Bağdadî, Ebu Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî, et-Tabakâtü'l-Kübrâ, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Darü Sâdır, M. 1968.

El-Basrî, Halife b. Hayyat b. Halife eş-Şeybânî el-Usfurî, Tarihu Halife b. Hayyat, thk. Ekrem Ziya el-Umrî, 2. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kalem, H. 1397.

El-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, Ensâbü'l-Eşrâf, thk. Riyâd ez-Zirkilî, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Fikr, (t.y.).

El-Belâzurî, Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Davud, Ensâbü'l-Eşrâf, thk. Süheyl Riyâd ez-Zirkilî, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Fikr, M. 1996.

El-Bermekî, Ebü'l-Abbas Şemsettin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr İbn Hallikân el-Erbilî, Vefeyâtü'l-E'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zaman, thk. İhsan Abbas, Beyrut, Darü Sâdır, M. 1994.

El-Buhârî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Ca'fî, Sahihü'l-Buhârî, thk. Muhammed Züher b. Nâsır en-Nâsır, 1. Baskı, (b.y.), Darü Tavki'n-Necât, (t.y.).

El-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdürrahman b. Ali b. Muhammed, el-Muntazam fî Tarihi'l-Ümem ve'l-Mülûk, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, 1. Baskı, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1992.

El-Endelüsî, Ahmed b. Muhammed b. Abdürabbih el-Endelüsî, el-Akdü'l-Ferîd, thk. Müfid Muhammed, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1983.

El-Endelüsî, Ebu Ubeyd Abdullah b. Abdülaziz b. Muhammed el-Bekrî, Mü'cemü ma İste'ceme min Esmai'l-Bilâd ve'l-Mevâdi', 3. Baskı, Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1403.

El-Eşârî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsmail b. İshak, Makâlâtü'l-İslamiyyîn ve İhtilafü'l-

Musallîn, thk. Helmut Ritter, Almanya, Darü Franz Ştayz, M. 1980.

el-Halebî, İzzeddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. İbrahim el-Ensârî, el-E'lâku'l-Hatîreti fî Zikri Ümerâi'ş-Şami ve'l-Cezireti, thk. Yahya İbâre, Dımaşk, Vizâretü's-Sekâfe, M. 1991.

El-Hamevî, Şihabüddin Ebu Abdillah Yakup b. Abdillah er-Rûmî el-Hamevî, Mü'cemü'l-Büldân, 2. Baskı, Beyrut, Darü Sâdır, M. 1995.

El-Hâşimî, Zeyd b. Abdullah b. Mesud Refae, Ebü'l-Hayr, el-Emsâl, 1. Baskı, Dımaşk, Daür Sadüddin, H. 1423.

El-Hemedânî, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. İshak İbnü'l-Fakih, el-Büldân, thk. Yusuf el-Hâdî, 1. Baskı, Beyrut, Alemü'l-Kütüb, M. 1996.

El-Himyerî, Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Abdülmün'im el-Himyerî, er-Ravdü'l-Mi'târ fî Haberi'l-Ektâr, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe, M. 1980.

El-Iş, Yusuf el-Iş, ed-Devletü'l-Emeviyye ve'l-Ehâdisü'l-letî Sebekethâ ve Mehhedet lehâ İbtidaen min Fitneti Osman, Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1965.

El-İfrîkî, Muhammed b. Mükerrem b. Ali Cemaleddin b. Manzur, Muhtasaru Tarihi Dımaşk, Rüveyha en-Nühhâs ve diğerleri, 1. Baskı, Dımaşk, Darü'l-Fikr, M. 1984.

El-İşbîlî, Abdurrahman b. Muhammed b. Muhammed, İbn Haldûn Ebu Zeyd, Divanü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Tarihi'l-Arabi ve'l-Berberi ve min Asırihim men Zevî'ş-Şâni'l-Ekber, thk. Halil Şehâde, 2. Baskı, Beyrut, Darü'l-Fikr, M. 1988.

El-Kerhî, Ebu İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî, el-Mesâlik ve'l-Memâlik, Beyrut, Darü Sâdır, M. 2004.

El-Kurtubî, Ömer Yusuf b. Abdullah b. Abdülberr en-Nemrî el-Kurtubî, el-İstiğnâ fî Marifeti'l-Meşhurîn min Hamleti'l-İlmi bi'l-Künâ, thk. Abdullah Merhûl es-Sevâlime, 1. Baskı, Riyad, Darü İbn Teymiye, M. 1985.

el-Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Beşşârî, Ehsenü't-Tekâsim fî Marifeti'l-Ekâlim, 3. Baskı, Beyrut, Darü Sâdır, Mektebetü Medbûlî, M. 1991.

El-Makdisî, el-Mutahhâr b. Tâhir el-Makdisî, el-Bid'ü ve't-Tarih, Bur Said, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, (t.y.).

El-Melğût, Sâmî Abdullah el-Melğût, Atlasü Tarihi'd-Devleti'l-Emeviyye, 1.baskı, es-Suudiyye, Darü'l-Abîkân, M. 2011.

El-Mervezî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansur et-Temimî es-Sem'ânî, el-Ensâb, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Muallimî el-Yemânî ve diğerleri, 1. Baskı, Haydarabad, Meclisü Dairetü'l-Me'arif'l-Osmaniyye, M. 1962.

El-Mısrî, Ebu Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakup el-Kindî, Kitabü'l-Vülât ve Kitabü'l-Kudât, thk. Ahmed Muhammed Ferit ve Muhammed Hüseyin Muhammed Hasan İsmail, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 2002.

El-Müneccim, İshak b. el-Hüseyin, Akâmü'l-Mercân fî Zikri'l-Medâini'l-Meşhureti fî Külli Mekân, 1. Baskı, Beyrut, Alemü'l-Kütüb, H. 1408.

El-Yakubî, Ahmed b. İshak Ebî Yakub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Yakubî, el-Büldân, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, H. 1422.

El-Yakubî, Ahmed b. İshak Ebî Yakub b. Ca'fer b. Vehb b. Vâdih el-Yakubî, Tarihü'l-Yakkubî, (b.y. y.y. t.y.).

Emin, Ahmed Emin, Fecrü'l-İslam, Kahire, Müessesetü Hündâvî, M. 2012.

En-Nîsâbûrî, Ahmed b. Muhammed b. İbrahim el-Meydânî, Mecmau'l-Emsâl, thk. Muhammed Muhittin Abdülhamid, Beyrut, Darü'l-Marife, (t.y.).

En-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvahhab b. Muhammed b. Abdüddaim el-Kureyşî et-Temimî el-Bekrî, Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb, 1. Baskı, Kahire, Darü'l-Kütübi ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, (t.y.).

Er-Ragıb el-İsfahanî, Müfredâtü'l-Elfâzi'l-Kur'an, Dımaşk, Darü'l-Kalem/ed-Darü'ş-Şamiyye, M. 2009.

Es-Safedî, Muhammed b. Şakir b. Ahmed b. Abdürrahman b. Şakir b. Harun b. Şakir, Füvâtü'l-Vefeyât, thk. İhsan Abbas, 1. Baskı, Beyrut, Darü Sâdır, (t.y.).

Es-Sallâbî, Ali Muhammed, Asru'd-Devleteyni'l-Emeviyye ve'l-Abbasiyye ve Zühûru Fikri'l-Hevâric, (b.y.), Darü'l-Beyârik, (t.y.).

Es-Sallâbî, Ali Muhammed, Esmâ el-Muttâlib fî Sireti Emiri'l-Mü'minîn Ali b. Ebî Tâlib, eş-Şârika, Mektebetü's-Sahabe, M. 2004.

Es-Suyûtî, Abdurrahman b. Ebî Bekr, Tarihu'l-Hulefâ, thk. Hamdi ed-Demirdâş, 1. Baskı, (b.y.), Mektebetü Nezzâr Mustafa el-Bâz, M. 2004.

Eş-Şâtıbî, İbrahim b. Musa b. Muhammed el-Lahmî el-Gırnâtî, el-İ'tisâm, thk. Muhammed b. Abdurrahman eş-Şekîr ve diğerleri, 1. Baskı, es-Suudiyye, Darü İbnü'l-Cevzî, M. 2008.

Eş-Şehristânî, Ebü'l-Feth Muhammed b. Abdülkerim b. Ebî Bekr Ahmed, el-Milel ve'n-Nihal, Kahire, Müessesetü'l-Halebî, (t.y.).

Et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Zeyd b. Kesîr b. Gâlib, Ebu Ca'fer, Tarihu't-Taberî, 2. Baskı, Beyrut, Darü't-Türâs, H. 1387.

Et-Tehânevî, Muhammed Ali, Mevsû'etü Keşşâfi Istılahâti'l-Fünûn ve'l-Ulûm, 1. Baskı, Beyrut, Mektebetü Lübnan, (t.y.).

Ez-Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, Siyerü E'lâmi'n-Nübelâ, Şuayb el-Arnauût gözetiminde bir gurup muhakkik, 3. Baskı, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, M. 1985.

Fethiyye en-Nebrâvî, Dirâsetün fî Asri'l-Hulefâi'r-Râşidîn, Riyad, Darü İbni'l-Cevzî, M. 1977.

Hayreddin b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Fâris ez-Zirrkilî, el-E'lâm, 15. Baskı, (b.y.), Darü'l-İlm li'l-Melâyîn, M. 2002.

Hüseyin, Taha Hüseyin, el-Fitnetü'l-Kübrâ, (b.y.), Müessesetü Hündâvî, M. 2013.

İbn Asâkir, Ali b. el-Hasan b. Hibetullah, Tarihu Medineti Dımaşk, thk. Ali Şîrî, Darü'l-Fikr, (b.y. t.y.).

İbn Cemaa Ebu Abdullah, Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cemaa el-Kinânî el-Hamevî eş-Şâfi'î, Tahrîrü'l-Ahkâm fî Tedbîri Ehli'l-İslam, Katar, Darü's-Sekafe, H. 1408.

İbn Ebi Hadîd, Abdülhamid b. Hibetullah b. Muhammed b. el-Hüseyin, Şerhu Nehci'l-Belağa, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrahim, Kahire, Darü İhyai'l-Kütübi'l-Arebiyye, (t.y.).

İbn Miskeveyh, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakup, Tecâribü'l-Ümem ve Teakibü'l-Himem, thk. Ebü'l-Kasım İmamî, 2. Baskı, Tahran, Sürûş, M. 2000.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, el-Kâmil fi't-Tarih, thk. Ömer Abdüsselam Tedmürî, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kitabü'l-Arebî, M. 1997.

İbnü'l-Esir, Ebü'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerim Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî el-Cezerî, Esedü'l-Ğabeti fî Marifeti's-Sahabeti, thk. Ali Muhammed ve Adil Ahmed Abdülmevcud, 1. Baskı, Beyrut, Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, M. 1994.

İbnü'l-İmâd, Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb, thk. Mahmud el-Arnauût ve Abdülkadir el-Arnauût, 1. Baskı, Beyrut, Darü İbn Kesîr, M. 1986.

İbnü'l-İmrânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, el-İnbâ fî Tarihi'l-Hülefâ, thk.

Kasım es-Sâmarrâiî, 1. Baskı, Kahire, Darü'l-Afâki'l-Arebiyye, M. 2001.

İmadüddin İsmail b. Ali b. Mahmud b. Muhammed İbn Ömer b. Şahinşah b. Eyyûb, el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, 1. Baskı, Mısır, el-Matbaatü'l-Hüseyniyye, (t.y.).

İvâcî, Galib İvâcî, el-Hevâric: Tarihuhum ve Ârâuhum el-İtikadiyye ve Mevkifü'l-İslâm minhâ, thk. Osman Abdülmün'im Yusuf, Mekke, Camiatü'l-Melik Abdülaziz, H. 1398.

Maruf, Nâyif Mahmud Maruf, el-Hevâric fî Asri'l-Emevî: Neş'etühum, Tarihuhum, Akaidühum, Edebühum, (b.y.), Darü't-Talî'a, M. 1977.

Muhammed b. Havkal el-Bağdadî, Sûretü'l-Ard, Beyrut, Darü Sâdır, M. 1938.

Muhammed Sıddîk el-Kannevcî, İklîlü'l-Kerâmeti fî Tibyâni Mekâsidi'l-İmâmeti, Medine, Külliyetü'd-Da've ve Usûli'd-Dîn, M. 1434.

Muhmud Abdurrahman Abdülmünim, Mü'cemü'l-Mustalahâti ve'l-Elfâzi'l-Fıkhiyye, Kahire, Darü'l-Fadîle, t.y.

Mustafa, İbrahim Mustafa, el-Mü'cemü'l-Vesît, Kahire, Darü'd-Dava, (t.y.).

Nasr b. Müzâhim el-Minkarî, Vak'atü Sıffîn, thk. Abdüsselam Muhammed Harun, 2. Baskı, Beyrut, el-Müessesetü'l-Arebiyyetü'l-Hadîse, H. 1382.

Sıbt İbnü'l-Cevzî, Şemseddin Ebü'l-Muzaffer Yusuf b. Kızoğlu b. Abdullah, Mir'âtü'z-Zaman fî Tevârihi'l-E'yân, thk. Muhammed Berekât ve diğerleri, 1. Baskı, Beyrut, Darü'r-Risâleti'l-İlmiyye, M. 2013.

Şahbender, Behçet Şahbender, Muhtasaru't-Tarihi'l-Emeviyyîn ve'l-Abbasiyyîn, 1. Baskı, Halep, Matbaatü'n-Nehdeti'l-Arebiyye, H. 1343.

Tahbûb, Salah Tahbûb, Tarihu'd-Devleti'l-Emeviyye, Umman, Darü Üsame, M. 2004.

Tokûş, Muhammed Süheyl, Tarihu'd-Devleti'l-Emeviyye, Beyrut, Darü'n-Nefâis, M. 2010.

Ursân, Abdurrauf Ahmed Ursan, Sevrâtü's-Safriyye fî Biladi'l-Mağribi'l-Arebî min H. 122 ilâ H. 143, Mecelletü'l-Üstâz, 1. Cilt, sayı 223, M. 2017.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

ORCID	0009-0007-3683-1200
Adı, Soyadı	Saad Fouad Qader QADER
Doğum Yeri	Irak – selahaddin
Doğum Tarihi	01/04/1992

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	el- Mustansiriya üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Tarih

YÜKSEK LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Enztitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı	Tarih Anabilim Dalı

İLETİŞİM

Telefon	+90 534 604 51 35/ +9647701074553
E-mail	saadalmukhtar57@gmail.com